

Sayı / Volume / سان: 2022/20

ULUSLARARASI UYGUR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi

Sayı | Volume | سان 2022/20

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
International Journal of Uyghur Studies
خەلقارا ئۇيغۇر تەتقىقاتى ژۇرنىلى

Uygur Araştırmaları Dergisi, Uygurlarla ilgili çalışmaların yayınlandığı uluslararası standartlarda, hakemli bir dergidir. Yılda iki kez yayımlanır. Uygur Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarını ile tanınmış en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süre ile saklanır. Yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.uyguraraştırmalari.com ve www.uyghurstudies.com'a aittir. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi yılda 2 kez yayımlanan, uluslararası nitelikte, bilimsel ve hakemli bir dergidir.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, *Arastirmax*, *ERIHPLUS*, *ASOS*, *DOAJ*, *Index Copernicus*, *InfoBase Index*, *MIAR*, *Sparch Indexing*, *MLA*, *I2OR*, *Türk Eğitim İndeksi*, *IdealOnline*, *SOBIAD*, *WorldCat*, *UR* gibi uluslararası veritabanları ve indeksler tarafından taranmaktadır.

ISSN: 2458-827X

İletişim:

Prof. Dr. Adem ÖGER

Adres:

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,

Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Halk Bilimi Bölümü, Merkez/Nevşehir, Türkiye

E-Posta:

uyguraraştırmalari@gmail.com

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
International Journal of Uyghur Studies
خەلقارا ئۇيغۇر تەتقىقاتى ژۇرنىلى

DERGİ HAKKINDA

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi yılda 2 kez yayımlanan, uluslararası nitelikte, bilimsel, hakemli bir dergidir.

Uyguristik, Türkolojinin önemli kollarından biridir. Bugün Uyguristikle ilgili çalışmalar Türkiye, Çin, Rusya, Kazakistan, İsveç, Almanya, ABD ve Japonya başta olmak üzere farklı coğrafyalarda sürdürülmektedir.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Uyguristikle ilgili çeşitli ülkelerde ve farklı disiplinlerde yapılan bilimsel araştırmaları yayınlamayı, bu çalışmalarını uluslararası düzeyde erişilebilir hale getirerek bu konudaki bilgi akışını sağlamayı ve bu suretle Türkolojinin gelişimine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Uygur Özerk Bölgesi, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan gibi farklı coğrafyalarda yaşayan Uygurlar ile ilgili her türlü çalışmanın da yer aldığı bu dergi, Türkoloji alanında bir literatür oluşturmayı amaçlamaktadır.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Uygurların yanı sıra diğer Türk boyları (Kazak, Kırgız, Özbek vb.) ile ilgili dil, edebiyat, folklor, tarih, sanat, kültür, ekonomi gibi konularda bilimsel makaleler, derlemeler, kitap tanıtım yazıları ve aktarmalar da yayımlayan hakemli elektronik bir dergidir. Yılda iki sayı olmak üzere 6 ayda bir yayımlanan bu dergide Türkoloji'nin genel konularıyla ilgili yazılara da yer verilebilir.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere o alanda çalışmaları bulunan en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süre ile saklanır. Yayımlanan yazıların dil, bilim ve hukuk açısından bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.uygurarastirmalari.com'a aittir. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, kaliteli ve disiplinli yayıncılık anlayışı ile akademik camiada, Uygurlarla ilgili çalışmalar esas olmak üzere Türkoloji ile ilgili her türlü bilimsel çalışmanın yer aldığı önde gelen yayınlardan biri olma amacı taşımaktadır.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi Arastirmax, ERIHPLUS, ASOS, DOAJ, Index Copernicus, InfoBase Index, MIAR, Sparch Indexing, MLA, I2OR, Türk Eğitim İndeksi, IdealOnline, SOBIAD, WorldCat, UR gibi uluslararası veritabanları ve indeksler tarafından taranmaktadır.

İmtiyaz Sahibi

Prof. Dr. Alimcan İNAYET (Ege Üniversitesi)
alim1962@hotmail.com

Editör

Prof. Dr. Adem ÖGER (Nevşehir HBV Üniversitesi)
ademoger@gmail.com
+90 384 228 10 00 / 13157

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. Erkan HİRİK (Samsun Üniversitesi)
erkan.hirik@samsun.edu.tr
Doç. Dr. Recep TEK (Nevşehir HBV Üniversitesi)
tekrecep@hotmail.com
Arş. Gör. Kamile SERBEST (Nevşehir HBV Üniversitesi)
kamileserb主@nevsehir.edu.tr

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Alimcan İNAYET (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Farah CALİL (Bakü Avrasya Üniversitesi)
Prof. Dr. Adem ÖGER (Nevşehir HBV Üniversitesi)
Prof. Dr. Jarkın SULEYMANOVA (Kazak Kızlar Devlet Pedagoji Üniversitesi)
Prof. Dr. Serdar YAVUZ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris Nebi UYSAL (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak GÖKBULUT (Yakındoğu Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet KARAMAN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA (Özbekistan Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Erkan HİRİK (Samsun Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülbehrem MOLOTOVA (Almata Şarkşunaslık Enstitüsü)
Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür AY (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Reyila KAŞGARLI (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Seçil HİRİK (Samsun Üniversitesi)
Doç. Dr. İsa SARI (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa YENİASIR (Yakındoğu Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Kübra YILDIZ ALTIN (Nevşehir HBV Üniversitesi)
Doç. Dr. Ruslan ARZİYEV (Almata Pedagoji Enstitüsü)
Dr. Mağfiret Kemal YUNUSOĞLU (Beykent Üniversitesi)
Dr. Nur Ahmet KURBAN (Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. Ablet SEMET (Georg-August University)
Dr. Gülzade TANRIDAĞLI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Dr. Kaiser Abdurusul ÖZHUN (Debrecen Üniversitesi)

Yayın Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETKİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ceval KAYA (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Kutluk KADİRİ (Kagoşima Uluslararası Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hava SELÇUK (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim DİLEK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU (Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖNER (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Peter ZİEME (Berlin Brandenburg Academy of Sciences and Humanities)
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Süer EKER (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi)

İndeks Sorumlusu

Doç. Dr. Erkan HİRİK

Redaktör

Arş. Gör. Kamile SERBEST

Mizanpaj

Doç. Dr. Recep TEK

Dil Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Barış ERİÇOK-Uzm. Ersan UZ (İngilizce)

Yuriya NOVIKAVA (Rusça)

Tuerde WUSIMAN (Çince)

Abuduwayıtı AISHANJIANG (Uygur Türkçesi)

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA (Özbek Türkçesi)

Dr. Öğr. Üyesi Meder SALIEV (Kırgız Türkçesi)

Dr. Öğr. Üyesi Lyazzat NAKHANOVA (Kazak Türkçesi)

Prof. Dr. Farah CALİL (Azerbaycan Türkçesi)

Sanat/Tasarım/Baskı Danışmanı

Öğr. Gör. Pınar GÜNGÜR

Dış Temsilciler

Jarkın SULEYMANOVA (Kazakistan)
Abdullah SEYFULLAYEV (Kırgızistan)
İrfan MORİNA (Kosova)
Kaiser Abdurusul ÖZHUN (Macaristan)
Alfiya YUSUPOVA (Tataristan)
Almas ŞEHYULOV (Rusya)
Anidah B. ALİAS (Malezya)
Burak GÖKBULUT (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)
Dilorom HAMROEVA (Özbekistan)
Erkin SIDİK (ABD)
Eset SULAİMAN (ABD)
Zulhayat ÖTKÜR (İsveç)
Farah CALİL (Azerbaycan)
Gülbehrem MOLOTOVA (Kazakistan)
Memettursun Zunun OQYA (İngiltere)
Varis ABDUKERİM (Fransa)
Mukaddes MUHTAR (Çekya)
Nuriye RAHMAN (İsviçre)

EDİTÖRDEN

Yayın hayatında onuncu yılını dolduran Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi'nin 2022/20. sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Her yeni sayıda Türk dünyasına ait daha kapsamlı ve nitelikli yazılarla okurlarını buluşturan Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Uygurlar üzerine kapsamlı bir bilimsel arşivin oluşması noktasında da önemli yol kat etmiştir.

Dergimizin bu sayısında Nevâî'nin Fevâyîdü'l-Kiber divanı, Türk kültüründe ritüelistik yemekler, Uygur Türklerinde doğa ve evren ile ilgili inanma ve uygulamalar, Garip Senem hikâyesi, Çağatayca bir yazma olan Risâle-i Koyçılık ve İslamiyet öncesi Türk kültüründe Nardugan Bayramı, sivil toplum örgütlerinin sosyal medya kullanımı gibi konularda nitelikli ve özgün makaleler yer almaktadır. Ayrıca Reyila Kaşgarlı tarafından Uygurlar arasında "20. yüzyıl Uygur edebiyatı ve Uygur credit hareketinin en önemli temsilcilerinden biri olan Memtili Ependi" adıyla bilinen Mehmet Ali Tohtacı (1901-1937) ve şiirleri üzerine kaleme alınan eserin ve Mehmet Zunun Oqya'nın Çağdaş Uygur Dil Bilgisi Sözlüğü'nün tanıtım ve değerlendirme yazısına yer verilmiştir.

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi'nin bu sayısının kapak tasarımında, yazar ve ressam Osman Aytekin'in eseri kullanılmıştır. Kapak tasarımı Dergimizin sanat danışmanı Öğr. Gör. Pınar Güngür tarafından hazırlanmıştır. Dergimizin bu sayısında yedi özgün makaleye ve iki tanıtma/değerlendirme yazısına yer verilmiştir. Dergimizin bu sayısına makaleleriyle katkı sağlayan değerli yazarlara, hakemlere, dergimizin kurullarında görev yapan bilim insanlarına teşekkür eder, makalelerin ilgililere faydalı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Adem ÖGER

Bu Sayının Hakemleri

- Prof. Dr. Funda Toprak (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Çeribaş (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem Koç (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Turan Türk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak Gökbulut (Yakın Doğu Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdem Sarıkaya (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Erhan Solmaz (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Yeniasır (Yakın Doğu Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan Çakmak (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Uğur Uzunkaya (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Berk Yılmaz (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Begtimur (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat Gür (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat Orhun (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Duman (Uşak Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün Aydın (Selçuk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serap Alper (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tugba Gönel Sönmez (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Zulhecce Abdureşit (Fırat Üniversitesi)

Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi

Sayı | Volume | سان 2022/20

İçindekiler / Index

Dergi Hakkında ve Editörden.....	i-viii
İçindekiler.....	ix

[ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES]

Türk Kültüründe Ritüelistik Bir Yemek Olarak Boursaq, Pişi, Pesmet, Lokma, Kıygasa Boursaq, Pişi, Pesmet, Lokma, Kıygasa As A Ritualistic Dish in Turkish Culture Duygu Şahinler	1-18
Nevâî'nin Fevâyîdü'l-Kiber Adlı Divanında Geçen Kuş Adları The Bird Names in Nevâî's Fevâyîdü'l-Kiber Divan Fatma Kılıç	19-30
Risâle-i Kıyçılığ Giriş-Yazı Çevirimi-Aktarma A Risalah on Sheep Breeding Introduction-Transcription-Translation Merve Yıldız Çakmak	31-42
Sivil Toplum Örgütlerinin Sosyal Medya Kullanımı: World Uyghur Congress Facebook Sayfası Örneği Social Media Use of Non-Governmental Organizations: The Example of the Facebook Page of World Uyghur Congress Muhammed Abdulmecid	43-63
İslamiyet Öncesi Türk Gelenekleri: Nardugan Bayramı Örneği Pre-Islamic Turkish Traditions: The Example Of The Nardugan Festival Hakan Aryol	64-69
Uygur Türklerinde Doğa Ve Evren ile İlgili İnanma ve Uygulamalar Üzerine Çağatayca Bir Yazma A Chagatay Manuscript On Belief And Practices About Nature And The Universe In Uyghur Turks Aynur Genç	70-97
Garip-Senem Hikâyesindeki Epizotlar, Şiirler ve Bazı Motifler Üzerine Bir İnceleme A Review of the Episodes, Poems, and Some Motifs in The Folk Tale of Garip-Senem Tuğba Aydoğan	98-108

[KİTAP TANITIMI VE DEĞERLENDİRMELER / BOOK REVIEWS]

Reyila Kaşgarlı, Memtili Ependi (Tevfik) ve Şiirleri: Giriş-İnceleme-Çeviri Yazı-Aktarma-Sözlük-Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021, 391 s. Hilal Öztürk	109-111
Memet Tursun Zunun Oqya, Çağdaş Uygur Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, Londra: Uygur Dili Araştırmaları, 2021, 1297 s. Murat Orhun	112-114

TÜRK KÜLTÜRÜNDE RİTELİŐTİK BİR YEMEK OLARAK BAURİSAQ, PİŞİ, PESMET, LOKMA, KIYGAŞA

[Araştırma Makalesi / Reseach Article]

Duygu ŞAHİNLER*

Geliş Tarihi: 03.10.2022

Kabul Tarihi: 25.11.2022

z

Toplumlar; sosyal, ekonomik ve kültürel Şartlarına paralel olarak beslenme Őekillerini oluşturmaktadır. Benzer yiyecekler çeşitli toplumlarda aynı usul ve içerik ile yapılsa bile farklı adlandırmalara sahip olabilir. Bu makalede Türk kültüründe ritüelistik bir yeri olan ve Türk dünyası gibi geniş bir coĝrafyanın neredeyse tamamında görülüp farklı isimlerle adlandırılan hamur kızartması incelenmiştir. İnceleme sonucunda Kazakistan'ın uydudan yayın yapan ilk ulusal televizyon kanalı Kazakh TV'nin, milli ve kültürel deĝerlerini tanıtmak için çeşitli içerikler hazırladıĝı bir programda yiyeceĝin menşe eŐnesine animasyon filmi olarak yer verdiĝi saptanmıştır. Yine Kazakistan ve Özbekistan gibi yıllarca kültür emperyalizmine maruz kalan ülkelerde, "kolobok" isimli bir Rus yiyeceĝinin, bu yiyeceĝin masalının ve tiyatro oyununun; Kazak Türkleri ve Özbek Türkleri tarafından ismi deĝiŐtirilmek suretiyle yerleŐtirildiĝi gözlemlenmiştir. Türk dünyasının neredeyse tamamında aynı içerikle ve benzer amaçlarla yapılan hamur kızartmasının milli benlik ve bilinç olgusuna katkı saĝladıĝı ve toplumsal dayanıŐmayı pekiŐtirdiĝi gzlemlenmiŐtir. alıŐmamızın temelini, konuyla ilgili mevcut literatür kaynakları, güncel internet verileri ve mlakat yöntemiyle yaptığımız derleme alıŐmaları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Ritüel Yemeĝi, Hamur Kızartması, Baurısaq, Lokma.

BAURİSAQ, PİŞİ, PESMET, LOKMA, KIYGASA AS A RITUALISTIC DISH IN TURKISH CULTURE

Abstract

Societies form their diets in parallel to their social, economic and cultural conditions. Similar foods might have different names in different countries even if they are done in the same way with the same ingredients. In this article, fried dough, which has a ritualistic place in Turkish culture, is seen in almost all of a wide geography such as the Turkish world and is called with different names, has been examined. As a result of the examination, it was determined that Kazakh TV, the first national television channel of Kazakhstan broadcasting by satellite, included the legend of the origin of the dish as an animated film in a program that prepared various contents to promote its national and cultural values. It has also been observed that in countries such as Kazakhstan and Uzbekistan, which have been exposed to cultural imperialism for years, a Russian food called "kolobok", the tale and theatrical play of this food has been localized by Kazakh Turks and Uzbek Turks by changing its name. It has been observed that fried dough, which is made with the same content and for similar purposes in almost all of the Turkic world, contributes to the phenomenon of national identity and awareness and reinforces social solidarity. The basis of our study consists of the related literature sources available, current internet data and the compilation studies we made with the interview method.

Keywords: Turkic Culture, Rituel Food, Fried Dough, Baurısaq, Lokma.

---

*Yüksek Lisans Őĝrencisi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilim Anabilim Dalı,
e-posta: duygu.sahinler@icloud.com
Orcid: 0000-0002-2639-6002

Giriş

İnsanın varlığını sürdürmesi için gereken zaruri ihtiyaçlarından biri beslenmedir. Toplumların beslenme alışkanlıkları ise bulunduğu iklim, coğrafya, sosyokültürel yaşam ve geçim kaynakları ile doğrudan ilişkilidir. Türklerin tarih sahnesinde ortaya çıktıkları ve yayılım gösterdikleri alan çok geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu durum da Türk mutfağının çeşitli kaynaklardan beslenip zengin bir mirasa ev sahipliği yapmasına vesile olmuştur. Türklerin çok uzun bir dönem “bozkır” çevresinde yaşadıklarını ve konargöçer bir hayat tarzını benimsedikleri bilinmektedir. Yaşam biçimi, zamanla değişip yerleşik yaşama geçilse bile konargöçer hayat tarzı etrafında şekillenen bu kültür varlığını sürdürmüş ve biçim değiştirerek de olsa yerleşik yaşama olan etkisini devam ettirmiştir. Avrasya’nın bozkırlarını kendilerine yaşam alanı olarak seçen Türkler, hayvan ekonomisine önem vermiş ve çevresindeki tarım ekonomisine sahip devletlerden de ihtiyaç duydukları ürünleri temin etmişlerdir (Taşağıl, 2016: 30). Bu bağlamda Türk mutfağının temel besinlerini, ilk olarak hayvansal gıdalar ve ardından da tahıl ürünleri oluşturmuştur.

Yeme içme alışkanlıkları, biyolojik ihtiyaçtan ve fiziki göstergelerden çok daha fazlasını içermektedir. Toplumun kimliği, zevki ve estetiği, bu alışkanlıklardan okunabilmekte ve değer yargıları yorumlanabilmektedir. Aynı yemeği yapan ve tüketen toplumlar için bu yemeğin ifade ettiği anlam farklılaşmakta ve bu farklılığı görebilmek için o yemeğin toplumsal hayattaki konumuna bakılması gerekmektedir. Bu bağlamda geleneksel yemekler, tören yemekleri ve belirli ritüeller ile gerçekleştirilen yemekler önem arz etmektedir. Çalışmada, Türk kültüründe ritüelistik bir yemek olan hamur kızartması ve çeşitli Türk boylarındaki ifade şekilleri incelenerek tarihî süreçteki konumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Değerlendirmede mevcut literatür kaynaklarından, güncel internet verilerinden ve mülakat yöntemiyle yapılan derleme çalışmalarından yararlanılmıştır.

Ritüel kelimesi sözlükte “ayın” olarak ifade edilmektedir ve ayın kelimesi de folklor sözlüklerinde “merasim”, “tören”, “okült” kelimeleriyle karşılanmaktadır (Yeşil, 2012: 28). Ritüel terimi için farklı disiplinlerden pek çok araştırmacı çeşitli tanımlamalar yapmış ve teoriler geliştirmişlerdir. Özellikle 19. yüzyıl bu tanım ve teorilerin gelişmesi açısından belirleyici olmuştur. Bunun sebebi ise Batı antropolojisi ve sosyolojisinin din ve inanç yapılarını anlamak ve yorumlamak için ritüel uygulamalarının ve davranış modellerinin bilinmesi gerektiği görüşünde olması ve bu amaçla çalışmalar yapmasıdır (Köse, 2020: 60).

Ritüelleri din ve inanç sistemlerini anlamak ve yorumlamak için inceleyen araştırmacılar, mit ve ritüel arasında bir tür ilişki olduğunu öngörmüşlerdir. Fakat fikir ayrılığında oldukları nokta bu ilişkinin nasıl bir ilişki olduğu ve nasıl geliştiği hususudur (Segal, 2012: 175). Mit-Ritüel Kuramı’nın kurucusu Lord Raglan’a göre ritüeller mitlerle ilişkilidir ve mitler ritüelleri açıklayan anlatılardır. Mitler tarihsel açıdan kesin doğruluk taşımazlar; bunun nedeni, -her zaman aynı olmamakla birlikte- ritüellerin çoğunun bazı tarihsel olayların sonucu olarak değil, yavaş yavaş gelişmiş olmalarıdır. Mitler yalnızca hayal gücünün ürünü değildir ve son derece kutsal oldukları için yalnızca kendilerine ilham ihsan edildiğine inanılan kişiler tarafından değiştirilmiş ya da üzerine bir şey eklenmiştir ki onlar bile söz konusu eklemeleri son derece sınırlı biçimde yapmışlardır (Raglan, 2004: 187). Eliade de mitlerin son derece kutsal olduğunu, ait olduğu toplum tarafından bu anlatılara inanıldığını ve mitin her zaman yaratılışla ilgili olduğunu ifade etmektedir (Eliade, 2001: 16). Mit-Ritüel Kuramı’na göre ritüeller, yaratıldıkları toplum nazarında kutsaldır. Çok uzun zaman önce oluşup özel kişiler tarafından sınırlı değişiklik ve eklemelerle günümüze ulaşmıştır ve insanların dinsel hayatıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak ritüellerin yalnızca din alanına sıkıştırılmayacağına ve seküler ritüellerin de olduğuna işaret eden araştırmacılar (Karaman, 2010: 229) vardır. Ritüellerde dinî ya da seküler olma durumuna göre kavramsal farklılaşma söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda sosyoloji ve antropolojide ritüel ve

seremoni arasında bir ayırım öngörülmektedir. Bu ayırım, ritüelin daha çok dinî, seremoninin ise dünyevi sembolik bir etkinlik olması temelinde şekillenmektedir. Ayrıca seremoni, birden fazla kişiden oluşan bir topluluk gerektirir oysa ritüel, kolektif ya da tek bir kişi ile meydana getirilebilir (Karaman, 2010: 229).

Ritüeller; geçiş ritüelleri, takvimsel ritüeller ve kriz ritüelleri olarak sınıflandırılmaktadır (Honko, 2006: 131). Geçiş ritüelleri, bireyin sosyal statüsünün değiştiği ritüellerdir. Bilindiği gibi insan yaşamının başlıca üç önemli "geçiş dönemi" vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu "geçiş"leri bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır (Örnek, 2014: 183). Takvimsel ritüeller; dönemler halinde ortaya çıkan, topluluk tarafından organize edilen ve sosyoekonomik mevsimlerin çoğunlukla başında ya da sonunda yapılan ritüellerdir (Honko, 2006: 132). Nevruz ve Hıdırellez'de gerçekleştirilen ritüeller bu kategoriye girmektedir. Kriz ritüelleri ise beklenmeyen kriz durumlarında yapılan ritüellerdir ve kriz durumlarının yarattığı belirsizlik ve huzursuzluğu aşmak için organize edilirler. Bütün bir grubun krizin içinde olduğu durumda yapılırlar ve genellikle kolektif ritüellerdir (Honko, 2006: 133). Kıtılıktan kurtulmak için yağmur duasına çıkılması, karşılaşılan bir sıkıntıyı gidermek için adak hayvanı kesilmesi ya da aş dağıtılması gibi ritüeller bu kategoriye girmektedir.

Mümkün olduğunca kapsamlı bir tanım yapmak gerekirse ritüel, birey ya da gruplarla ilgili bazı değerlerin, uygun zamanlarda, sembolik ve aşağı yukarı değişmeyen ardışık davranış biçimleri ile tekrarlanmasıdır (Karaman, 2010: 229). Ritüeller bireylerin toplumsallaşma özelliğini güçlendirir ve onların topluma olan aidiyetini pekiştirir. Bireylerin nasıl yaşayacaklarını, neleri hangi durumlarda yapıp yapmayacaklarını belirler. Toplamların diğer toplumlardan ayrılmasını ve kendine has özellikler kazanmasını sağlar. Ritüeller, oluşturuldukları ve icra edildikleri toplumdan ayrı düşünülemezler. O toplumun değer yargılarını, estetiğini, geleneksel kodlarını ve kültürel tahayyülünü yansıtır. Ataların tarihsel süreçteki bilgi birikimlerini ve tecrübelerini gelecek nesillere aktarır ve öğretirler. Türk kültüründeki hamur kızartması da ritüelistik açıdan incelendiğinde bu özellik ve işlevleri barındırmaktadır.

Hamur kızartması birçok toplumda benzer malzeme ve şekillerle yapılmaktadır. Bir ekmeğin çeşidi sayılabilecek türde olması, az malzemeyle ve kolaylıkla hazırlanabilmesi, uzun süre bozulmaması ve yenildiğinde hızla enerji vermesi sebebiyle Türk kültüründe mühim bir yeri vardır. Özellikle bozkır hayatını ve göç olgusunu düşündüğümüzde âdeta kurtarıcı bir yemektir. Türk dünyasında bu yemeğin çeşitli adlandırmaları bulunmaktadır. Kazaklar, Nogaylar ve Başkurlar bauırsaq, Kırgızlar boorsok, Özbekler bo'g'irsoq, Uygurlar boğursak/kuymak, Türkmenler pişme, Azerbaycan Türkleri ârdək, Balkan Türkleri pesmet ve lokum, Türkiye Türkleri lokma ve pişi, Tatarlar ise kıygaşa olarak isimlendirmişlerdir. Bunlar kadar sık kullanılmayan daha pek çok yerel ismi vardır: Gulaç, kolaç, şelpək, mafis, eğdek, keçi ayağı vb.

Yiyeceğin temel malzemeleri un, su ve tuz olmakla birlikte tercihen yumurta, süt, maya ve yoğurt da eklenmektedir. Ana malzemeler olan un, su ve tuzun, Türk mutfağının temel besinleri olduğu ve Türk kültüründe sembolik anlamlar ifade ettiği bilinmektedir. Dünyanın çeşitli yerlerinde yetiştirilen ve en fazla tüketilen besin maddesi olan buğday, tarih öncesi Türk topluluklarının da kullandığı bir besindir ve bu durum arkeolojik buluntularla saptanmıştır (Sezgin ve Bülbül, 2017: 1081). Buğdayın geniş bir adaptasyon yeteneğine ve

birçok çeşide sahip olması nedeniyle dünyanın neredeyse her yerinde yetiştirilmesi, besin değerinin yüksek olması, muhafaza, taşıma ve işleme koşullarının kolay olması nedeniyle (Sezgin ve Bülbül: 1086) vazgeçilmez bir besin olma durumu söz konusudur. Bu sebeple pek çok kültürde un, buğday ve ekme bereketi sembolize etmektedir. Un, buğday ve ekme Türk kültüründe de bereketi ve kutsallığı sembolize etmekte; çeşitli halk inanış ve uygulamalarında, atasözü ve deyimlerde bu yiyeceklere yer verilmektedir. Sofrasında yemek yediği ve iyiliklerini gördüğü kimsenin kendisi üzerinde bulunduğu kabul edilen hakkı, gönül borcunu anlatan “tuz ekme hakkı için” (Esin, 2017: 1011) deymi de buna bir örnektir. Tuz, yiyeceklere hoş bir tat kazandırmada ve onları muhafaza etmede kullanılır. Temizliği, korumayı, tazelik ve canlılığı sembolize eder. Halk inanış ve uygulamalarından atasözü ve deyimlere kadar pek çok alanda tuzun kutsallığına dair ibareleri görmek mümkündür. Ateşe atılan tuzun oluşturduğu alevlere bakılarak yapılan “tuz bakışı” (falı), nazara karşı “tuz patlatma” veya “tuz çevirme”, başı ağrıyan çocuğun tepesinde açılan yaraya “tuz çalma” (Esin, 2017: 1013) herhangi bir felaketle karşılaşıldığında bunun tekrarlanmaması için yapılan “tuz dağıtma” gibi inanç ve uygulamalar bu ibarelere örnek olarak verilebilir. Bir diğer ana unsur olan su ise yaratılışın ana unsuru ve yaşamın devam etmesinin kaynağı olarak görülmektedir. Türk inanç sisteminde su, yaratılmış her varlığın ilk hâlidir. Bu nedenle kutsal ve değerlidir. Tanrı ile hep var olması, Tanrı’ya yaklaşmak için yapılan ritüellerde suyun kullanılmasına yol açmaktadır (Baysal, 2020: 458). Nitekim un, su ve tuzun birleşiminden oluşan hamur kızartmasının pek çok ritüelde yer alması, insanların Tanrı’ya yaklaşmak için bu yiyeceği kutsal bir araç olarak kullanmasına yol açmaktadır.

Yiyeceğin yapımına bakıldığında mayalanan hamurun yağda kızartılarak hazırlandığı ve genellikle çay ve kıymız ile tüketilmekte olduğu görülmektedir. Bazen ana yemeklerin yanında ekme niyetine tercih edildiği, bazen ise doğrudan ana yemek olarak tüketildiği bilinmektedir. Özellikle bozkır yaşamında hamuru kızartmak için hayvanın iç yağı tercih edilir ve bu şekilde yiyeceğin uzun süre taze ve yumuşak kalması sağlanır. Türkolog ve seyyah Vambéry’nin Orta Asya seyahatini anlatırken kullandığı ifadeler de bunu destekler niteliktedir: *Buhara’da çayı şekersiz ve mısır unuyla içyağından yapılmış bir tür çöreklerle birlikte içiyorlardı* (Vambéry, 1993: 166).

Kazakistan’ın uydudan yayın yapan ilk ulusal televizyon kanalı olan Kazakh TV, millî ve kültürel değerlerini tanıtmak için çeşitli içerikler hazırladığı bir programda, *baurısaq* yemeğinin menşe efsanesine animasyon filmi olarak yer vermiştir. Efsanede, yemeğin Kazak toplumundaki önemi ve saygınlığı açıkça belli olmaktadır. Anlatı halktan derlenip dijital bir platforma aktarılmış olabileceği gibi kanalda içerik üretmek için yakın bir zamanda yaratılmış da olabilir. Her iki durumda da somut olmayan kültürel miras ürünlerini tanıtmak ve farkındalık oluşturmak açısından son derecede kıymetlidir. Efsanede anlatıldığı üzere yemeğin yapılışında, tesadüfen iç yağı kullanılmış ve ortaya çıkan lezzet herkesi memnun etmiştir. Savaş sırasında ve olumsuz şartlarda böyle bir yiyeceğin keşfi, askerlerin karınlarını doyurmasına ve güç bulmasına neden olmuştur. Savaş bittikten sonra ise bu meşhur yemeğin ünü yayılmış ve herkes tarafından bilinir hâle gelmiştir. Efsane şöyledir¹:

Karanlık basınca çok yorulan askerler (sarbazlar) yere yatıp derin bir uykuya dalarlar. Amansız savaş devam ederken han, askerleriyle beraber düşmanı; dağın başka bir yamacına çekmeye çalışmaktadır. Komutanlar hanın ak çadırındaki sofrasında, çatışma hakkında istişare etmektedirler. Bu savaşın önemini anlatarak sabaha kadar uyumazlar. Askerlerden biri söz alır:

¹ Detaylı bilgi için bk. (URL-1).

Bu efsane Türkolog Diana Astanayeva’nın yardımı ile tarafımızca Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

“Biz şimdi düşmanla hangi taraftan savaşacağımızı konuşuyoruz ama askerlerimizin gücünden hiç bahsetmiyoruz. Yiyeceğimiz gün geçtikçe azalıyor. Yakında askerlerimize verecek yemek kalmayacak. Aç yiğit eğerin üstünde nasıl dik dursun, oku nasıl fırlatsın? Bunu bir düşünün.” der.

İçlerinden biri:

“Doğru, yiğitler için hiç yemek kalmadı.” der.

Han birden yumruğunu masanın üstüne koyar ve konuşmaya başlar:

“Açlığın bize dost olmadığını biliyorum. Bizim vazifemiz askerlere yemek vermek. Kararımızı verdik. Eğer başarılı olursak şu kara itleri kovacağız. Aşçıya söyleyin, yiğitleri on gün boyunca bol bol doyursun. Savaşı kazanıp köye döneceğiz. Eğer bu sıkıntıyı çözerse alabildiği kadar gümüş vereceğim. Çözemezse de kellesini alacağım.” der.

Hanın sağ kolu, aşçıbaşına (asbaz) koşar. Onu uykusundan uyandırarak emri iletir. Aşçıbaşı titreyerek doğrulur ve ne yapacağını bilemez. Tan ağarırken erzak kontrolü için yiyecek kervanlarına gider. Çok az yiyecek kaldığını görüp korkuya kapılır. Sadece birkaç çuval pirinç, bir araba un, azıcık kurumuş peynir ve “sürlengen et” (kurutulmuş tuzlu et) kalmıştır. Aşçıbaşı bu yiyeceklerin orduya ancak birkaç gün yeteceğini düşünür. Sabah olunca yardımcılara emir verir. Çorbaya lezzet verecek çeşitli otlar toplamalarını ister. Aşçının yardımcıları değişik otlar toplayıp gelirler ve büyük kazanlara su koyup kaynatırlar. İçine sürlengen eti koyarlar. Su kaynayıp altın rengine döndüğü zaman pirinç ve otları eklerler. Böylece çok lezzetli bir çorba ortaya çıkar. Durumu hana iletirler ve han, çorbanın tadına bakmak ister. Sıcak çorbayı içer ve beğenir. Aşçısından razı olur.

Çatışma devam eder ve düşman, yavaş yavaş da olsa gerilemeye başlar. Aşçı birkaç gün daha bu çorbayı yapar ancak pirinç biter. Tekrar kara kara düşünmeye başlar. Sabah kazanlara su koyulmasını emreder. Kaynayan suya eti koyup pişirdikten sonra ince küçük hamurları kazanlara atar. Hoş koku vermesi için otlar ekler. Bu doyurucu ve lezzetli çorbayı han içer, beğenir ve aşçısına memnuniyetini bildirir. Aşçıbaşı et bitene kadar bu çorbayı yapmaya devam eder ancak birkaç gün sonra bütün et tükenir. Etsiz bir yemeğin askerlere kuvvet vermeyeceğini bilen aşçı çaresiz durumdadır. Sabah olunca tekrar kazanlara su koydurur. Su kaynayınca kazanın içine sadece hamur ve ot attırır. Kıvama gelmesi için de koyunun iç yağından ekler. Askerler ve han bu çorbayı içer ancak hiç beğenmezler. Han kafasını iki yana sallayarak hoşnut olmadığını belirtir. Bunun üzerine aşçı, kalan iki gün boyunca askerlere ne pişireceğini düşünür. Sadece un kaldığı için mayalı hamur yapmaya karar verir. Sabah yardımcılara, kazanları tekrar ateşe koymalarını buyurur. Kazanlardaki su kaynarken aşçıbaşı çaresizlik içinde ölümünün yaklaştığını düşünmektedir. Kazanlardaki suya dalgın bir şekilde hamur parçalarını eklerken içinde su bulunmayan son kazana hamurları atmış bulunur. Hizmetçilerin su koymayı unuttuğu kazanın içinde sadece çorbanın yağı vardır. Bu kazanda kavrulan hamurun kokusu aşçıyı ve yardımcılarını etkiler. Aşçı bu küçük, sarı ve yuvarlak hamurların tadına bakar ve beğenir. Diğer kazanlardaki suları döktürür ve hepsini bu şekilde pişirir. Hizmetçiler yemeği askerlere götürürler. Daha önce böyle bir şey yemeyen askerler, yemeğin tadını çok beğenirler. Han da tadına bakmış olduğu bu lezzetli yemekten art arda yer. Bu esnada hanın sağ kolu, aşçıyı hanın çadırına çağırarak için gelir:

“Hey, bauırsak, seni han çağırıyor.” der.

Aşçı öleceğini düşünerek ak çadıra gider. İçeriye girdiğinde han, ayağa kalkarak aşçıyı kucaklar.

“Hey bauırsak, hey ustam! Ben senin hamurundan daha güzel bir şey yemedim. Bundan sonra bu yuvarlak hamurun adı bauırsak olsun.” der.

Birkaç gün sonra askerler düşmanı yenerler. Savaş biter ve köye gelirler. Herkes hanın aşçısının yaptığı yemek hakkında konuşur ve baurisaq böylece meşhur olur.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te (2018: 220) bağirsak kelimesi için "merhametli ve cömert" ifadeleri kaydedilmiştir. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Etimolojik Sözlüğü isimli sözlükte kelime karşılığı olarak "merhametli", "hamur işi", "karaciğer", "diyafram", "göğüs" ve "kalp" gibi anlamlar kayıtlıdır. Yine bu sözlükte Azerbaycan, Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Başkurt, Tuva ve Nogay Türklerinin bu yemeği "bağirsak" şeklinde adlandırdığı ve kendi yerel söyleyişleriyle ifade ettiği bilgisi mevcuttur (Gülensoy, 2007: 100-101). Clauson'a göre 14. yüzyıla kadar "bağirsuk" olarak söylenen kelime bu tarihten itibaren "bağirsak" şeklinde söylenmeye başlanmış ve "sakatat" anlamı kazanmıştır (Clauson, 1972: 319). Kazak Dilini Anlama Sözlüğü'nde ise *baurisaq* kelimesi şöyle geçmektedir: "Kalınlaştırılmış hamurdan, yuvarlak veya kare şeklinde kesilmiş, yağda pişirilmiş ekmek. Yemek türü (Iskakov, 1976: 173)." Bu maddeyi açıklamak için verilen örnekler ise şöyledir: "Gökten baurisaq yağmak: Beklemediğin an, aniden bir iyiliğin olması." ve "baurisaq saçmak/dağıtmak: Bir bebek beşiğe yerleştirildiğinde, eve genç bir gelin geldiğinde neşe ve nezaketi gösteren saç (Iskakov, 1976: 173)." Örneklerde de belirtildiği üzere baurisaq, çeşitli ritüellerde kansız kurban olarak sunulmaktadır. Bunlara ek olarak Kazaklarda "baurım" kelimesinin bir çeşit sevgi sözü olarak kullanılmakta olduğu ve "canım ciğerim" gibi bir anlama karşılık geldiği bilinmektedir (KK-1). Bu da hanın, aşçıbaşına neden baurisaq şeklinde hitap ettiğini açıklamaktadır. Efsanede, yemeğin lezzetli bir hâl alması için koyunun iç yağında, tesadüfen kavrulmasının etkili olduğu ifade edilmektedir. Altay bölgesinden 1953 yılında İstanbul'a göçen ve bugün Zeytinburnu'nda ikamet eden Kazak Türkleri, günümüzde bu yemeği koyunun iç yağı ile yapmaktadırlar (KK-1). Van'ın Ulupamir köyünde yaşayan ve Afganistan'ın kuzeyindeki Pamir yaylasından göç eden Kırgız Türkleri, koyunun iç yağı ile hazırladıkları bu yemeğin kendilerini dinç tuttuğunu söylemekte ve yiyeceği "göçebe ekmeği" olarak adlandırmaktadırlar (KK-2, KK-4). Yer sofralarında sofraya örtüsünün tamamına yayılmış halde gördüğümüz bu yiyecek, masadayken ortada bulunmakta ve herkesin uzanınca kolaylıkla alabileceği bir şekilde sunulmaktadır. Yapıldığı bölge ve törene göre şeklinde farklılıklar da gözlemlenebilmektedir. Mesela Doğu Kazakistan'da hamurlar yuvarlak şekilde kesilirken diğer bölgelerde kare şeklinde olabilmekte (KK-1) yahut Kırgızistan'da ölü evine götürülecek *boorsok* ile bayramda yapılan arasında şekil farklılığı olabilmektedir (KK-3).

Ritüel Yemeği Olarak Hamur Kızartması

Ritüeller, toplumun birlik ve dayanışmasını sağladığı gibi geleneğin geçmişten geleceğe taşınmasına ve kültürel kodların korunmasına da yardımcı olmaktadır. Çoğunlukla dinî bir mahiyeti olan ritüellerde kullanılan unsurlar, toplumun kutsal kabul ettiği ve saygı duyduğu nesnelere içermektedir. Türk kültüründe kutsal kabul edilen değerlerden biri de ritüelistik ve törensel mahiyetinden dolayı yukarıda çeşitli isimlerini saydığımız hamur kızartmasıdır. Bir çeşit ekmek sayılabilecek bu ürün, Türk kültüründe çoğunlukla kutsal veya önemli bir günün yiyeceği yahut kutsal ile ilişki kurmaya yarayacak bir vasıta olarak kabul edilmektedir. Bireyin doğduğu andan itibaren geçirdiği önemli evrelerde, bu evrelerde yapılan törenlerde, ölmüş ataların ruhunu hoşnut etmekte, korkulan şeyleri kendinden uzak tutmakta ve güzel şeylerin olması için iyi dilekte bulunmada hep bu yiyecek görülmektedir. Dinî ve millî bayramlar, elde edilmiş başarı ve kazançlar, kabul olmuş dilek ve adaklar da yine bu yemek ile kutsanmaktadır. Özellikle geçiş ritüellerindeki önemi büyüktür. Bir bebeğin dünyaya gelmesinden ölümüne kadar geçirdiği evrede ve hatta ölümünün sonrasında belirli aralıklarda (3. 7. 40. ve 52. günlerinde) bu yiyecek yapılır. Ulupamir'de yaşayan Kırgız Türkleri bir bebek dünyaya geldiğinde, dış çıkarmaya başladığında (centek toy), ilk adımlarını attığında (tuşo toy) bu yiyeceği yapmaktadırlar (KK-2, KK-4). Ulupamir'de boorsok; nişan, düğün, sünnet töreni ve asker uğurlama gibi kutlamalarda

yapıldığı gibi nevruz, arife günleri, dinî ve millî bayramlarda da yapılmaktadır (KK-2, KK-4). Ayrıca yavru bir köpeği beslemeye ve haneye dâhil etmeye karar veren kişi, yavru köpeğe boorsok ikram eder ve böylelikle onu ailesine kabul etmiş olur. Köpeğe bu değer verilmiş olmasının sebebi ise üç harflileri görebiliyor olmasıdır (KK-4). Yalnızca köpek için geçerli olan bu durumda, köpeğin eskiden bir totem ve kült olarak kabul edilmesi (İnayet, 2013: 342) ve konargöçer kültürdeki önemi etkili olmalıdır. Ulupamir’de bir cenaze olduğunda, köy sakinlerinin cenaze evine gidip “çay içirme” dedikleri bir gelenekleri vardır. Çay, yemekler ve boorsok cenaze evine götürülür. Ölünün ardından yapılan hayırlarda da ölmüşlerin canı çeker diye boorsok yapılır ve dağıtılır. Hayrı alan kişi ise “arvaylarığa tiysin” (ölmüşlerinin ruhlarına değsin) diyerek dua eder (KK-2, KK-4). Bu durum sadece Kırgızlar için değil, çoğu Türk boyu için geçerlidir (Tufantoz, 2008: 73). Ölmüş ataların ruhlarını doyurmak ve onları hoşnut etmek için “yağ kokutma, yağ yakma, is çıkarma, baca kokutma” gibi ifadelerle çeşitli Türk boylarında aynı ritüel yapılmaktadır. Özbekistan’ın Hive şehrinde, arife günleri bo’g’irsoq yapılıp mezarlığa götürülmekte ve buradaki türbedarın konakladığı yere bırakılmaktadır. Bu şekilde ziyarete gelen insanların yemesi ve hayır duasının alınması amaçlanmaktadır (KK-5, KK-6). Özellikle arife ve Cuma günü yapılmasının sebebi, mübarek günlerde evden çıkacak olan kokudan ruhların hoşnut olduğu düşüncesinden kaynaklanır (KK-1, KK-7, KK-8, KK-13). Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetname’sinde, arife günü yapılan pişi şöyle tahkiye edilmiştir:

Lokman-ı Perende, hacca gitmişti. Tavaf etti, hac törenlerini yerine getirdi, Arafat’a çıkıp vakfeye durdu. Yanındaki arkadaşlarına, bugün arife günü, şimdi bizim evimizde bişi pişirirler dedi. Lokman’ın sözü, Hünkar’a malum oldu. Evde de gerçekten bişi pişirmedeydiler. Lokman’ın karısına, bir tepsiye birkaç bişi koyun da verin bana dedi. Bir tepsiye birkaç bişi koydular, Bektaş’a verdiler. Bektaş, tepsiyi aldı, göz yumup açincaya dek Şeyh Lokman’ı Perende’ye götürüp sundu. Şeyh Lokman, bunu görünce hikmetini anladı. Arkadaşlarıyla bişiyi yedi, tepsiyi gizledi. Hac törenini bitirip Hicaz’dan döndü” (Gölpınarlı, 2019: 7).

Lanet Taşı isimli bir Türkmen efsanesinde ise cuma günü yapılan çöreğin diğer günlerde yapılan çörekten daha kıymetli olduğu vurgulanmıştır: “*Senin karışmış kafanda akıl arayacağıma öğlenin sıcağında kar aramak iyidir diyorum” diyerek tüccarın hanımı, genç süslü gelini azarlamaya başlamış. “Cuma günü pişirilen çöreğin diğer günlerde pişirilen çörekten farklı olduğunu bilmiyor musun? Kokuya gelen çaresizlerin yüzüne vursan onların boynu bükülürmüş” (Erol, 2012: 608).*

Zahmetsiz yapılan bir yiyecek olmasına rağmen çoğunlukla imece usulüyle yapılıp dağıtılmaktadır. Hamuru karma ve yoğurma işlemini yapacak olan kişinin, kadın ise âdet halinde olmaması (KK-11) ve hamur mayalanırken bulunulan ortamda kötü şeylerden bahsedilmemesi, eğer ölü aşı olarak yapılıyor ise hamurun bıçakla kesilmemesine dikkat edilmesi ve hamura bıçak değerse ölen kişinin ruhunun acı çekeceği inancı da yemeğin bereketi ve kutsallığı açısından son derece önemlidir (KK-12). Çünkü insan her zaman kutsal ile olan ilişkisi iyi tutmak istemekte ve bunu bozacak davranışlardan kaçınmakta ve korkmaktadır.

Kimi zaman davet unsuru olarak kullanılan bu yiyecek, insanları hayırlı ve iyi olana çağırmakta aracı olmaktadır. Şumnu ve çevresindeki Bulgaristan Türkleri bu yiyeceği kolaç olarak adlandırmakta ve düğüne daveti, kolaç dağıtarak yapmaktadırlar (Alkır, 2020: 88). Aydın’ın Bahçearası köyünde ise modern anlamda davetiye yaygınlaşmadan önce, insanları düğüne davet etmek için “okuntu” adıyla lokma ve şeker dağıtıldığı bilinmektedir (KK-11). Yine Bulgaristan Türklerinin, Bulgar hükümeti tarafından asimile edilmeye çalışıldığı dönemde, bayramlarda gulaç pişirmenin yasaklandığı ve insanların tavan arasında da olsa bu geleneği sürdürmeye çalıştığı bilinmektedir (Kurtuluş, 2019: 119). Bu açıdan bakıldığında yiyeceğin, millî benlik ve kimlik duygusunun pekişmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle Kazakistan ve Özbekistan gibi geçmişte uzun süre Rus işgali altında bulunan ve çoğu zaman eğitim müfredatları Rusya tarafından belirlenen Türk ülkelerinde, Rus yemeği olan “kolobok” ve bu yiyeceğin meşhur bir masalı mevcuttur. Kolobok, un ve kaymaktan yapıp yağda kızartılan bir yiyecek olmakla birlikte günümüzde krema, lor peynir gibi çeşitli malzemelerden de yapılabilen ve ekmek niyetine tüketilen bir yiyecektir. Kolobok masalı çocuklara, ebeveynlerinden habersiz bir şey yapmalarını ve onlardan uzaklaşmalarını öğütleyen bir masaldır. İnternet verilerinden yararlanarak yaptığımız araştırmada, bu masalın Özbekistan ve Kazakistan Türkleri tarafından yerelleştirildiğini, millî isimler ile nitelendiğini ve yaygın olarak okunup anlatıldığını, sosyal mecralarda çizgi filmlerinin yer aldığını ve çocuklara küçük yaşlardan itibaren tiyatral olarak sahnelendiğini tespit ettik. Çocukların masal kahramanlarından olan tavşan, tilki, ayı gibi hayvanları; yemeği yapan karı kocayı ve ana kahraman olan hamuru canlandırdığını gördük (Görsel 1, 2, 3, 4). Basılı olan masal kitaplarından bulabildiğimiz örneklere ve çocukların masala dair yaptığı el işlerine makalenin ekler kısmında yer verdik (Görsel 5, 6, 7, 8). Yıllarca Rusya'nın işgali altında olup kültür emperyalizmine maruz kalan ülkelerde böyle bir durum gayet tabii olmakla beraber, kültürün devamını sağlamak açısından da ayrıca önemli görünmektedir. *Baursaq, pişi, pesmet, lokma, kıygaşa* ve daha pek çok isimle zikrettiğimiz bu yiyeceğin, günümüzdeki konumuna bakacak olursak ritüelistik ve tören yemeği olma özelliğini güçlü bir şekilde devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Ancak teknolojinin gelişmesiyle yiyeceğin makineler ile yapımı ve imcece usulünün daha sınırlı kalması gibi durumlar söz konusu olmuştur. Hatta makinelik sistem ile yeni bir sektör oluştuğu da söylenebilir. Türkiye özelinde bakarsak artık hayır yapmak isteyen kişiler gidip bir şirket ile anlaşmakta; şirket, gerekli araç gereçler ile müşterinin istediği yerde ve şekilde imalatı gerçekleştirmektedir.

Her gelenek belirli zaman ve şartlarda toplumun istek ve ihtiyaçlarına göre değişir. Geleneği, sürekli kılmayı sağlayan özün korunması ve toplum tarafından benimsenmesi hâlinde; gelenek olumlu bir gelişme kaydedecek ve süreklilik sağlayabilecektir (Ekici, 2008: 38). Son dönemde toplumun yeme içme alışkanlıkları bakımından geleneksel olan yerine modern ve yabancı olanı tercih ettiği, işletmelerin sayısından ve müşteri kapasitesinden anlaşılabilir. Geleneğin olumlu gelişmesine güncel olması bakımından İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde, geleneksel tat ile yeni aromaları buluşturacağını vaat eden ve kısa sürede popüler olan lokmacılar örnek gösterilebilir. Bu işletmeler sayesinde geleneksel bir lezzet olan lokma, çocuklar ve gençler başta olmak üzere çok geniş bir kitlenin ilgi odağına girmiş ve tercih edilmeye başlanmıştır (Görsel 9). Benzer durum Kazakistan'da da gözlemlenmektedir (KK-1). Almatı, Nur Sultan gibi büyük şehirlerde baursaq yapan hatta mekâna isim olarak da aynı ismi veren işletmeler vardır (Görsel 10, 11). Yalnız Kazakistan'daki işletmeler, geleneği olduğu gibi yansıtması bakımından Türkiye'deki örneklerden ayrılırlar (KK-1). Benzer örneklerin diğer Türk Cumhuriyetlerinde de olması muhtemeldir. Kırgızistan Cumhurbaşkanlarının, konuklarını havaalanında karşılayıp boorsok ikram etmesi, geleneğin sosyal medyada görünürlüğü açısından çok önemlidir (Görsel 12, 13). Ayrıca nevrüz gibi önemli günlerde yapılan yarışmalar, o gün herkesin bu yiyecekte faydalanmasına ve “birinci” olmak için çaba göstermesine sebep olmaktadır.² Geleneksel değer ve ürünlerin sosyal medyada yer alması, kıymetli bulunup paylaşılması kültürel açıdan önem arz etmektedir.

Sonuç

Çeşitli Türk boylarının baursaq, pişi, pesmet, lokma, kıygaşa ve daha pek çok yerel adlandırmayla ifade ettikleri yiyecek, temelde bir ekmek türü olmakla beraber sosyal yaşamda önemli bir konuma sahiptir. Kazakistan'ın ulusal değerlerini yansıttığı bir kanalda, yemeğin menşe anlatısının animasyon filmi şeklinde yer alması, zor şartlar altında

² Detaylı bilgi için bk. (URL-2).

tesadüfen bulunmuş bir yemek olarak anlatılması, bozkır kültürü ve konargöçer hayat tarzının bir yansıması olarak yorumlanabilir. Anlatıda yemeğin, koyunun iç yağında tesadüfen kavrulmasıyla oluştuğu ifade edilmektedir. Türkiye'ye zor şartlar altında göçen Türkistan Türklerinin (Zeytinburnu'ndaki Kazak Türkleri, Ulupamir'de yaşayan Kırgız Türkleri), hamuru bugün de koyunun iç yağı ile pişirmeleri ve "göçebe ekmeği" olarak nitelendirmeleri dikkat çekicidir. Geçiş ritüelleri başta olmak üzere birçok ritüel, tören ve özel günde yer alan bu yiyecek, imece usulü ile yapılıp dağıtılması bakımından sosyal dayanışma ve birliği güçlendirmede mühim bir role sahiptir. Ölmüş ataların ruhlarını hoşnut etmede, iyi ve güzel olan şeyler için şükür unsuru olarak sunulmada ve kutsalla bağlantı kurmada kullanılır. Eğitim müfredatı yıllarca Rusya tarafından belirlenen Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkelerde, Rus yiyeceği olan kolobok ve masalının çocuklara tiyatral bir şekilde sahnelendiği ve toplum yaşamında popüler hale getirilmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda masal, Özbekistan ve Kazakistan Türkleri tarafından ismi değiştirilmek suretiyle yerelleştirilmiş ve sosyal hayattaki önemini korumuştur. Teknolojinin gelişmesiyle beraber yiyeceğin yapımında makine teknolojisinin kullanılmaya başlaması, yiyeceğin popüler kültürün istek ve ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi, yapılan çeşitli faaliyet ve teşebbüslerle geleneksel yemeğin sosyal medyadaki görünürlüğünün artması da kültürün sürekliliği açısından önemli görünmektedir.

Kaynakça

- Alkır, Yağmur (2020). *Bulgaristan Türklerinin Halk İnanışları: Şumnu ve Çevresi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baysal, Nagihan (2020). *Türk Halk Kültüründe Su*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Ekici, Metin (2008). "Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme." *Milli Folklor Dergisi*, (20): 33- 38.
- Eliade, Mircea (2001). *Mitlerin Özellikleri*. (çev.: Sema Rifat). Alfa Yayınları: İstanbul.
- Erol, Şerife Seher (2012). *Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Esin, Osman (2017). "Anlam Değişimleri ve Kullanım Alanları Yönünden Türk Kültüründe Tuz." *İdil Dergisi*, (31): 1001-1019.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (2019). *Vilâyetnâme (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî)*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Honko, Lauri (2006). Ritüellerin Oluşum Süreci. (çev. Ruhi Ersoy). *Milli Folklor*, (69): 129-140.
- Iskakov, Ahmadi (1976). *Kazaq Tilining Tüsindirne Sözdigi*. (2): 173.
- İnayet, Alimcan (2013). "Türklerde Köpek Kültü Var mıydı?". *Kaya Bitiği Osman Fikri Sertkaya Armağanı*. (Ed. Hatice Şirin User). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Karaman, Kasım (2010). "Ritüellerin Toplumsal Etkileri." *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21): 227-236.

Kaşgarlı Mahmud (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. (çev.: Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köse, Serkan (2020). "Ritüel Bellek." *Motif Akademi Halkbilim Dergisi*, (14): 57-70.

Kurtuluş, Gülbahar (2019). *Bulgaristan Türklerinin Göç Hikayeleri: Bir Sözlü Tarih Denemesi*. Ankara: Karakum Yayınları.

Örnek, Sedat Veyis (2014). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Bilgesu.

Raglan, Lord (2004). "Mit ve Ritüel". (çev.: Evrim Ölçer). *Milli Folklor*, (64): 187-194.

Segal, Robert (2012). "Dinsel Mit-Ritüel Kuram". (çev.: Naim Atabağsoy). *Milli Folklor Dergisi*, (92): 173-187.

Sezgin, Ceyhun ve Bülbül, Aybüke Sevim (2017). "Türk Sanatı ve Mutfak Kültüründe Buğday." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (54): 1081-1091.

Taşagül, Ahmet (2016). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Tufantoz, Abdurrahim (2008). "Orta Asya'dan Balkanlar'a Türklerde Pişi ve Helva Pişirme Geleneği." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (45): 69-81.

Vambery, Arminius (1993). *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*. İstanbul: Ses Yayınları.

Yeşil, Yılmaz (2012). *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri ve Bu Ritüellerde İcra Edilen Türler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları:

URL-1:

<https://old.qazaqtv.com/amp/kz/programms/viewArchive?id=17038&fbclid=IwAR3tMh7hEjniM2B4SDThRnTTExdBOrEf5fbyj8W9z5odCQaokKVlesIce8A> (Erişim: 19. 12. 2021).

URL-2: https://www.youtube.com/watch?v=BA7sZ7_Dg3I (Erişim: 19. 12. 2021).

URL-3: <https://www.youtube.com/watch?v=oVXlFJRulzM> (Erişim: 19. 12. 2021).

URL-4: <https://www.youtube.com/watch?v=qEGQShPeKfk> (Erişim: 19. 12. 2021).

URL-5: <https://tinyurl.com/yyptv5cv> (Erişim: 19. 12. 2021).

URL-6: <https://tinyurl.com/2p85e9dv> (Erişim: 19. 12. 2021).

URL-7: <https://www.instagram.com/p/CEuG2DrFilt/> (Erişim: 19. 12. 2021).

URL-8: https://www.tripadvisor.ru/Restaurant_Review-g298251-d13153655-Reviews-Baursak_City-Almaty.html (Erişim: 19. 12. 2021).

URL-9: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/cumhurbaskani-erdogan-kirgizistanda> (Erişim: 19. 12. 2021).

URL-10: <https://www.facebook.com/trtavaz/videos/1047314812003386> (Erişim: 19. 12. 2021).

Sözlü Kaynaklar

KK-1: Zhazira Tashmatova, 1990 doğumlu, doktora öğrencisi, internet görüşmesi. (Görüşme: 04.12.2020).

KK-2: Tazegül Keskin, 1958 doğumlu, ev hanımı, internet görüşmesi. (Görüşme: 16.12.2020).

KK-3: Aytülün Keskin, 1996 doğumlu, ev hanımı, internet görüşmesi. (Görüşme: 18.12.2020).

KK-4: Saadet Töre, 1993 Van Ulupamir, memur, internet görüşmesi. (Görüşme: 5.11.2020).

KK-5: Farrukh Abdulloev, 1995 doğumlu, memur, internet görüşmesi. (Görüşme: 30.11.2020).

KK-6: Abdullah Ganiev, 1996 doğumlu, öğrenci, internet görüşmesi. (Görüşme: 30.11.2020).

KK-7: Fatma Güler, 1966 doğumlu, ev hanımı, internet görüşmesi. (Görüşme: 03.10.2020).

KK-8: Nurhan Yılmaz, 1970 doğumlu, tamirci, internet görüşmesi. (Görüşme: 04.10.2020).

KK-9: Olga Radova, 1958 doğumlu, akademisyen, internet görüşmesi. (Görüşme: 28.11.2020).

KK-10: Ersin Sezgin, 1960 doğumlu, esnaf, internet görüşmesi. (Görüşme: 26.11.2020).

KK-11: Özgül Yılmaz, 1973 doğumlu, ev hanımı, internet görüşmesi. (Görüşme: 27.12.2020).

KK-12: Hayrunisa Uygur, 1989 doğumlu, ev hanımı, internet görüşmesi. (Görüşme: 28.11.2020).

KK-13: Nazrin Asgerova, 1994 doğumlu, öğrenci, internet görüşmesi. (Görüşme: 5.10.2020).

Ekler:

Görsel 1: Kazakistan'da Bauırsaq Ertegi isimli gösteri.

(Diana Astanayeva Arşivi)

Görsel 2: Kazakistan'da Baurysaq Ertegisi isimli gösteri.
(Diana Astanayeva Arşivi)

Görsel 3: Özbekistan'da Bo'g'irsoq masalini canlandirmak için hamur yoğuran çocuk
(URL-5).

Görsel 4: Özbekistan'da Bo'g'irsoq masalını canlandırmak için çeşitli karakterlere bürünen çocuklar (URL-6).

Görsel 5: Kazak Türkçesi ile yazılmış Buirsaq masalı.

(Kaynak: Diana Astanayeva)

Görsel 6: Özbek Türkçesi ile yazılmış masal kitabının kapağı.
(Kaynak: Farrukh Abdolloev)

Görsel 7: Kazakistan'da çocukların yaptığı baurysaq figürü.
(Diana Astanayeva Arşivi)

Görsel 8: Masal karakterlerinin amigurumi tekniğiyle yapılması.

(Diana Astanayeva Arşivi)

lokmatacom
Lokmata

1.510 beğenme

lokmatacom Bizi @doguscabakcor arayıp; "Bir pasta 🍰 hayalim var!" dediğinde açıkçası bu kadar iyi bir sonuç hayal edememiştik 😊 Lokmata pastasının detayları Youtube'ta, lezzeti Lokmatalarda! 😊

Görsel 9: Lokmadan yapılmış pasta (URL-7).

Görsel 10: Almatı'da bir işletme. İçerik ve konum bilgisi için bk. (URL-8).

Görsel 11: Nur Sultan'da (Astana) bir işletme.
(Diana Astanayeva Arşivi)

Görsel 12: Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov tarafından havaalanında karşılanıp boorsok ikram edilmesi (URL-9).

Görsel 13: Almanya Başbakanı Angela Merkel'in Kırgızistan ziyaretinde Almazbek Atambayev tarafından karşılanıp boorsok ikram edilmesi (URL-10).

Görsel 14: Kazakistan'da Nevruz kutlamasında yapılan baursaq.
(Diana Astanayeva Arşivi)

Görsel 15: Kazakistan'da imece usulüyle baursaq yapan kadınlar.
(Diana Astanayeva Arşivi)

NEVÂYÎ'NİN FEVÂYÎDÜ'L-KİBER ADLI DİVANINDA GEÇEN KUŞ ADLARI

[Araştırma Makalesi / Research Article]

Fatma KILIÇ*

Geliş Tarihi: 29.09.2022

Kabul Tarihi: 23.11.2022

Öz

Tabiatın bir unsuru olan hayvanlar, insanlar tarafından hayatın bir parçası olarak görülmüş ve bazılarının olumlu anlamlar yüklenerek diğer canlılardan ayrı bir yere konumlandırılmıştır. Söz konusu varlıklar bazen gerçek bazen de gerçek üstü özellikleri baz alınarak edebi eserlerde anlami güçlendirmek için kullanılırlar. Hayvanlar içerisinde gerek fiziki gerekse tabiatı dolayısıyla kuşların yeri farklıdır. İnsanoğlu tarafından manevi özellikler atfedilen bazı kuş isimlerine Türk edebiyatının önemli eserlerinde rastlamak mümkündür. Çağatay yazı dilinin gelişmesinde büyük katkıları olan Ali Şir Nevâyî'nin dördüncü divanı Fevâyîdü'l-Kiber, şairin yaşlılık döneminde kaleme aldığı önemli bir yapıttır. 680 gazeli içinde barındıran eser, kelime hazinesi açısından önemli veriler sunar. Eserde kuşlar ile ilgili beyitlere ise sıkça rastlanır. Fiziki ve karakter özellikleri açısından kuşlar beyitlerde benzetme yönüyle kullanılmıştır. Nevâyî'nin dili anlam yönünden çok katmanlı olması dolayısıyla pek çok yönden malzeme vermektedir. Usta şair şiirlerinde bir kavram ile ilgili zıt duyguları aynı anda aktarabilmektedir. Nevâyî'nin kuşlar ile ilgili beyitlerine bakıldığında aynı anda hem olumlu hem olumsuz açılardan benzetme yapıldığını görürüz. Örneğin; sülün ve tavus kuşu hem sevgilinin güzelliğini hem de kibir ve görünüşe düşkün insan tipini yansıtır. Bu çalışmada, Ali Şir Nevâyî'nin Fevâyîdü'l-Kiber adlı divanında geçen kuş adları üzerine bir inceleme yapılmış, kuşlar beyitlerde geçen benzetme yönleri açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâyî, Fevâyîdü'l-Kiber, Divan, Kuş Adları, Benzetme.

THE BIRD NAMES IN NEVÂYÎ'S FEVAYİDÜ'L-KİBER DIVAN

Abstract

Animals, which are an elements of nature, have been seen as a part of life by humans and have been positioned separately from other living beings by assigning positive meanings to some of them. These entities are sometimes used to reinforce meaning in literary works based on their real and sometimes surreal characteristics. The place of birds is among animals both physically and in character. It is possible to come across some bird names attributed to spiritual characteristics by human beings in important works of Turkish literature. Ali Şir Nevâyî's fourth divan, Fevâyîdü'l-Kiber, which made great contributions to the development of the Chagatay written language, is an important work written by the poet during his old age. The work, which contains 680 ghazals, provides important data in terms of vocabulary. Couplets about birds are frequently encountered in the work. In terms of physical and character traits, birds are used in couplets in terms of analogy. Nevâyî's language is multi-layered in terms of meaning and therefore provides material in many ways. The master poet is able to convey the opposite feelings about a concept in his poems at the same time. When we look at Nevâyî's couplets about birds, we see that both positive and negative comparisons are made at the same time. For example; pheasants and peacocks reflect both the beauty of the lover and the type of person who is fond of arrogance and appearance. In this study, an examination was

* Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: ftm.shn4272@gmail.com
Orcid: 0000-0001-5556-3087

made on the names of birds mentioned in Ali Şir Nevâyî's divan called Fevâyîdü'l-Kiber, and birds were evaluated in terms of the analogy aspects in the couplets.

Keywords: *Ali Şir Nevâyî, Fevâyîdü'l-Kiber, Divan, Bird Names, Analogy.*

Giriş

1. Türk Kültüründe Kuş

Türk kültüründe hayvanlar önemli bir yere sahiptir. Türkler tarihin ilk çağlarından beri avcılıkla geçinmişler, göçebe bir hayat sürmüşler, yerleşik hayata geçmeleri 9. yüzyıldan sonra başlamıştır. Türklerin bu özelliklerinden dolayı Türk dilinde doğayla ilgili adlandırmaların zengin olduğu görülür. Bitki ve hayvan adları, doğaya dayalı anlatımın bir sonucu olarak mecaz anlamlar, kişileştirmelerle genişlemiştir. İnsanın özelliklerini kişileştirme ile hayvanlara aktarım ya da tam tersi hayvanların bir takım karakteristik özelliklerini insanla birleştirme yolu, Türk dilinin deyim ve mecaz yapısını eşsiz hazinelerle donatır (Toprak, 2013: 105). Tüm bu hayvanlar içerisinde kuşların yeri ayrıdır. Sever'e göre kuş, Türklerde Gök Tanrı'nın idaresinde kutsal bir varlıktır. Bundan dolayı kuş, insan için uğurlu bir canlıdır ve insana iyilik sağlayan bir yanı vardır (1999: 86). Ögel'e göre, ölen insanların ruhlarının bir kuş olarak göğe yükselmeleri Türklerde oldukça yaygın bir görüştür (2006: 129).

Türk kültüründe, rüzgâr ve yıldırım gibi doğa olaylarının belli kuşlar tarafından çıkarıldığına inanılır: "Güney Türk halklarında rüzgârın gri bir boğanın nefesinden oluştuğu ve başka yerlerde göçmen kuşlar, kazlar ve kuğular tarafından çıkarıldığı söylenir. Yıldırım, kimi zaman kuş, kartal, ördek, kaz, çalı horozu kimi zaman da ejderha olarak temsil edilen korkutucu ve büyük bir güçtür." (Roux, 2005: 162).

Yine Altay Türklerinin kötü güçlerden korunmak için üzerlerinde kuş tüyü taşıdığı bilinmektedir (Roux, 2005: 163). Kaşgarlı'nın Divanü Lûgat-it Türk adlı eserinde de belirttiği gibi şahin kuşunun (kekük) kemiklerinin tılsım ve büyü yapmada kullanıldığı kanıtları dışında yalnızca bazı dağınık ve kalıntılar sayesinde hayvan biçimli muskaların olduğu kanıtlanmaktadır (Roux, 2005'ten akt. Atalay, 2013: 287). Orta Asya Türklerinde konuşmakta geç kalan çocuklara bazı kuşların dilinin yedirildiği bilinmektedir (Roux, 2005: 165). "Oğuz boylarından her birinin bir kuş ongunu bulunmakta ve bunlardan Oğuz destanlarında sıkça bahsedilmektedir. Yakutlarda; kuğu, kaz, karga, kartal, at, boz inek vb. hayvanlardan biri kutsal olarak değerlendirilirdi." (Türktaş, 2013: 1094).

Şamanizm inancında da kuşların yeri önemlidir. Kuş, şamanlara göre diğer âleme geçişte yardımcı olan bir varlıktır. Nitekim Türk ve Altay mitolojisinde uçmag kelimesi cennet demektir. Etnografya araştırmaları, gerçeğine en yakın biçimde kuş ya da başka hayvanların kılıklarına giren sayısız şaman örneği vermiştir. Kuş kostümü en temel şaman kostümlerindendir. Şirokogorov'un konuştuğu Tunguzlar, bunun öte dünyaya uçmak için vazgeçilmez olduğunu söylemiştir (Roux, 2005: 236-37). Lehtisalo, "Şamanın seans sırasında kullandığı anlaşılmaz pek çok sözcüğün hayvan ve kuş bağırsı çağrışlarının taklitleri" olduğunu keşfetmiştir (Roux, 2005: 239).

Öyle ki Türk danslarının birçoğunun kökeni, kuşların çiftleşme ayinleri ile avlanma sırasında yaptıkları hareketlerinden doğmuştur. Bütün folklorlarda, danslarda hayvanlar az çok taklit edilmiştir ve yalnızca Anadolu'daki popüler Türk eğlencelerinde nelerin Orta Asya'yla ilişkilendirilebileceği üzerine yapılan uzun bir araştırma bu konuyu aydınlatabilmiştir... *Turna bari*'nda karşı karşıya gelen iki dansçı vardır, biri erkek turnayı, öbürü dişi turnayı taklit eder: Çeşitli oyunlardan sonra erkek dişiyi önüne uzanmaya ikna eder. *Kartal halay*ında iki dansçı karşı karşıya oynarlar, biri avcı kuşu taklit eder ve ötekine yani kurban olan kuşa doğru dönerek yaklaşır. Bu danslarda açık bir biçimde Orta Asya

motiflerini, bozkır hayvan sanatını, ayinsel hayvan dövüşlerini, hayvanların kendi aralarındaki ayinsel çiftleşme motiflerini bulduğumuzu sanıyoruz (Roux, 2005: 240).

2. Türk Edebiyatında Kuş

Türk edebiyatının hemen her evresinde kuşlar ile ilgili tasvir ve benzetmelerle karşılaşmak mümkündür. Tokyürek, Oğuz Kağan destanından başlayarak bütün Türk destanlarında ve yazılı metinlerin çoğunda hayvanlarla ilgili pek çok malzeme bulunduğuundan bahseder. Türk kültür hayatını çeviri metinler olmasından dolayı yansıtmayan Uygur metinlerinde de bu konuyla ilgili zengin malzeme yer aldığını söyler (2013: 223).

Yıldırım'a göre tasavvufta, insanın bir tarafı, sıradan canlılar gibi yere bağlı iken diğer tarafı ise sonsuzlara uzanabilen bir ruhtur. Bu durumu varlık âleminde en güzel sembolize eden şüphesiz ki kuşlardır (2015: 236). Yıldırım, insanı beden ve ruh olarak ikiye ayırarak bu iki yapıyı balçık ve kuş sembolleri ile açıklar: "İnsanın iki tarafı vardır. Biri balçık ve toprakla sembolize edilen beden tarafı, diğeri ise kuşlar ve uçmak fiili ile sembolize edilen ruh tarafı. İşte mana âleminin göğünde kanat çırpın ruhtar, yaratılarak beden çamuruna saplandı. Tekrar bu çamurdan kurtularak mana göğüne yükselmeleri gerekmektedir. Bu kolay bir şey değildir ancak bütün güzelliklere, zorluk ve sıkıntılarının üstesinden gelinerek ulaşılabilir." (Yıldırım, 2015: 243).

Divan şiiri genel itibariyle bir sembol dilidir. Şairler beyitlerde anlatmak istediği pek çok duyguyu canlılar ve özellikle hayvanlar üzerinden sembollerle aktarır. Bu anlatım şekli sayesinde çok katmanlı, estetik ve etkileyici bir dil ortaya çıkmış olur. Bu sembollerden biri de kuşlardır. Sadece kuşlar ile ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. "Gerek Türk kültüründe, gerekse mitolojide ve eski Türk inanışlarında geniş yer bulan kuşlar, İslâm'dan sonra divan şairleri tarafından da çeşitli benzetme unsurlarıyla bezenerek geniş bir hayal dünyasına malzeme olmuştur. Hemen her divan şairi, kuşları çok hassas bir şekilde inceleyip onları kendi hususi özellikleriyle ele almış ve bunu kendi dünyasıyla birleştirmiştir." (Turan, 2014: 24).

Çağatay edebiyatının yanı sıra tüm Türk edebiyatının en önemli şairlerinden biri olan Nevâyî; dili, üslubu ve sanatı en üstün seviyeye taşıyan ender sanatçılardandır. Onun eserlerinde kullandığı sanatlı dili, insan hayallerinin çok ötesinde bir dildir. Oldukça zengin ve katmanlı bir anlam dünyasını içinde barındırdığı şiirlerinde hayvanların özellikle de kuşların yeri önemlidir. "Nevâyî şairliğin kudretini hayvan metafor ve mazmunlarını kullanmada da ortaya koyan büyük bir şairdir. O gerek mesnevilerinde gerek divanlarında sık sık hayvan metafor ve benzetmelerini düşüncelerini somutlaştırmanın en güçlü aracı olarak kullanabilmektedir. Birden fazla hayvanı güzellik, güç, güçsüzlük gibi ortak özelliklerinden yola çıkarak pekiştirme amacıyla şiirine alır." (Toprak, 2021: 379).

Bu çalışma Nevâyî'nin Fevâyîdü'l-Kiber adlı divanındaki geçen kuş adları üzerine şekillenirken şairin hayvanlar üzerinden yapmış olduğu benzetmeler üzerinde durulmuştur.

İnceleme

'Andelîb/Bülbül

Bülbül, Türk Dil Kurumu sözlüğünde *Karatavukgillerden, sesinin güzelliği ile tanınmış olan ötücü kuş* olarak geçer (2008: 366). Divan edebiyatında bülbül, sesinin güzelliği ve yanıklığı sebebiyle aşk acısı çeken aşığa benzetilir. Gül, bülbülün maşuğudur. Şiirlerde sık sık gül ile bülbül mazmununa yer verilir.

Onay, ötüşü güzel mârûf kuş; kuşların aşığı olan bülbüller havalarda ısınmaya, güller açmaya başladığı zaman çiftleşirler. Dışısı yumurtadan kalkıncaya kadar yalnız kalan erkek ekseriya gün batarken başlayıp gece yarısından sonralara kadar öter. Yuvasını sık dallı ve yapraklı

ağaç dallarına, çokça gül ocakları içine yaparlar şeklindeki beyanıyla gül ile bülbülün bağlantısını açıklamış olur (Onay, 2009: 101-102).

Nevâyî, âşık-maşuk betimlemelerinde bülbülü benzetme amacıyla kullanmıştır. Beyitlerde güle âşık bülbülün aşk acısı, feryadı sıkça işlenir. Nevâyî'ye göre bülbülün maşuğu güle kavuşması imkansızdır. Öyle ki bülbül de bu durumu çok iyi bilmektedir ve üzüntüsünden ötüşünü kesmiş, suskunlaşmıştır.

Gül vişâli bir niçe kün bîş imes iy ‘andelîb

Yoksa andın bî-nevâ-sin kışdur u ger yazdur (FK 167/7)

(Ey Bülbül güle kavuşman boş bir hevestir. Yoksa ondan mı ne kış ne yaz (farketmeden) suskunsun.)

Bülbül o kadar nazik bedenli bir hayvandır ki aşk acısına katlanacak bir yapısı yoktur. Nevâyî, bülbüle gül bahçesine gönül vermemesi için uyarıda bulunur. Burada dünyanın geçiciliği üzerinde durulmakta andelip ise insanı simgelemektedir. Bülbül üzerinden dünyaya aldanmayan insan modeli anlatılmaktadır.

Bu çemen gül-zârîğa birme köjül iy ‘andelîb

Kim aña cismiñ taħammül kılğay iy nâzük-beden (FK 468/6)

(Ey bülbül bu gül bahçesine gönül verme. Ey nazik bedenli senin vücudun ona nasıl tahammül edebilir?)

Bazen de Nevâyî, bülbülün gül karşısındaki çaresizliğini kendinin sevgilisi karşısındaki çaresizliğine benzetir. Hatta bazı beyitlerde aşk acısı çekmesi yönünden kendini bülbülden bile üstün görür.

Yâr köp kılssa cefâ kem kıl Nevâyî nâle kim

Gülge bülbül örgete almas vefâ efğân kılıp (FK 56/9)

(Bülbül ne kadar figan etse de güle vefalı olmayı öğretemeyeceği için Nevâyî yar cefayı artırır da sen inlemeyi azalt.)

‘Ankâ

Efsanevi bir kuş olan Anka, İbranice “anak” kelimesinden türemiş olup “gerdanlık, uzun boyunlu dev anlamlarına gelir. Simurg, Zümrüdüanka adlarıyla da anılır. Cennet kuşuna benzer yeşil bir kuş olduğu için bu ad verilmiştir. Bu adların dışında Anka, Semender, Devlet Kuşu, Phoenix, Tuğrul, Hümâ adları da kullanılır.” (Batislam, 2002: 195). “Kafdağında yaşadığı varsayılan tüyleri renkli, yüzü insana benzer, asla yere konmayıp daima yükseklerde uçan ve kendisin de her kuştan bir alâmet bulunduran, adı var kendi yok bir kuştur.” (Pala, 2002: 34). “Ankâ, büyük kuştur. Adı varsa da cismi yoktur. Boynunda bir ak halkası vardır. Boynu uzun olduğu için anka denilmiştir.” (Onay, 2009: 58). Si-murg sözcüğü Anka'nın eş anlamlısı olup Sanskritçe “yırtıcı” anlamına gelen “saena” kelimesi ve Farsça kuş anlamına gelen “murg” kelimesinin birleşmesiyle oluşmuştur (Akalın, 1993: 136).

“Ankâ hayalî bir kuş olması, ele geçirilemeyişi, Kafdağı gibi hayalî bir mekânda yaşamaması gibi imkânsız simgeleyen özellikleri ile şairler için aşkı anlatan en önemli hayvanlardan kabul edilir. Nevâyî’de de ‘Ankâ, kimi zaman tezat olarak kendisinden daha güçsüz sinek gibi hayvanlarla karşılaştırılırken kimi zaman da hayalî bir aşkın sırlarını bilen bir dost olarak görülür.” (Toprak, 2021: 377).

Sırr-ı ‘ışkım bilmegen il kalmadı gerçi maña

Nâme-ber kuş ornığa ‘anğâni mahrem kıldınız (FK 209/7)

(Aşkımın sırrını halk içinde bilmeyen kalmadı mektup götürenin yerine Anka'yı mahrem eylediniz) (Toprak, 2021: 378).

“Saç aşığın gözünde bir cellâttır. O kimi zaman bir yuvadır, kimi zaman da anka veya tavustur.” (Uludağ, 2020: 246). Sevgilinin saçının tuzağı öylesine güçlüdür ki anka gibi ulaşılmaz bir kuşu bile tuzağına düşürür. Nevâyî de aşağıdaki beyitte bu anlam ilişkisinden yararlanır. Sevgilinin saç ve beni anka kuşunu; sinekse âşığı temsil eder.

Körgüzüp çun dām-ı zülf ü dāne-i hāl iyleben

Bülbül ü kumrî dimen kim peşşe tā ‘anķānı şayd (FK 123/4)

(Saçını ve yanağındaki ben tanesini gösteren sevgilinin tuzağına kapılmışım. Bana bülbül ve kumru demeyin. Çünkü sinek de gider taa anka gibi bir kuşu avlar.)

Bûm/Çuğd

Türk kültüründe baykuşun özel bir yeri vardır. Altay Türkçesinde bay kelimesi zengin, baykuş ise kutsal kuş demektir (Naskali ve Duranlı, 1999: 36). Roux, gecenin gözcüsü olan baykuşun Türklerde uyanıklığın simgesi olduğundan bahseder (2005: 229). “Baykuş, gece avlanan bir kuştur, onun bu özelliği geceleri uyanık olması iyi bir komutanın özelliği olarak anılmaktadır.” (Toprak, 2019: 1323). Divanü Lûgat-it Türk adlı eserinde Kaşgarlı Mahmud, Yabaku ve Yemek dillerince açıklaması yapılan baykuşu ügi/ /ķoburķa/ yapākulaķ şeklinde tabir eder (DLT I: 9,161, 489; III: 56, 118, 238). Moğol etkisiyle yirmi dört Oğuz Türk boyu sıralanırken her dört boy için bir kuş ongon olarak belirlenir ve her boyun kendisinin tanınmasını sağlayacak bir simge olarak bayrağında bulundurduğu bir kuştan bahsedilir. Baykuş (ügi) ise Bayat boyunun simgesidir (Sever, 1999: 83).

Divan şiirinde bûm ve çuğd adları ile geçen baykuş, uğursuzluğu ve insanlara verdiği zararlı bahtı ve dünyayı temsil eder. Baykuşun uğursuzluk getirdiğine dair olan halk inancı nedeniyle insanlar ve diğer kuşlar tarafından dışlandığı kabul edilir. Baykuş kasvetli ve itici çağrışımlarıyla ağıyar ile servet düşkünü zahidi akla getirir. Aynı zamanda âciz kuşların yumurtalarına ve yiyeceklerine de musallat olmaları bakımından da açgözlü zenginleri çağrıştırırlar (Akın vd., 2016: 95).

Mitoloji, efsane ve halk inançlarında baykuşu hem olumlu hem de olumsuz şekilde anlamlandıran bir algının olduğu görülmektedir. Âşık tarzı şiir geleneği içerisinde ise baykuş, genellikle virane mekânıyla sembolleştirilmiştir (Köse, 2019: 295). Baykuşun virane mekân motifiyle sembolleştirilmesini Nevâyî'de de sıkça görürüz. Aşağı beyitte baykuş nefstir; ejderha ise nefsi öldüren mürittir.

Buzuğ köñül ara ‘ışķıñ çu kirdi kaçtı ħıred

Bu ejdehāmı körüp bûm koydı öz vaţanın (FK 470/2)

(Virane gönül içine senin aşkın girince akıl kaçtı. Bu ejderhayı görünce baykuş da öz vatanını terketti.)

Melâlet bûmı uçmas min gedā vîrānı tamıdın

Müzehheb kuş kibi şeh kaçırınıñ mîli maķāmıdın (FK 482/1)

(Yaldızlı kuş padişah sarayının makamından uçar. Ben yoksulun viran olmuş damından hüzün baykuşu bile uçmaz.)

Çuğd bolmış genc-i vaşlıñ şevķidin köñlüm kuşı

Zaħmı köp köñlüm öyi ol çuğdnın vîrānıdur (140/5)

(Gönlümün kuşu kavuşma hazinesinin başında bir baykuş olmuştur. Yaralı gönül evim o baykuşun viranesidir.)

Dürrâc

“Turaç kuşu, keklikgillerden fakat keklikten biraz irice, sülüne benzer güzel ve sevilen bir av kuşudur. Şiirimizde sesinin güzelliği ve etinin lezzeti ile ele alınır. Şair, Sıfât-ı Şikâr-ı İştân (Avlanmalarının Tarifi) bölümünde Muhabbetoğulları'nın avlanmaya niyet ettiklerinde turaç kuşunun kanatlı akrebe döndüğünü söylemektedir. Bu öyle bir kabiledir ki yaptıkları, yaşadıkları her şey olağan dışıdır.” (Güneş ve Yeşil ve Öğreten, 2019: 247).

Şeb-istânîñ ara sübbühilerdin yüz tümen tāvus

Gül-istânîñ ara quddüsilerdin yüz tümen dürrâc (FK 96/2)

(Şebistan'ın içinde sübbühilerden yüz tümen tavus kuşu; Gülistan'ın içinde kuddüsilerden yüz tümen turaç kuşu)

Kebg-i derî

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde keklik; sülüngillerden, güvercin büyüklüğünde, eti için avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş şeklinde geçer (2008: 1262). “Bir av kuşu olarak daha çok şahin, şahbaz, doğan vs. kuşlarla birlikte anılır. Sesinin ve gövdesinin güzelliği ile söz konusu edilir. Bu tür kekliklere de “kebk-i derî” tabir olunur. Divân şiirinde sevgili, bir keklige benzetilir.” (Pala, 2002: 276).

“Kekliğin ayaklarındaki kırmızı renk ile sevgilinin giydiği kızıl elbise Nevâyî için güzel bir çağrışıma sebebiyet vermiştir, işve ile dolaşan sevgili midir yoksa bahçedeki keklik midir sorusunu sorar. Edebiyatımızda kekliğin sesi gülüş sesine benzetildiği için daha çok işve ve neşe ile anılan bu güzel kuş, Nevâyî için de sevgilinin kendisini çağrıştırır.” (Toprak, 2021: 342).

Qadiniñ cilvesin yüz nâz ile bustân ara körgeñ

Digeñ tāvüs-ı ra ‘nâ yâ meger kebg-i derîdür bu (FK 550/4)

(Bostanın içinde (sevgilinin) boyunu yüz naz ile gören meğer bu güzel tavus kuşu ya da kekliktir diyecek.)

Kebüter

Pala, güvercini “bir av kuşu olarak avcı kuşlarla birlikte anıldığı gibi sevgili yerine de kullanılır. Güvercinlerin posta görevinde kullanıldığı meşhurdur.” şeklinde açıklar (2002: 277). Eserde birkaç beyitte güvercin ile Kâbe örneği verilmektedir. Bu beyitte de İbn Battûta'nın Seyahatnâme'sinde aktardığı bir hikâyeye telmih yapılmıştır. Battûta'nın aktardığına göre, “Mekke'de görülen güvercin ve diğer kuşlar Kâbe'ye asla inmezler. Uçuş esnasında Harem-i Şerif üzerinden geçerken Kâbe'nin hizasına geldiklerinde hemen kenara saparlar. Hiçbir kuşun hasta olmadıkça bu kutlu mekânın üzerine inmediği, indiği takdirde ruhunun gittiği söylenir. Ama hastayken inerse iyileşirmiş. Burayı yücelten ve saygın kılan heybetli ve muazzam yapan Allah, elbet münezzehtir cümle mahlûkattan.” (2000: 200-201).

Nişimen iyledi köñlüm kuşu küyünde qayd itme

Kebüterga kişi qasd itmedi Beytü'l-Harâm içre (FK 598/4)

(Gönlümün kuşu senin köyünü mesken eyledi. Kâbe'nin içinde nasıl ki kimse güvercini öldürmeye niyetlenmezse sen de onu zincire vurma.)

Güvercinin gagası ile tüylerini didiklemeşi sevgilinin âşığının gönlünü bir iğne ile deşmesine benzetilmiş.

Yuñın yulğan kebüter dik barı eczası köñlümniñ

Töşüklerdür meger iğniñ bile anı figâr ittiñ (FK 369/6)

(Tüylerini yolan güvercin gibi gönlümün her zerresini iğnen ile delik deşik ettin.)

Ƙumrî

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*güvercinler takımından, güvercinden küçük, boz, gri renkli bir kuş*” şeklinde geçen Kumru, köken olarak Farsça kumrî kelimesine dayanır (1998: 1405). “Tasavvufta servi, görünüşüyle bir (1) sayısını anımsattığından vahdet (birlik) inancı dolayısıyla Tanrı’yı, kumru da boynundaki kuşaktan ve hu çekmesinden dolayı kulu simgeler. Kumrunun aşkla bağlandığı servinin üzerinden ayrılmadığı anlatılır. Bu hayal, minyatürlerde de kendini gösterir ve servi çizilince mutlaka üstüne bir de kumru eklenir.” (Eskigün, 2006: 90).

Kumru, Divan şiirinde zarafeti, sevimliliği ve daha da önemlisi beğenilen sesiyle bülbülün ve her ikisi birden de yakıcı feryatlarıyla onları hatırlatan âşığın akranıdır (Ceylan, 2007: 175).

Körgüzüp çun dām-ı zülf ü dāne-i hāl iyleben

Bülbül ü Ƙumrî dimen kim peşşe tā ‘anĳānı şayd (FK 123/4)

(Saçını ve yanağındaki ben tanesini gösteren sevgilinin tuzağına kapılmışım. Bana bülbül ve kumru demeyin. Çünkü sinek de gider taa anka gibi bir kuşu avlar.)

Nevâî’de de kumru ile bülbül ötüşleri ve âşık benzetmesi yönünden bir arada sıkça kullanılır.

Serv ü gül hūsn içre yok ol serv-i gül-ruhsārçe

İyle kim Ƙumrî vü bülbül nalede min zārçe (FK 554/1)

(Bülbül ve kumrunun inlemesi ben ağlayan kadar olmadığı gibi servi ve gül güzellikte gül yanaklı servi kadar değildir.)

Ƙuş

Kuş, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*yumurtlayan omurgalılarından, akciğerli, sıcak kanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı*” şeklinde geçer (1998: 1420).

“Klasik şairler, herhangi bir benzetme formu ortaya koyduklarında derinlemesine bir gözlem yapmaya ihtiyaç duyarlar. Örneğin eskiden beri insan ruhu, göğüs kafesine hapsedilmiş bir kuş metaforuyla tasvir edilmiştir.” (Gök, 2019: 91). Nevâî’nin şiirlerinde kuş motifi önemli bir unsurdur. Kuş, âşığın gönül kafesinde yaşar. Âşığın gönül kuşu tıpkı pervane gibi sevgilinin muma benzeyen boyu ve yüzüne bakınca yanar.

Şem‘ dik Ƙāmet ü yüz şem‘i ile cānāne

Ƙıldı örterge köñüller Ƙuşını pervāne (FK 562/1)

(Sevgili boy ve yüz mumu ile gönüller kuşunu pervane kıldı ve yaktı.)

Nevâî, kuşun kanadının kırılması durumunu gönlün kırılması gibi soyut bir ifadeyi somutlaştırmada kullanır.

Şikeste köñlüme az ĳam bolup turur külli

Kisek Ƙanatı sınıĳ Ƙuş köziĳe taş körünür (FK 198/3)

(Kanadı kırık kuşun gözüne çamur tuğla taş görünür. Kırık gönlüme de azıcık gam çok gelir.)

Kuşun kafes içinde yaşaması âşığın benliğinin içinde sıkışmasına benzetilir. Nasıl ki kuş kafesinden kurtulunca özgürlüğüne kavuşursa kişi de benliğinden sıyrılınca maksadına ulaşır.

Özdin utul Nevāyi vū maşada yit ki çuş

Yitmes emengā bolsa afes içre mūbtelā (FK 2/7)

(Kuş kafes içinde tutulduğunda imenlie ulaşamaz. Nevāyî sen de benliinden kurtul ve maksadına ulaş.)

Âşıın ahı o kadar kuvvetlidir ki onun üstünden geçen kuşu bile kebab eder. Nevāyî, beyitlerinde kuşun kebab olması motifini sıkça kullanır.

uş bolur āhım şerārı üstidin ötke kebāb

Belki er üzre melāyikni anatı örgenür (FK 156/5)

(Ahımın kıvılcımının üstünden geçen kuş kebab olur. Belki de felekte meleklerin kanatlarını tutuşturur.)

Ördek

Ördek, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "Perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu, badi, badık" şeklinde geçer (1998: 1735). Aşıdaki beyitte sevgilinin zülfü ile ördein tüyü arasında anlam ilişkişi kurulmuştur.

eşme-i urşîd ol yüz yanıda ullāb-ı zülf

Saldılar güya kecek ol eşmeni ördekleri (FK 609/5)

(O yüzünün yanındaki zülfün engeli güneşin pınarıdır (aydınlııdır); Güya o pınarın ördekleri engel şeklindeki tüylerini sevgilinin yanaına salmışlar.)

Semender

"Semender, Farsça sözlük Lugatnāme-i Dihhuda'da Yunanca "Salamandra", Fransızca "Salamandre"den geldiği ve ateşte yaşadığı, ateşten çıkınca öldüü söylenen bazıları tarafından ise kertenkele, serçe ve tavuk şeklinde olduğu rivayet edilen bir hayvan olarak tanımlanmaktadır." (Özdemir, 2021: 1863). Semenderin tam olarak hangi hayvana benzediği ile ilgili çeşitli görüşler vardır: "Su kertenkelesi denilen bir nev'i hayvandır. Cisminin iki tarafında su ifraz eden kesesi bulunan bu hayvan kıvılcımlı kül üstünde yürüyecei tarafları sulayarak geçtiğinden yanmazmış" (Onay, 2009: 413). "Ateşte yanmayan bir çeşit efsanevi hayvandır. Denizatına benzeyen kuyruklu bir hayvan imiş. Kelime "santender"den muhalefettir. Bu hayvanın ateşe girdiği zaman bir çeşit yalı madde ifrāz ederek kendini koruduğu rivāyet edilir. Başka bir rivāyete göre semender yalnızca ateşte yaşar ve ateşten çıkınca ölmüş. Bunun bir kuş olduğunu söyleyenler de vardır. Hindistan'daki mecusîlerin devamlı yaktıkları ateşte ısının artmasıyla semender denilen kanatlı bir böcek hasil olurmuş. Ancak efsanevi semenderi gördüğünü söyleyen kimse yoktur." (Pala, 2002: 412).

"Aş hikāyelerinin doğal kahramanıdır semender. Değil kavuşmaya, kavuşma ihtimaline dahi tahammülün olmadığı aş hikāyelerinde, aşları ancak ve ancak hasret ateşi karşısındaki dayanma güçleriyle ölçülen âşıklar için semenderden daha iyi bir dost ve sırdaş düşünülemez bile. Hasret, ateşin diğer adı ve ateş, aşın yegāne tadıdır onlar için." (Ceylan, 2004'ten akt. Eskigün, 2006: 42). Aşıdaki beyitlerde âşık kendini semendere benzetir. Semender için ateşte yürümek ne kadar doalsa âşık için o zorlu aş çölünü geçmek o kadar doğaldır. Bu yolculukta hiçbir zorluk âşığı etkilemez. Nasıl ki semenderin sığınadıı ateşe âşığın ise aştır. Âşığın sevgiliye ulaşmak için baş koyduğu yolda ateşler olsa semendere dönüşmek âşık için kaçınılmaz olur.

Ni tefavüt 'ış deşti at'ıda ıssı savu

Kim semender otda seyr iyelerde tinkdür yaz ü küz (FK 215/7)

(Semender için ateşte yürürken yaz da kış da aynıdır; aşk çölünün sonunda benim için sıcak olmuş soğuk olmuş ne fark eder?)

Dehrdin boldı penâhım 'ışkıñ

Ot semenderğa ni tañ bolsa penâh (FK 558/5)

(Ateş semenderin sığınacak yeri olmuş buna şaşılır mı? Dünyada benim sığınağım da aşkındır.)

Herat'dın eger ot tüşse Sebz-vâr'ğaça

Bolay semender ü tartay özümni yârğaça (FK 602/1)

(Eğer Herat'tan Sebz-vâr'a kadar ateş düşse; semender olur kendimi yâre doğru çekerim.)

Ṭāvus

Tavus Türk Dil Kurumu sözlüğünde; "Sülüngillerden, erkeğinin tüyleri uzun, kuyruğu parlak, güzel renkli, acı ve tiz sesli, süs hayvanı olarak beslenen bir kuş, tavus" (1998: 2157). Ṭāvûs kuşu, çok güzel bir kuş olmasına rağmen tavus dertli bir kuşmuş. O güzel endâmiyla yürürken gözleri ayaklarına takılınca ayaklarının çirkinliğine üzülmeye ah edermiş. Ṭāvûsun sesi de çirkin olup ötüşü "âh!" kelimesidir. Bunun nedeni tavusun güzelliğiyle çok gururlanması imiş. Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmış. Bir efsaneye göre de Ṭāvûs, cennette bir kuş iken şeytanın cennete girmesine alet olmuş ve Âdem ile Havvâ'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Cennette ayakları da güzelken Allah ona "Her yanın süslü olsun ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp âh et! buyurmuş ve Bâbil'e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir." (Pala, 2002: 456).

"Alî Şîr Nevâyî'de ṭāvûs, bir güzellik simgesi olarak başka kuşlarla birlikte anılır ancak onun Lisanü't-Tayr Mesnevîsi'nde Simurg'u bulmak için yola çıkan kuşlardan Hüdühüd'e kusurunu söyleyip yolculuktan affını dileyen bir kuş olarak geçer. Nevâyî, alegorik olan bu eserde Tavus'u süs ve gösteriş meraklısı, güzellik düşkünü, kendini beğenen insan tipini anlatmak için sembol olarak seçer." (Toprak, 2021: 353). Aşağıdaki beyitte tavus, cilvesi ile sevgiliye benzetilir.

Nuṭkı tūṭi cilvesi ṭāvus u reftârı tezerv

Hüsñ gül-zârıda yoḡtur bir aña mânende kuş (FK 259/3)

(Ne papağanın sözleri, ne tavus kuşunun cilvesi ne de sülünün salınarak yürüyüşü; gül bahçesinde ona güzellikte benzer bir kuş yoktur.)

Tezerv

Sülün, Türk Dil Kurumu sözlüğünde "Sülüngillerden, kuyruğu uzun, eti yenilen bir kuş" şeklinde geçer (1998: 2049). "Nevâyî, Lisânü't- Tayr Mesnevîsi'nde tezervi güzelliği ile kibirlenen, görünüşe önem veren, zorluklara dayanamayan insan tipini anlatmak için kullanmıştır." (Toprak, 2021: 354). "Sülün, divan şiirinde daha çok av kuşu ve güzelliği nedeniyle anılır. Aşkın gönlü veya sevgili için benzetilen olur. Güzel salınışı ile de sevgiliyi andırır." (Pala, 2002: 469). Aşağıdaki beyitte sülün, işvesiyle gönül çelen bir güzele benzetilir.

Bilmen iy şayyâd kıyası dâm ile kıлмақ bolur

Ol tezerv-i dil-keş ol ṭāvus-ı bezm-ārânı şayd (FK 123/6)

(Ey avcı! O gönül çelen sülünü mü? Yoksa o meclise renk katan tavus kuşunu mu avlayayım? Hangisine tuzak kurayım?, bilemem.)

Tûtî

Papağan; Farsça tûtî, Arapça bebgâ, Türkçe papağan ya da dudu şeklinde adlandırılan bir kuştur (Güler, 2014: 62). Rengârenk, süslü bir kuş olması nedeniyle insanı dünya nimetlerine çeken güzelliklerin ve nefsin sembolü olarak tasavvufi şiirde kullanılır. Renginde daha çok yeşilin hâkim olması nedeniyle Hızır ile ilişkilendirilir. Papağan aşkın sembollerindedir. Aşk papağana benzetilir ve âşığa aşkı öğretir (Güler, 2014: 61).

Ol yaşıl tonluğ perî-veş la‘l-i şekker-bâr ile

Rûh-ı tûtîsin kılıptur münfa‘il güftâr ile (FK 584/1)

(O yeşil elbiseli peri gibi tatlı dudaklı güzel ile papağan sevgili gücemiş sözler söyler.)

“Papağan, dudu kuşu. Papağana konuşma öğretmekte ayna kullanılmış. Bir kişi, kuş büyük bir aynanın önüne koyup kendisi aynanın arkasında gizlenir ve konuşmaya başlarmış. Aynada kendi aksini gören kuş, bu sesi, kendisi gibi kuşun sesi sanarak taklîde başlar ve konuşmayı öğrenirmiş.” (Pala, 2002: 474).

Nuḡkı tûtî cilvesi tāvus u reftârı tezerv

Ḥüsn gül-zârıda yoḡtur bir aña mânende kuş (FK 259/3)

(Papağanın konuşması, tavus kuşunun cilvesi ve sülünün (salına salına) yürüyüşü gül bahçesinde tüm bu güzelliklere benzeyen (denk) bir kuş yoktur.)

“Papağana konuşma öğretilirken bir sözü tekrarladığında ödül olarak ona şeker verilmiş. Bu yüzden papağan şeker yemeye alıştırmıştır. Papağan, şeker yemeyi sevdiği ve insanın hoşuna giden sözler söylediği için şeker ve şîrîn kelimeleriyle birleşik sıfatlar oluşturmuştur. Tatlı söz söyleyen anlamında, *tûtî-yi şeker-hâ*, *tûtî-yi şeker-şiken*, *tûtî-yi şeker-feşân*, *tûtî-yi şîrîn-suhan*, *tûtî-yi şîrîn-güftâr* vb. Papağanın bu sıfatları, güzel konuşan insanlara, ahenkli ve anlamlı şiirler söyleyen şairlere de sıfat olmuştur.” (Yıldırım, 2006’dan akt. Güler, 2014: 62). “Bazen de diğer klasik şairler gibi şekere yönelen papağan ordusunu sevgilinin dudakları etrafındaki tüylere benzetir.” (Toprak, 2021: 355).

Sebze-i ḡaṡṡır irür şîrîn-lebin eṡrâfıda

Ḥayl-ı tûtî kim hücüm iylep turur şekker tapıp (FK 68/2)

(Tatlı dudağının etrafındaki taze ayva tüylerini şeker sanan papağan sürüsü oraya hücum eder.)

Zâğ

Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde karga, kanatları geniş, tüyleri kara renkte, tarla ve bahçelere çok zarar veren kuş olarak geçer (2008: 1215). Karga, eserde Farsça “zâğ” şeklinde kullanılmıştır. Karga, eserde bülbül ve baykuş gibi kuşlarla karşılaştırılır. “Şairler olumsuz anlamlar yükledikleri kargayı kötülüğün ve kötü işlerin odak noktası olarak görmüşler, bülbülü ise kimi zaman mazlum, kimi zaman âşık, bazen de şair şeklinde değerlendirmişlerdir. Gül bahçesi, çemen, bağ gibi mekânlar bülbüle aittir, dolayısıyla onun hakkıdır ve karganın orada olması yakışıksızdır.” (Demirkazık, 2011: 163).

İy Nevâyî dehr bâğdın kütulmaḡ istesen

Bülbül uçğan yaḡşıraḡ zâğ u zegân me’vâsıdın (FK 488/9)

(Ey Nevâyî, dünya bahçesinden kurtulmak istersen; karga ve çaylak yurdunda olmaksızın; yersiz yurtsuz uçan bülbül olmak daha güzeldir.)

Bümni zâğ itkey âhım düdi kılsa âşiyân

Deşt içinde min bolur vîrâneniḡ dîvârını (FK 628/5)

(Ben çöl içinde viranenin duvarı olurum. Ahımın dumanı görünse baykuşu karga eder.)

Sonuç

Kuşlar Türk kültürünün önemli hayvanlarıdır. Uçmak gibi insanda olmayan bu önemli özellikleri kuşları diğer canlılardan farklı yerde konumlandırır. Onlar özgürlüğün, ölümsüzlüğün sembolleridir. Türkler ölmek, başka bir evrene geçmek ile ilgili bir durumu uçmak eylemine benzetmiş hatta bu eylemi de tam bu durum için kullanmıştır. Şaman, bedeninden sıyrılıp ruhuyla öte âleme geçerken kuş kanatlarından yararlanır. Kuş sesleri çıkararak transa geçer. Kuş kemiklerinden büyüler yapılır, şifa için kuş yenir. Daha sayılamayacak pek çok durum için kuş önemli bir figürdür. Sembolik bir dil kullanan klasik şiir içinde kuşların yeri önemlidir. Nevâyî de şiirlerinde sıkça kuş sembollerinden yararlanır. Bu makalede Nevâyî'nin Fevâyîdü'l-Kiber adlı divanında geçen kuş adları çerçevesinde gelişmiştir. Nevâyî, kuşları genellikle âşık ve maşuk ilişkilerinde betimlemeler yaparken kullanır. Bülbül ve kumru ötüşleri yönüyle aşk acısı çeken âşığı; tavus, sülün ve keklik salınışı, güzelliği, cilvesi ve kibri ile sevgiliyi; baykuş ve karga viranelerde yaşayan ya da yersiz yurtsuz olan zavallı âşığı temsil eder. Ördek, tüylerin şekilleri yönüyle sevgilinin saçı ile ilişkilendirilir, anka ulaşılmazlığı yönüyle aşkı temsil eder.

Kısaltmalar

DLT	Divanü Lûgat-it Türk
KB	Fevâyîdü'l-Kiber

Kaynakça

- Akalın L. Sami (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Atalay, Besim (1999). *Divânü Lügati't Türk, C. I-II-III-IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Batıslam H. Dilek (2002). "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1: 185-208.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (1986). İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Ceylan, Ömür (2004). "Aşkın Ateşle İmtihanı, Semender". *Türk Edebiyatı Dergisi*, 366: 32-33.
- Ceylan, Ömür (2007). *Kuşlar Divanı-Osmanlı Şiir Kuşları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Demirkazık, H. İbrahim (2011). "Divan Şiirinde Karga". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 24: 131-178.
- Eskigün, Kübra (2006). *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gök, Selim (2019). "'Sevgili Şahbâziyla Gönül/Can Kuşu Avlamak' Hayali Üzerine". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 14: 87-98.
- Güler, Zülfi (2014). "Divan Şiirinde Papağan". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1: 61-71.
- Güneş, Özlem vd. (2019). "Hüsn ü Aşk'ta Anlam Çeşitliliği Yönünden Kuşlar". *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Ö5: 239-260.
- Gürsoy Naskali, Emine ve Duranlı, Muvaffak (1999). *Genişletilmiş Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- İbn Battûta (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi I.* (çev.: Aykut, A. Sait). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Onay, Ahmet Talat (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı.* (Yayına Haz.: Cemal Kurnaz). İstanbul: H Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2006). *Türk Mitolojisi. C.I-II.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özdemir, Mehmet (2021). "Klasik Türk Şiirinde Semender". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4): 1861-1900.
- Pala, İskender (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü.* İstanbul: Kapı Yayınları.
- Roux, Jean-Paul (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar.* Ankara: Kabalcı Yayınları.
- Sever, Mustafa (1999). "Türk Mitolojisinde Kuşlar". *Milli Folklor Dergisi*, 42: 83-88.
- Tokyürek, Hacer (2013). "Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları". *TÜBAR*, XXXIII: 221-281.
- Toprak, Funda (2013). "Çağatay Şiirinde Vahşi Hayvanlar ve Yırtıcı Kuşlar". *Turkish Studies*, 8(9): 105-124.
- Toprak, Funda (2019). "Kutadgu Bilig'de Doğadan İnsana Aktarım Metaforları (Hayvanlar)". *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı.* (Ankara, 26-28 Eylül 2019). (Ed. İrem Işıl Altun ve Ekrem Beyaz). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1312-1323.
- Toprak, Funda (2021). *Tasavvufî ve Edebî Yönleriyle Alî Şîr Nevâyî.* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Turan, Muhittin (2014). "Ahmedî Divanı'nda Kuşlar". *Akademik Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 7: 23-37.
- Türkçe Sözlük 1-2* (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türktaş, M. Metin (2013). *Dede Korkut Hikâyelerinde Adı Geçen Hayvanlar ve Bu Hayvanların Diğer Türk Lehçelerindeki Adlandırılışları.* Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- Uludağ, Erdoğan (2020). "Bir Güzellik Unsuru Olarak Fuzûlî'nin Gazellerinde Saç". *Eski Türk Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 241-294.
- Yıldırım, Ali (2015). "Mevlânâ'nın Eserlerinde Kuş Sembolizmi". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 6: 235-247.
- Yıldırım, Nimet (2006). *Fars Mitolojisi Sözlüğü.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

RİSÂLE-İ KİOYÇILIK GİRİŞ-YAZI ÇEVİRİMİ-AKTARMA

[Araştırma Makalesi / Research Article]

Merve YILDIZ ÇAKMAK*

Geliş Tarihi: 22.10.2022

Kabul Tarihi: 30.10.2022

Öz

Türkistan sahasında on sekizinci yüzyıl ile yirminci yüzyıl arası dönemde yazıya geçirilen ve "risale" adıyla bilinen halk edebiyatı türüne ait metinler, yazıldıkları bölgelerde konuşulan Türk diyalektlerinin ses, şekil ve özellikle söz varlığına dair birçok ögeyi yansıtmaktadır.

Dünyanın farklı yerlerindeki birçok kütüphanede nüshaları bulunan risale türündeki el yazması anonim metinlerin bir kısmının metin neşri yapılmışsa da hâlâ daha yayımlanmayı ve üzerinde çalışılmayı bekleyen pek çok yazma nüsha mevcuttur. Bu makalede daha önce herhangi bir çalışmaya konu olmamış ve metin neşri yapılmamış bir meslek risalesi ele alınmıştır.

Bu çalışmanın girişinde risale türünden ve yazma risale nüshalarının yer aldığı koleksiyonlardan genel olarak bahsedilmiştir. Çalışmada öncelikle Berlin Eyalet Kütüphanesi Prusya Kültür Mirası Bölümü Hartmann Koleksiyonunda Ms. or. oct. 1658 arşiv numarasıyla kayıtlı el yazması nüshanın tavsifi yapılmış ve nüshaya neden "Risâle-i Kıoyçılık" adının verildiğinden söz edilmiştir. Ardından el yazması nüshanın yazı çevirimine ve Türkiye Türkçesine aktarımına yer verilmiştir. Çeviri yazı kısmında yazma nüshaya dair tespit edilen bazı belirgin dil özellikleri çalışmanın sonuç kısmında ifade edilmiştir. Yazma nüshanın görüntüleri ise ilgili kütüphanenin dijital koleksiyonuna ait internet bağlantısı paylaşıldığı için makale sonuna eklenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Koyun Yetiştiriciliği Risalesi, Doğu Türkçesi, Yazı Çevirimi, Dil Özellikleri, El Yazması.*

A RISALAH ON SHEEP BREEDING INTRODUCTION-TRANSCRIPTION-TRANSLATION

Abstract

The texts belonging to the folk literature type known as "risalah", which were written in the field of Turkestan between the eighteenth and twentieth centuries, reflect many elements of the sound, form and especially the vocabulary of the Turkish dialects spoken in the regions where they were written.

Although some of the anonymous manuscripts in the type of risalah, which have copies in many libraries around the world, have been published, there are still many manuscripts waiting to be published and studied. In this article, a professional risalah, which has not been the subject of any study before and the text of which has not been published, is discussed.

In the introduction part of this study, the type of risalah and the collections in which manuscripts are included were generally mentioned. In the study, first of all, the manuscript copy registered with the archive number Ms. or. oct. 1658 in the Hartmann Collection of the Prussian Cultural Heritage Department of the Berlin State Library was described and why the copy was named "Risalah-i Qoychilik" (A Risalah on Sheep Breeding) was mentioned. Then, the translation of the manuscript and its transfer to Turkish were given. In the transcript section, some distinctive language features of the manuscript were expressed in the conclusion part of the

study. The images of the manuscript were not included at the end of the article since the link of the digital collection of the relevant library was shared.

Keywords: *A Risalah on Sheep Breeding, Eastern Turkic, Transcription, Linguistic Features, Manuscript.*

Giriş

Arapça göndermek anlamındaki irsâl (ارسال) mastarından türetilmiş bir isim olan risâlet / risâle (رسالة) sözcüğünün temel anlamı elçiliktir. Kelime, Arapçada bu anlamının yanı sıra elçinin taşıdığı yazılı metin ve sonrasında kitapçık anlamlarını da kazanır (Mütercim Asım Efendi, 2014: 4516). Çağataycanın çağdaş temsilcileri olan Uygur (Yakup vd., 1992: 276) ve Özbek (Begmatov vd., 2006: 386) yazı dillerinde ise risâle sözcüğü, herhangi bir meslek veya çalışma alanı için geçerli kural ve kaidelerin ifade edildiği kitapçıklara verilen bir tür adı olarak da kullanılır.

Bir tür olarak risale metinleri, müstakil olarak her bir meslek için ayrı ayrı oluşturulmuş cep kitaplarıdır. Risaleler genel olarak ilgili mesleğin İslami referanslı efsanevi kökenini, mesleğin pir adıyla anılan dinî karakterli kurucu kişisini ve önde gelen diğer uygulayıcılarını (pirlerini), mesleği en iyi şekilde icra edebilmek için uyulması gereken dinî ve ahlaki kuralları içerirler (Bellér-Han, 2008: 325).

Yukarıda ifade edilen içeriğe sahip kanunname niteliğindeki Doğu Türkçesiyle yazılmış eserlerin birçoğu risale başlığını taşır. Söz konusu başlıklar ilgili meslek adı ile risale kelimesinin Farsça isim tamlaması şeklinde bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur (risâle-i dehkânçılık, risâle-i nân-vâyılık, risâle-i mûze-dûzluk vb.).¹ Bu adlandırmalardan farklı olarak Hive bölgesinde yazılan meslek kanunnamelerinde “risale” yerine “resm”, “destur”, “kaide” ve “tarika” kelimeleriyle oluşturulmuş Farsça veya Türkçe tamlamalar (Tarika-i Resm-i Misgerî, Temirçilerin Destur, Boyakçıların Desturi, Kassabların Resmi/Dasturı, Telfak-duzların Rasmi/Rusumi, Tarika-i Rasm-i/Rusum-i Muzaduz) başlık olarak kullanılmıştır (Davlatova, 2016: 250).

Muhtemelen risalelerin hemen hepsinde bu metinleri meslek sahibi kişinin daima üzerinde taşıması gerektiği ifade edildiği için bu türdeki eserler cepte taşınabilecek boyutlarda hazırlanmıştır². Orta Asya’daki Türk halkları arasında üretilen risalelerin çok büyük bir kısmı kuşaktan kuşağa el yazması nüshalar hâlinde aktarılmıştır. Bu risale yazmalarının boyutları 18 X 12 cm ile 9 X 6 cm arasında değişmektedir.

Risale yazmaları bugün dünyanın farklı bölgelerindeki kütüphanelerde ve özel kitaphanelerde yer almaktadır. Zengin risale yazmalarına sahip kütüphane ve koleksiyonlardan bazıları şunlardır: Rusya’da Rus Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları Enstitüsü; Özbekistan’da Ebu Reyhan Birûnî Adındaki Özbek Bilimler Akademisinin kütüphaneleri ve Özbek Milli Üniversitesi Müze Fonları (Davlatova, 2016: 249); İsveç’te Lund Üniversitesi Kütüphanesi Jarring Koleksiyonu, Uppsala Üniversitesi Carolina Rediviva Kütüphanesi; Almanya’da Berlin Eyalet Kütüphanesi Hartmann Koleksiyonu; Çin’de Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi Eski

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Öger ve Tek, 2017a; Öger ve Türk, 2017; Öger ve Tek, 2017b).

² Cep kitapçığı formundaki risale metinleri dışında “tüfekçilerin kendilerine ait ilk dönem risaleleri askerî formda meydana getirilmiş olmasına rağmen daha sonraları cepte taşıyabilmek amacıyla yukarıda bahsedilen küçük kitapçık formuna sokulmuştur. Risalenin büyük karakterli el yazısı ile kaleme alınmış olması ve birbirine sıkıca sarmalanmış sayfalardan mürekkep olması onun askerî formda yazılmış olduğunu gösterir. Diğer risalelerde olduğu gibi tüfekçiler risalesi de Allah’a dua ve İmam Cafer-i Sadık efsanesi ile başlamaktadır.” (Davlatova, 2016: 250).

Eserler Enstitüsü ve Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi İktisadi Bilimler Akademisi Kütüphanesi (Sugawara, 2004: 2).

Risale nüshalarının birçoğunda yazıya geçirilme tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Bu nedenle risale yazmalarının tarihlendirilmesinde üzerinde ferağ, temellük ve başka tarih kayıtları³ bulunan nüshalardaki tarihlerden ve metinlerin dilinden hareket etmek gerekir. Söz konusu iki ölçüt dikkate alındığında risale nüshalarını on sekizinci yüzyıl sonları ile yirminci yüzyıl başlarına tarihlendirmek mümkün görünmektedir. Zira Çağatay yazı diline risale nüshalarında da rastlanan bazı ses özellikleri ve söz varlığına ait kimi mahallî unsurlar on sekizinci yüzyıl sonu itibarıyla girmeye başlamıştır (Sulaiman, 2017: 58).

Halk edebiyatı ürünleri olan risale yazmalarının dili için söylenebilecek en doğru ifade, Çağatay yazı dili ekseninde yazıldıkları bölgeye bağlı olarak yerli Özbek ve Uygur ağızlarının ses, şekil ve söz varlığından ciddi anlamda izler taşıyan bir lisanla kaleme alındıklarıdır. Nitekim risale nüshalarının dili üzerine inceleme yapan Çakmak, Xinjiang Uygur Özerk Bölgesinin güneyinde yer alan Kaşgar, Yarkent ve Hoten gibi eski kültür merkezlerinde yazılan nüshalarda bu bölgelerin ağız özelliklerinden ve söz varlığından birçok unsuru tespit etmiştir (2016: 414-416). Risale nüshalarının dilinde Kaşgar ağzının güçlü tesiri olduğunu ifade eden bir başka araştırmacı da Jun Sugawara'dır (2004: 3). Sugawara risale yazmalarının aslında Çağatayca yazı diliyle kaleme alındığını ancak sonradan bölge ahalisi tarafından Uygurcaya aktarıldığı kanaatindedir (2004: 3).

Bugün Uygurlarca meskûn sahalarda, Çağatay yazı dilinden çağdaş Uygur ağızları tesirinde on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen dile modern Uygur dil bilimciler "Çağatay-Uygur" yazı dili adını vermektedirler (Sulaiman, 2017: 58). Çağatay-Uygur dili ile risale yazmalarının dili birbirlerine birçok yönden benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik aynı zamanda on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Kaşgar'da yayın yapan İsveç Misyoner Matbaasının yayınları için de geçerlidir. Söz konusu matbaadaki neşriyatın dili için İsveçli misyonerler *Uygurca* ve *Uygur dili* gibi terimler yerine *Eastern Turki* ve *Altä Şähär Türki* gibi adlandırmalar kullanmışlardır⁴ (Sulaiman, 2017: 59-62).

1. Eserin Adı

Yazı çevrimi ve Türkiye Türkçesine aktarımı gerçekleştirilen eserin el yazma nüshasında ne başlık olarak ne de metin içerisinde eserin ismini belirten "risâle-i ... bu turur" gibi bir ifade kaydedilmiş değildir. Zira birçok farklı mesleğe ilişkin risale metninde risale adı ya başlıkta ya da metin içerisinde bu ve benzeri ifadelerle belirtilir.

El yazması nüshada eserin adıyla ilgili herhangi bir kayıt mevcut olmasa da risaledeki şu ifadeler: "*bir iş hâtırlarına keldiler koylarını baqadurmen maña bir risâle bolsa yañsı erdi dep Hudây ta'âlâğa münâcât kıldılar şol zamân münâcâtı qabûl boldı hudây ta'âlâ hazret-i Cebra'îl 'aleyhi's-selâmğa bu risâleni fermân kıldı hazret-i Cebra'îl 'aleyhi's-selâm bu risâleni bitip Mūsâ 'aleyhi's-selâmğa berdiler*" ve metnin içeriğinden hareketle bir koyunculuk risalesi olduğunu anlamak mümkündür. Bu nedenle çalışmamızda eser için Risâle-i Koyçılık başlığı uygun görülmüştür.

Risale nüshasının bugün muhafaza edildiği Berlin Eyalet Kütüphanesinin dijital kataloğunda eser, "Risale'i Čärwâçilîq" adıyla kayıtlı bulunmaktadır⁵. Doğu Türkçesinde hayvancılık risalesi anlamına gelen "risale-i čärwâçilîq" başlığı yalnızca koyun yetiştiriciliğini değil her türden besi hayvanın bakımını üstlenen meslek erbabı için kaleme

³ Risale nüshalarında tespit edilen söz konusu tarih kayıtlarından bazıları için bk. (Çakmak, 2016: 22-27; Muginov, 1962: 120,122,128,132, 133).

⁴ Risale yazmalarının diliyle birçok benzerlik gösteren söz konusu dil ile klasik Çağatay edebi dili, çağdaş Uygur yazı dili ve güney Uygur ağızlarının söz varlıkları arasındaki karşılaştırmalar için bk. (Sulaiman, 2017: 62-77).

⁵ Berlin Eyalet Kütüphanesinin dijital koleksiyonundaki kayda erişmek için bk. (URL-1)

alınmış risalelerde kullanılır. Nitekim Lund Üniversitesi Kütüphanesi Jarring Koleksiyonunda Prov. 400 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan bir mecmuanın 32a-40b sayfaları arasında bulunan risale metni “risâle-i çârvâdarçılık bu turur” ifadesiyle başlar ve içeriği ele aldığımız risaleden oldukça farklıdır⁶. Öte yandan Asya Halkları Enstitüsündeki Uygurca yazmalar kataloğunda Risâle-i Koyçılık başlığını taşıyan yazma nüshanın başlangıç ve bitiş ifadeleri çalıştığımız nüshadakilerle büyük bir benzerlik göstermektedir⁷.

Ele alınan risale nüshasını Berlin Eyalet Kütüphanesine kazandıran ve nüshanın da yer aldığı kataloğu hazırlayan Martin Hartmann ise söz konusu nüshadan çobanlık risalesi (*Alm. Risale der Hirten*) olarak bahsetmiştir (Hartmann, 1904: 2, 16, 21).

2. Nüsha Tavsifi

2.1. Bulunduğu Yer

Çalışmamıza konu olan “Risâle-i Koyçılık” adını verdiğimiz metnin el yazması nüshası, Berlin Eyalet Kütüphanesi Prusya Kültür Mirası (Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz) Bölümü Hartmann Koleksiyonunda (Sammlung Hartmann) Ms. or. oct. 1658 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır.⁸

2.2. Fiziksel Özellikleri

El yazması nüshanın fiziksel özellikleri hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda ifade edilmiştir:

Genel durumu	Orta derece korunmuş
Yaprak sayısı	23 yaprak
Ölçüleri	11-11,5 X 7, 8-9 X 5 cm
Cilt özellikleri	Kiremit rengi meşinle kaplı karton kapaklarla ciltlenmiş
Kâğıt özellikleri	Aharsız nohudi renkli
Hat Özellikleri	Özensiz yazılmış talik hat
Mürekkep	Tamamı siyah mürekkeple yazılmıştır.

2.3. Nüshadaki Kayıtlar

Nüshada bulunan kayıtlar ve yer aldıkları sayfalar ile bu kayıtlar hakkındaki diğer bilgilerin yanı sıra nüshada bulunmayan kayıtlar aşağıdaki tabloda ifade edilmiştir:

Rabita kaydı	Birçok yaprağın arka yüzünde alt orta kısımda kayıtlar mevcuttur.
Ferağ kaydı	Telif ve istinsah kaydı mevcut değildir.
Fevaid kaydı	1a sayfasında karalama derecesinde oldukça bozuk bir hatla iki kez İhlas suresi yazılmıştır. Aynı sayfada üst kısımda satır aralarına Latin harfleriyle 1905, 30 Ağ ve Turkestan 5431 ⁹ yazılmıştır. Yine aynı sayfanın sağ kenarına mavi kalemle T 9 yazılmıştır.

⁶ Risâle-i Çârvâdarçılık hakkında daha fazla bilgi almak için bk. (Çakmak, 2016: 27, 206-208).

⁷ Söz konusu risalenin katalog bilgileri için bk. (Muginov, 1962: 133)

⁸ Nüshanın dijital görüntülerine ilgili kütüphanenin dijital koleksiyonundan şu bağlantı aracılığıyla erişilebilir: (URL-2)

⁹ Bu kayıtlar muhtemelen nüshayı Türkistan sahasından edinerek kütüphaneye kazandıran ünlü şarkiyatçı Martin Hartmann tarafından düşülmüştür. Zira hazırladığı katalogda Hartmann bu nüshayı Kaşgar'da 12.10.1902 tarihinde temin ettiğini ifade eder (1904: 2). Ancak bu kayıttaki 30 Ağustos 1905 tarihinin neye işaret ettiği belirsizdir.

	23b sayfasının hemen ardından gelen ilk zahriye sayfasında risaledakilere benzer şekilde harflerle yapılmış bazı şekiller daha özensiz bir hatla çizilmiştir. Sondan ikinci vikaye sayfasının üst tarafında sonradan kurşun kalemle 47 S. 10. VI. 1975 yazılmıştır.
Temellük kaydı	1a sayfası öncesindeki vikaye sayfasında tam olarak okunamayan bir karalamanın altında “Kerīm Hācımınñ” kaydı yer alır. Bu kayıt risale nüshasının sahibi olan Kerim Hacı adlı kişiye ait olmalıdır.

2. Yazı Çevirimi

[1b] (I) على رسوله محمد (V) و الصلوة و السلام (IV) لمن و العاقبة للمتقين (III) الحمد لله رب العالمين (II) بسم الله الرحمن الرحيم (I) [1b] (I) ammā Īmām Ca'fer [2a] (I) Şādık¹⁰ ve reh-nümā-yı muvāfiğ andağ (II) rivāyet kılıpdurlar ki Mūsā (III) ‘aleyhi’s-selām Hūdāy ta‘ālāğa münā (IV) cāt kılıp aydılar ey Bārā Hūdāyā (V) maña bir munça koy bergil dēp (VI) münācātı qabūl bolup Hūdāy (VII) ta‘ālā hażret-i Cebrā’ilğa fermān [2b] (I) kıldı yā Cebrā’il¹¹ Mūsāğa behiştin (II) koy alıp çıkıp bergil dēdiler (III) şol zamān hażret-i Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām (IV) Mūsā ‘aleyhi’s-selāmğa koy alıp çıkıp (V) berdiler hażret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām (VI) koy bakmaqğa meşğūl boldılar (VII) bir iş hātırlarığa keldiler koy [3a] (I) ları bakadurmen maña bir risāle (II) bolsa yaħşı erdi dēp Hūdāy (III) ta‘ālāğa münācāt kıldılar şol za (IV) mān münācātı qabūl boldı (V) hūdāy ta‘ālā hażret-i Cebrā’il (VI) ‘aleyhi’s-selāmğa bu risāleni (VII) fermān kıldı hażret-i Cebrā’il (VIII) ‘aleyhi’s-selām bu risāleni bitip [3b] (I)¹² Mūsā ‘aleyhi’s-selāmğa (II) berdiler yā Mūsā bu risāleni öz (III) özün din cūdā kılmağıl hemişe (IV) özün birle tutğıl koyların (V) tola bolğay tūgemegey dēdiler (VI) ve yene Hūdāy aydı yā Mūsā (VII) koyçılıq kılıp koylarınğa (VIII) hiç zarar zaħmet¹³ bolmas [4a] (I) çēçek çıkmas hemişe bu risāleni (II) özün birle tutğıl koyların (III)¹⁴ biri miñ bolur dēp fermān (IV) boldı şol zamān hażret-i Mūsā (V) ‘aleyhi’s-selām hażret-i Cebrā’il ‘aleyhi’s-selāmğa (VI) bir munça koy alıp kelip nezr¹⁵ (VII) niyāz ötkerip bu risāleni aldı [4b] (I) andın keyin bu risāle meşhūr boldı (II) hażret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selāmın koy (III) ların haddi hesabını Hūdāy (IV) ta‘ālādın özge bilmediler (V) bilgil ve āgāh bolğıl hażret-i (VI) Mūsā ‘aleyhi’s-selām bu risāleni (VII) tutqan sebebdin şıdık (VIII) kılgan cānibidin¹⁶ koyları [5a] (I) biri miñ boldı her kim bu risāleni (II) özi birle tutsa yā oğusa (III) oğuyalmasa oğutup eşitse (IV) yā heftede yā her ayda okusun (V) ayda oğuyalmasa yılda okusun (VI) yā özi birle tutsun kün (VII) din künge māl tola bolğay [5b] (I) yā oğutup eşitmese yā özi birle (II) tutmasa künden künge felāket (III) başkay mālının bereket ketkey (IV) kıyāmet küni pīr üstādları (V) niñ aldıda yüzi qara şermende (VI) rūsā bolğay eger sorsalar kim (VII) koylarını qotanğa solarda [6a] (I) qaysı āyetni oğumağ gerek cevāb (II) ayğıl kim جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (III) demek (IV) kerek qoyın qoşaklarda (V) qaysı āyetni oğumağ gerek (VI) cevāb ayğıl kim وَ فَتْحٍ قَرِيبٍ وَ بُشْرٍ الْمُؤْمِنِينَ (VII) نَصْرٍ مِنْ اللَّهِ (VI) نَصْرٍ مِنْهُ وَ مِنْ حَتَّى (V) يَلْأَكِلُ أَرْبَعٍ عُرُوفٍ (IV) أَنْ أَوْزَجَ لِهَذَا الْمُدْبُوحِ. (III) نوبت (VII)¹⁷ [7a] (I) تعالی لِلْمُسْلِمِينَ بِسْمِ اللَّهِ (VII) مَرْجَهُ وَ مَحَلِّ اللَّهِ (VI) يَخْرُجُ مِنْهُ وَ مِنْ كَبَرِ اللَّهِ (II) eger sorsalar kim sūt (II) sağarda qaysı āyetni oğur (III) بَسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ demek (IV) kerek eger sorsalar kim sūtni qazanğa (V) koyarda qaysı āyetni oğur (VI) cevāb ayğıl kim بِسْمِ اللَّهِ الْوَاحِدِ (VII) بِسْمِ الْكَرِيمِ بِسْمِ السَّتَّارِ [7b] (I)

¹⁰ Yazmada “şādık” (صادق) şeklinde kaydedilmiştir.

¹¹ Yazmada “cebrā’il” (جبرائيل) şeklinde kaydedilmiştir.

¹² Satır başında yanlışlıkla “berdiler” sözcüğü yazılmış ve daha sonra üzeri çizilmiştir (بريديل).

¹³ Yazmada “zaħmet” (زحمت) şeklinde kaydedilmiştir.

¹⁴ Bir önceki satırın sonunda yazılan “in” (ينك) eki burada tekrar yazılmıştır.

¹⁵ Yazmada “nezr” (نضر) şeklinde yazılmış.

¹⁶ Yazmada “cānibidin” (جانوبيدين) şeklinde kaydedilmiştir.

¹⁷ Yazmada “mūdūbūç” (مدبوح) şeklinde yazılmıştır.

eger sorsalar kim salurda¹⁸ (II) kıaysı āyetni oqur cevāb aygıl (III) kim اللهم انى توكلت على الله (IV) demek gerek eger sorsalar kim kö (V) nelge salurda kıaysı āyetni (VI) oqur cevāb aygıl kim اَلْحَمْدُ (VII) والارض و جعل الظلمات (II) والنور (III) demek gerek eger sorsalar (III) ketik fışerde bu āyetni oqu (IV) maķ gerek اَلَمْ نَجْعَلْ لَهٗ (V) عینین ولسانا (VI) demek gerek (VI) eger sorsalar kim koy kırkıarda (VII) kıaysı āyetni oqumaķ gerek [8b] (I) cevāb aygıl kim يا الله يا الله يا الله (II) demek gerek eger sorsalar kim her (III) baylar¹⁹ bu risāleni hem-rāh (IV) kılmay ve bu aytkan işlerni (V) kıлмағu dek bolsa her lukma (VI) yeyür harāmdur ve yene okusa (VII) bu risāleğa ‘amel kılsa şıdķ [9a] (I) kılsa koyları tola bolup²⁰ (II) künden künge bereket tapķay (III) çiçek çıķmağay ölüm kirmekdin (IV) ve kıotur bolmaķdin ve aşkama (V) kıdin ve çolaķ bolmaķdin (VI) Hūdāy ta‘ālā öz penāhıda (VII) tutķay ve yene andağ rivayet [9b] (I) kılurlar kim hāzret-i Mūsā ‘aleyhi (II) ‘s-selām aydılar bu risāleni okusa (III) okuyalmasa okutup işitse (IV) ve özi birle tutsa kıyāmet küni (V) yüzi on dört künlük (VI) tolun ay dek bolğay (VII) ve cem‘ī pırleri rāzı bolğay [10a] (I) dünyā ve āhıreti ma‘mūr bolğay (II) yaķşı niyet kıılıp bermese (III) özi kāfir hātunı talāķ (IV) bolğay bu hādışniñ mażmūnı (V) birle seksen derre lāzım bolğay [VI] (VII) تسليما كثيرا²¹ نعوذ بالله من ذلك و سلم [VI] eger sorsa (II) lar kim eger kimersenin mālğa yā (III) tivesiğa yā aşığa ölüm kirse (IV) bu du‘ānı özi birle tutsa (V) Hūdāy ta‘ālā u zamānı da sa (VI) kılağay inşallāhu ta‘ālā [11a] (I) bu ismni boyunğa asmaķ gerek (II) ism bu turur ام دالای عالمها (III) اهل کدا (VII) و لا قوة الا بالله العلى العظم (VI) ارسع و لا سفاة و لا حول (V) الله محمد عابده الله آخر خلق الله (IV) اعلاموا بحق و نزل من (VII) و لا قوة الا بالله العلى العظم (VI) ارسع و لا سفاة و لا حول (V) الله محمد عابده الله آخر خلق الله (IV) اعلاموا بحق اهل کدا (III) ام دالای عالمها (II) eger kimerse (II) niñ mālğa²³ ölüm kirse (III) kıoyda kıoçkıarnıñ aıda (IV) aygırnıñ kalada buķanıñ eçkü (V) de erkeçniñ boynığa bağla (VI) sa hālāş bolğay (VII) [12a] (I) eger kimerse (IV) bu şekilni bitip özi birle tutsa (V) düşmenleriniñ tili bağlan (VI) ğay her kim [12b] (I) bitip özi birle tutsa hālā (II) yıķnıñ köziğe heybetlik (III) körüngey²⁴ (IV) bu şekilni bitip özi birle tutsa (VI) tiğ teber kār kıılmağay (VII) [13a] (I) fevāyidde keltürüpdürler (II) her kimerse ki²⁵ ornıdın (III) kıofarda اعوذ بالله السميع (IV) اعوذ بک العلمیم و اعوذ بک (V) رب ان یتخضرون (VI) ta‘ālā iki ferişteni mü’ekkel (VII) kıılır anıñdın şeytānını [13b] (I) yırağ kıılır tefsir²⁶-i hādīs (II) de keltrürüpdür tilğaynı (III) ve mizānda ağır bu kelimeni (IV) aytkan bendeni Hūdāy ta‘ālā (V) bisyār dost tutar her kim (VI) bu kelimeni namāz-ı bāmdādnıñ (VII) sūnetiniñ farzınıñ arasında [14a] (I) yüz meratibe aytsa²⁷ (II) ul kün anıñ ‘ibādetiğa (III) bu rüy²⁸-ı zeminde hiç kışi (IV) niñ tātı berāber kelmegey (V) hem dünyā ve āhıreti (VI) ma‘mūr bolğay hiç [14b] (I) kışiğe hācet-mende bolma (II) ğay kelime bu turur (III) سبحان الله و بحمده (IV) سبحان الله و بحمده (V) استغفرالله her kim namāz-ı (VI) bām-dāddın keyin yüz merātibe [15a] (I) لا

¹⁸ Yazmada “sarurda” (ساروردا) şeklinde yazılmıştır.

¹⁹ “lar” eki tekrar yazılmış daha sonra üstü çizilmiştir (لار).

²⁰ Satır sonunda bir sonraki satırın ilk sözcüğü olan “künden” kelimesinin ilk iki harfi (كو) yazılmıştır.

²¹ Yazmada “تسليما” iki kere yazılmıştır.

²² Yazmada “الرحم” şeklinde yazılmıştır.

²³ Yazmada “mālğa” (مالغا) şeklinde kaydedilmiştir.

²⁴ Bu ifadeden sonra bir şey yazılmamış satırın bundan sonraki kısmı boş bırakılmıştır.

²⁵ Yazmada “lykh” (ليكه) şeklinde yazılmış.

²⁶ Yazmada “tfır” (تفیر) şeklinde yazılmış.

²⁷ Sonraki satırın ilk iki kelimesi “ol kün” burada yazılmaya çalışılmış ancak “اولکو” şeklinde yazılmıştır.

²⁸ Yazmada “ry” (رى) şeklinde yazılmış.

belāni def^c kıılır her kim (V) namāz-ı peşindin këyin yüz (VI) merātibe [15b] (I) و اللهم صلى على محمد (II) la ilāh illā Allāh (III) deşe Hāḡ ta‘ālā üç nemeşe (III) dīn kerāmet kıılır avval ḡarż (IV) dārılıḡdın ikinç imānını (V) zevāl bolmaḡdın saḡla (VI) ḡay üçünç kıyāmet (VII) küni hīç ni‘ metdin hesāb [16a] (I) almaḡay her kim namāz-ı digerdin (II) këyin yüz merātibe مِنْ اسْتَغْفَرَ اللَّهُ مِنْ (III) deşe Hāḡ (IV) ta‘ālā ul bendege üç nemeşe kerāmet (V) kıılır avval bir yıllıḡ günāhını (VI) öter ikinç rızḡ keḡ bo (VII) lur üçünç her du‘āsı ki kıılsa [16b] (I) icābet bolur her kim namāz-ı (II) şāmdın këyin yüz merātibe (III) لا اله الا الله محمد رسول الله (IV) deşe Hāḡ subḡhāne ve ta‘ālā üç (V) nemeşe kerāmet kıılır avval hīç (VI) günāh birle imānını zevāl kıılması (VII) ikinç düşmenleri ḡoşnūd bolur [17a] (I) üçünç ul bendege ḡūr ‘azābı (II) bolmaḡay her kim namāz-ı ḡuften (III) dīn këyin yüz merātibe (IV) مسبحان الله (V) والحمد لله و لا اله الا الله و (VI) و الله اكبر لا حول ولا قوة (VII) deşe Hāḡ subḡhāne ve ta‘ālā ul (II) bendege on nemeşe kerāmet (III) kıılır avval iki miḡ beş yüz (IV) günāh-ı kebīresini ‘afv kıılır (V) ikinç iki miḡ beş yüz ḡabūl (VI) bolḡan tā‘atıḡ (VII) şevābını anıḡ nāme-i a‘mālīga [18a] (I) fütürler üçünç iki miḡ (II) beş yüz sarāy-ı behişt anıḡ (III) atıḡa binā kıılıḡaylar inşāllahu (IV) ta‘ālā ve yene peyḡamber şallāllahu ‘aleyhi ve sellem (V) aydılar her kim vitirdin këyin (VI) bu tesbīḡni aytsa [18b] (I) الله و الحمد لله رب العالمين (II) deşe Hūdāy ta‘ālā seksen yıl (III) lıḡ maḡbūl bolḡan ‘ibā (IV) detniḡ şevābını anıḡ a‘mā (V) liḡa fütürler ve yene³⁰ ḡazret-i (VI) peyḡamber şallāllahu ‘aleyhi ve sellem aydılar (VII) her kim vitirdin këyin secdege [19a] (I) baş ḡoyup beş سُبُوْح (II) قدوس رب الملائكة (III) deşe Hūdāy ta‘ālā (IV) cem‘i güneḡlerini maḡfired kıılıḡay (V) şehīdlerniḡ şevābını berūr (VI) miḡ ferişteni iberūr anıḡ (VII) yaḡşılıḡlarını fütürler [19b] (I) yüz bende āzād kıılıḡannıḡ şevābını (II) berūr du‘āsını icābet kıılır (III) duzaḡḡa sezāvār bolḡan yetmiş (IV) miḡ bendeni ³¹şefā‘ at kıılır³² ölse (V) şehīd öler inşāllahu ta‘ālā (VI) ḡazret-i peyḡamber şallāllahu ‘aleyhi ve sellem (VII) aydılar ölüḡge avvalkı [20a] (I) keçedin ḡatıḡraḡ³³ (II) keçe bolmas bes raḡm kıılıḡlar (III) ölüḡünlerḡa şıdḡ (IV) berip ölgen kişiniḡ ḡaḡḡıda (V) iki rek‘ at namāz ötese avvalkı (VI) keçede her rek‘ atıḡa fātiḡa (VII) dın këyin bir merātibe āyet [20b] (I) ilḡirisi bir merātibe اَلْهَيْكُم (II) التَّكَاثُرُ üç merātibe (III) ihlāş oḡusun namāzdın (IV) këyin yüz dūrūd³⁴ aytsun (V) bularnıḡ şevābını ul bendege (VI) baḡışlasun Hūdāy ta‘ālā (VII) miḡ ferişteni iberūr her ferişte [21a] (I) niḡ ḡolıda bir bir ḡabaḡda nūr (II) bolḡay ḡūrī tā kıyāmet (III) fūr-nūr bolḡay behişt (IV) de şehri binā kıılıḡay kim kırḡ (V) merātibe ḡac tavāp kıılıḡan (VI) niḡ şevābını tapḡay şehīdler (VII) niḡ şevābını tapḡay inşāllahu [21b] (I) ³⁵ta‘ālā eger kimersenin atı (II) aḡrısa bu şekilni yerḡe (III) pitip uç çörüldürse (IV) şifā tapḡay inşāllahu ta‘ālā (V) (VI) (VII) her kim ornıdın ḡopḡanda [22a] (I) on merātibe و لا قوة الا بالله العالی (III) محمد رسول الله لا حول (II) لا اله الا الله (IV) deşe ḡaḡ subḡhāne ve ta‘ālā aḡa (V) yeti türlük şevāb kerāmet (VI) kıılır avval ul ki āḡir [22b] (I) demde imān naşīb kıılıḡay (II) ikinç cān bermekliḡi āsān (III) bolur üçünç ḡūrī fūr-nūr (IV) bolur törtünç Münker Nekīr anıḡ (V) bile yaḡşı mu‘āmele kıılır beşinç (VI) kıyāmet küni nāme-i a‘mālını [23a] (I) oḡ ḡolıḡa berūr altınç terāzūda (II) tā‘atin aḡır kıılır yetinç (III) pūl-i şırāḡdın³⁶ āsān keçḡey (IV) eger mālḡa ölüm kirse bu şekilni (V) pitip ḡoçḡarnıḡ yā teke (VI) niḡ boynıḡa baḡlasa def^c (VII) bolḡay بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ [23b] (I) (II)

²⁹ Yazmada bu sözcükteki o sesi özel bir imla “w” (وا) ile kaydedilmiştir: “بواماس”

³⁰ Yazmada yanlışlıkla buraya “her kim” ifadesi tekrar yazılmıştır.

³¹ Burada “şefā‘ at” kelimesinden önce yanlışlıkla bir elif (ي) harfi yazılmış daha sonra üzeri çizilmiştir.

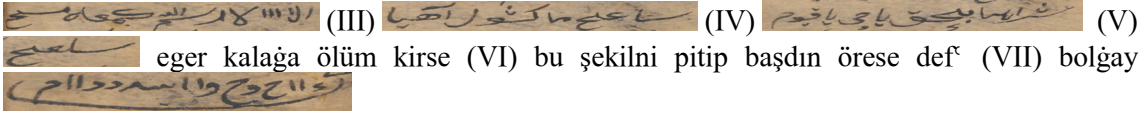
³² Yazmada “şefā‘ at” ve “kıılır” sözcükleri bitişik yazılmıştır (شفاعتقور).

³³ Burada yanlışlıkla “kūn” kelimesi yazılmış ve daha sonra üzeri çizilmiştir.

³⁴ Yazmada “كورد” şeklinde yazılmış.

³⁵ inşāllahu kelimesinin “allahu” kısmı bu satırın başında tekrar yazılmıştır.

³⁶ Yazmada “بلسراط دين” şeklinde yazılmıştır.

4. Türkiye Türkçesine Aktarma

[1b] *Bismillahirrahmanirrahîm el-hamdu lillâhi rabbi'l-âlemîn ve'l-âkibetu li'l-muttakîn ve's-salatu ve's-selâmu 'alâ resûlihi muhammedin ve âlihi ecma'in*³⁷ işte buradan itibaren doğru rehber İmam Cafer [2a] Sadık, şöyle rivayet etmiştir: Musa (ona selam olsun) yüce Allah'a yalvarıp ey yoktan var eden Allah bana bir çok koyun ver diye dua ettiler. Duası kabul olup yüce Allah Hazret-i Cebrail'e emretti: [2b] Ey Cebrail Musa'ya cennetten koyun alıp götürüver. İşte o zaman Hazret-i Cebrail (ona selam olsun) Musa'ya (ona selam olsun) koyun alıp götürüverdiler. Hazret-i Musa (ona selam olsun) koyun bakmakla uğraştıkları sırada akıllarına bir şey geldi. [3a] Koyunlara bakarken benim için bir risale olsa iyi olurdu diye yüce Allah'a yakardılar. O sırada duası kabul oldu. Yüce Allah Hazret-i Cebrail'e (ona selam olsun) bu risaleyi buyurdu. Hazret-i Cebrail (ona selam olsun) bu risaleyi yazıp [3b] Musa'ya (ona selam olsun) verdiler. "Ey Musa bu risaleyi kendinden ayırma, sürekli yanında taşı. Koyunların çok olur tükenmez." dediler. Bunun yanı sıra Allah, "Ey Musa koyunculuk yaparken koyunlarına hiçbir zarar gelmez, [4a] çiçek hastalığı olmaz. Her zaman bu risaleyi yanında taşı koyunların biri bin olur." diye buyurdu. Bunun üzerine Hazret-i Musa (ona selam olsun) Hazret-i Cebrail'e (ona selam olsun) birçok koyun getirip adak adayarak ve dua ederek bu risaleyi aldı. [4b] Ondan sonra bu risale meşhur oldu. Hazret-i Musa'nın (ona selam olsun) koyularının sınırını ve sayısını yüce Allah'tan başka kimse bilemezdi. Bil ve anla ki: Musa (ona selam olsun) bu risaleyi yanında taşıdığı için ve sadakat göstermesi nedeniyle koyunları [5a] bir iken bin oldu. Her kim bu risaleyi yanında bulundursa veya okusa ya da okuyamıyorsa okutup dinlesin. Ya hafta ya ayda bir okusun. Eğer ayda bir okuyamasa yılda bir okusun veyahut yanında taşıсын. Malı günden güne artar. [5b] Eğer okutup dinlemese veya yanında bulundurmasa günden güne felakete uğrar, malının bereketi gider. Kıyamet günü hürmet edilen ustaları karşısında yüzü kara ve utanacak hâlde rezil olur. Eğer sorsalar ki: "Koyunları ağıla kapatırken [6a] hangi ayeti okumak gerekir." *Cennâtin tecri min tahtiha'l-enhâr*³⁸ demek gerekir diye cevap ver. Koyunu sürüye katarken hangi ayetimi okumak gerekir. *Nasrun minallahi ve fethun karîbun ve beşşirü'l-mü'minîn*³⁹ diye cevap ver. [6b] Eğer büyük baş hayvanın boğazını keserken ne okumalı diye sorsalar. Bu ayeti okumak gerek: *an uzebbiha lihaza'l-mezbûhi lil ukeli erba'a 'arûfin hattâ yaharacu minhu ve min müzehhihu ve mahallillahi ta'âlâ lil müslemin bismillah* [7a] *allahu ekber*⁴⁰. Eğer süt sağarken hangi ayeti okur [diye sorsalar]. *Bismillahirrahmanirrahim*⁴¹ demek gerekir. Eğer sütü kazana koyarken hangi ayeti okur [diye sorsalar]. *Bismillahi'l-vâhidül-kahhâr bismillahi'l-kerîm bismi's-settâr*⁴² diye cevap ver. [7b] Eğer süt dökerken hangi ayeti okur

³⁷ "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla. Hamd alemlerin efendisi olan Allah'a mahsustur ve mutlu son takva sahiplerininindir. Salat ve selam Efendimiz peygamber Muhammed'e ve onun ailesinin tamamına olsun." anlamında bir duadır.

³⁸ Kuran'da birçok yerde geçen bu ifade "altından ırmaklar akan cennetler" anlamındadır.

³⁹ Saff suresi on üçüncü ayetten alınan bu kısım "iman edenleri Allah'tan bir yardım ve yakın bir zaferle müjdele" anlamındadır.

⁴⁰ Yazmada ayet olduğu ifade edilen buradaki Arapça ifadenin herhangi bir ayet ile ilişkisi tespit edilemediği gibi yanlış kaydedildiği düşünülmektedir. Söz konusu yanlış yazılmış Arapça ifadenin tam anlamı da tespit edilememiştir. Bu nedenle yalnızca sonda doğru yazıldığı için okunabilen "Allah'ın adıyla" ve "Allah en büyüktür." ibarelerinin anlamı burada verilmiştir.

⁴¹ "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla" anlamındaki bu ayet Neml suresi 30. ayetten iktibas edilmiştir.

⁴² Her ne kadar yazmada bu ifadelerin ayet olduğu belirtilse de burada besmele ile birlikte Allah'ın isimleri ifade edilmiştir. İbarelerin anlamı şöyledir: "Tek ve kahredici olan Allah'ın adıyla, çokça ikram eden Allah'ın adıyla, kusurları örtenin adıyla".

[diye sorsalar]. *Allahumme innî tevekkeltu 'alallah*⁴³ demek gerekir diye cevap ver. Eğer süt mayası katarken hangi ayeti okur [diye sorsalar]. *Elhamdulillahillezi halaka's-semavâti* [8a] *ve'l-arzi ve ca'ale'z-zülümâti ve'n-nûr*⁴⁴ demek gerekir diye cevap ver kesilmiş süt pişerken bu ayeti okumak gerekir: *Elem nec'al lehu 'ayneyn ve lisânen*⁴⁵ Eğer koyunun yünlerini kırkarken hangi ayeti okumak gerekir diye sorsalar. [8b] *yâ Allah yâ Allah yâ Allah* demek gerekir diye cevap ver. Eğer zenginler bu risaleyi yoldaş edinmezse ve bu bahsedilenleri yerine getirmemiş olsa yediği her lokma haramdır. Ancak bu risaleye amel etse ve [9a] sadakat gösterse koyunları çoğalıp günden güne bereket bulur. Çiçek hastası olmaz, telef olmaktan, zayıf düşmekten ve aksamaktan veya sakat olmaktan yüce Allah onu kendi muhafazasında tutar. Bunun yanı sıra şöyle rivayet [9b] ederler ki: Hazret-i Musa (ona selam olsun) dediler: [Bir kişi] bu risaleyi okusa, okuyamaz ise okutup dinlese veya yanında taşısa kıyamet günü yüz ayın on dördü gibi olur ve bütün pirleri ondan razı olur, [10a] dünya ve ahireti mamur olur. Güzel bir niyet etmez ise kendi kafir ve hanımı ondan boşanmış sayılır. Bu hadisin manasına göre seksen defa sopa ile dövülmesi gerekir. *Neuzu billahi min zalik ve sellim teslimen kesirâ* [10b] *birahmetike yâ erhame'r-râhimîn*.⁴⁶ Eğer bir kimsenin sığınağına, devesine veya kendine ölüm gelse bu duayı yanında taşısa yüce Allah o zaman da onu muhafaza eder. [11a] bu ismi boyna asmak gerekir. İsim budur: *ام دالای عالمها اهل کدا اعلاموا* *بحق محمد عابدالله آخر خلق الله اوسع والا سفادة*⁴⁷ *lâ havle vel â kuvvete illâ billahi'l-'aliyü'l-'azim*⁴⁸ *Ve nunezzilu minel kur'ani ma huve şifaun ve rahmetun lil mu'minine ve la yezidu'z* [11b] - *zâlimine illâ hasârâ*.⁴⁹ Eğer bir kimsenin besi hayvanları telef olsa koyunda koçun, atta aygırın, inekte öküzün, keçide tekenin boynuna bağlasa kurtulur. [12a] ⁵⁰Eğer bir kimse bu şekli yanında bulundursa düşmanlarının dili bağlanır. ⁵¹Her kim [12b] çizip üzerinde taşısa insanlarına gözüne heybetli görünür. ⁵²Bu şekli çizip yanında bulundursa kılıç ve mızrak işlemez.⁵³ [13a] Hadis kitabında⁵⁴ ifade dilmiştir ki: Her hangi bir kimse yerinden kalkarken *e'ûzu billahi's-sem'û'l-'alîm*⁵⁵ *ve e'ûzubike rabbi en yahzurûn*⁵⁶ dese yüce Allah iki meleği görevlendirir. Ondan şeytanını [13b] uzak tutar. Hadis açıklamasında ifade edilmiştir: Terazide ağır tutun. Bu kelimeyi söyleyen kulunu yüce Allah çok yakın dostu yapar. Her kim bu kelimeyi sabah namazının sünneti ile farzı arasında [14a] yüz kez söylese o gün onun ibadetine yeryüzündeki hiç kim senin ibadeti denk gelmez. Dünya ve ahireti bayındır olur. Hiç [14b] kimseye muhtaç olmaz. Kelime budur: *subhanallahi ve bi-hamdihî subhanallahi'l-'azim ve bi-hamdihî estağfirullah*⁵⁷ Her kim sabah namazından sonra yüz defa [15a] *lâ ilahe*

⁴³ Yazmada ayet olduğu ifade edilen ancak Kuran'da yer almayan bu Arapça ibarenin anlamı şöyledir: "Allah'ım şüphesiz sana güvenirim".

⁴⁴ Enam suresi birinci ayetten iktibas edilen bu Arapça ibare "Övgü, gökleri ve yeri yaratan, karanlığı ve ışığı var eden Allah'a yaraşır." anlamındadır.

⁴⁵ "Biz ona iki göz ve bir dil vermedik mi?" anlamındaki bu Arapça ibare Beled suresi sekizinci ayetten iktibas edilmiştir.

⁴⁶ "Bundan Allah'a sığınırız. Ey merhametlilerin en merhametlisi rahmetinle bize bolca selamet ver"

⁴⁷ Yazmada isim olarak zikredilen Arapça kısmın bu bölümü anlaşılmadığı için orijinal haliyle yazılmıştır.

⁴⁸ İtaliye Latin harfleriyle buraya kadar yazılan Arapça ibarenin anlamı şöyledir: "Güç ve kuvvet, sadece Yüce ve Büyük olan Allah'ın yardımıyla elde edilir."

⁴⁹ "ve nunezzilu" ile başlayan yerden buraya kadar olan kısım İsrâ suresi seksen ikinci ayettir. Ayetin anlamı şöyledir: "Kuran'ı, iman edenler için bir şifa ve rahmet olarak indirdik. Zalimlerin ise ancak zararını arttırır."

⁵⁰ Yazmada önceki sayfadan başlayarak buraya kadar olan kısımda harflerle tılsım mahiyetindeki birtakım şekiller çizilmiştir.

⁵¹ Yazma eserde burada daire içerisine birtakım şekiller çizilmiştir.

⁵² Burada yine çerçeve içerisinde harflerle bazı şekiller çizilmiştir.

⁵³ Çerçeve içerisinde harflerle yapılmış farklı bir çizim de burada yer almaktadır.

⁵⁴ Yazmada "fevayid" terimi kullanılmıştır. Terim anlamıyla fevâid, bir muhaddisin veya çeşitli âlimlerin garip ve nadir rivayetlerini bir araya getiren kitap türüdür.

⁵⁵ "İşiten ve bilen Allah'a sığınırım" anlamında bir dua cümlesidir.

⁵⁶ "Onların, başıma üşüşmelerinden de sana sığınırım Rabbim!" anlamındaki Arapça bu ibare, Müminun suresi doksan sekizinci ayettir.

⁵⁷ "Kendisini överek Allah'ı noksanlıklardan tenzih ederim. Kendisini överek yüce Allah'ı noksanlıklardan tenzih ederim. Allah'tan affedilmeyi dilerim."

*illallahu el-melikü'l-hakku'l-mübîn*⁵⁸ dese asla fakir ve muhtaç olmaz. Yüce Tanrı ondan yetmiş belayı def eder. Her kim öğle namazından sonra yüz kez *allahumme salli 'alâ muhammedin* [15b] ve *'alâ ve âli muhammed ve barik ve sellim 'aleyh*⁵⁹ dese yüce Tanrı ona üç şeyden ikramlarda bulunur. Birincisi borçlanmadan, ikincisi imanının yitirmesinden muhafaza eder, üçüncüsü kıyamet günü hiçbir nimete sınırlı [16a] koymaz. Her kim ikinci namazından sonra yüz kere *estağfirullah min külli zenbin ve etûbu ileyh*⁶⁰ dese yüce Tanrı o kuluna üç şey ikram eder. Birincisi bir yıllık günahını affeder. İkincisi rızık bol olur. Üçüncüsü ettiği her duaya [16b] cevap bulur. Her kim akşam namazından sonra yüz kere *lâ ilahe illallah muhammedun resûlullah*⁶¹ dese tüm eksikliklerden münezzehe ve yüce olan Hak, üç şey ikram eder. Birincisi hiçbir günah ile imanına zarar getirmez. İkincisi düşmanları ondan hoşnut olur. Üçüncüsü o kula kabir azabı yapılmaz. Her kim yatsı namazından sonra yüz kez *subhanallahu ve'l-hamdu lillahi ve lâ ilahe illallahu vallahu ekber lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahi'l-'aliyyü'l-'azim*⁶² *maşallahu kâne ve mâ lem yeşâ lem yekun*⁶³ [17b] dese kusurlardan münezzehe ve yüce olan Hak, o kula on şey ikram eder. Birincisi iki bin beş yüz büyük günahını bağışlar. İkincisi bin beş yüz makbul ibadetin sevabını onun amel defterine [18a] yazarlar. Üçüncüsü iki bin beş yüz cennet sarayını onun adına inşa ederler. Bunun yanı sıra Peygamber (ona selam ve dua) buyurdu: Her kim vitirden sonra bu tesbihatı *-tevekkeltu 'alel-melikü'l-hayyu'l-lezi lâ yemût fesubhânallahi* [18b] ve *'l-hamdu lillahi rabbi'l-'alemîn*⁶⁴ okusa yüce Allah, sekse yıllık makbul ibadetin sevabını onun amellerine eklerler. Bundan başka hazret-i Peygamber (ona selam ve dua) dediler: Her kim vitirden sonra secdeye [19a] baş koyup *subbuhun kuddusun rabbu'l-melâ'iketi ve'r-rûh*⁶⁵ dese yüce Allah bütün günahlarını affeder. Şehitlerin sevabını verir. Bin meleği gönderir ve onun iyiliklerini yazarlar. [19b] yüz köle azat etmenin sevabını verir. Duasına karşılık verir. Cehenneme gitmeye layık yetmiş bin kula şefaet eder. Ölürse şehit olarak ölür. Hazret-i Peygamber (ona selam ve dua) buyurdular: Ölüye ilk [20a] geceden daha şiddetli bir gece yoktur. Bu nedenle merhamet ediniz. Ölüler namına sadaka verip ölen kişi adına iki rekat namaz kılsa ilk gece her rekatta Fatıha'dan sonra bir ayet, [20b] öncesinde bir kere El-hakumu't-tekâsur, üç kez İhlas okusun. Namazdan sonra yüz dua etsin. Bunların sevabını o kula bağışlasın yüce Allah bin meleği gönderir. Her meleğin [21a] bir elinde bir tabakta nur olur. Kabri kıyamete kadar nurla dolu olur. Cennette bir şehir kurar. Kırk kez haça gidip tavaf eden kişinin ve şehitlerin sevabını kazanır. [21b] Eğer bir kimsenin atı hastalansa bu şekli yere çizip etrafını çevirse Allah'ın izniyle şifa bulur.⁶⁶ Her kim yerinden kalkarken [22a] on kez *lâ ilahe illallah muhammedun resûlullah lâ havle ve lâ kuvvete illa billahi'l-'aliyyü'l-'azim* dese münezzehe ve yüce olan Allah ona yedi türlü sevap ve ikramda bulunur. Birincisi son [22b] nefeste iman nasip eder. İkincisi kolayca can verir. Üçüncüsü kabri nurla dolar. Dördüncüsü Münker ve Nekir ona iyi davranır. Beşincisi kıyamet günü amel defterini [23a] sağ koluna verirler. Altıncısı mizanda iyi amelleri ağır gelir. Yedincisi sırat köprüsünden rahatlıkla geçer. Eğer hayvanları telef olsa bu şekli çizip koçun veya tekenin boynuna bağlarsa sıkıntı ortadan

⁵⁸ "Apaçık gerçeğin sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur."

⁵⁹ "Allah'ım Muhammed'e salat olsun ve onun ailesine bereket ve huzur."

⁶⁰ "Allah'ım tüm günahlarımı affet onlara tövbe ettim."

⁶¹ "Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun elçisidir."

⁶² "Allah bütün noksan sıfatlardan münezzehtir, bütün övgüler ona mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur, Allah en büyüktür. Büyüklük sahibi yüce Allah'tan başkasında güç kuvvet ve kudret yoktur."

⁶³ "Allah'ın dilediği her şey dilediği vakitte mutlaka olur, dilemediği ise olmaz."

⁶⁴ "Ölümsüz hayat sahibi olana tevekkül ettim. Allah'ı tüm kusurlardan tenzih ederim. Övgü âlemlerin efendisi olan Allah'a mahsustur."

⁶⁵ "Münezzehsin, mukaddessin, meleklerin ve ruhların efendisisin."

⁶⁶ Yazmada buraya ilgili şekiller harflerle çizilmiş ve etrafı çizgilerle çevrelenmiştir. Bu şekilde sınırları çizilmiş iki şekil yer almaktadır.

kalkar. *Bismillahirrahmanirrahim* [23b]⁶⁷ Eğer ineğe ölümcül hastalık musallat olsa bu şekli çizip başı üzerinde çevirse yok olur.⁶⁸

Sonuç

Çalışmanın birinci bölümünde ifade edilen (bk. 1.1. Eserin Adı) gerekçelerle bu makalede Risâle-i Koyçılık adıyla anılan el yazması nüshanın yazı çevrimi ve ölçünlü Türkiye Türkçesine aktarımı sırasında karşılaşılan bazı dikkat çekici hususlar aşağıda maddeler hâlinde sıralanmıştır. Maddeler sırasıyla yazım, ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı ve söz dizimi ile ilgili öne çıkan durum ve tespitleri içermektedir.

1. Ele alınan el yazması nüshada yazımla ilgili karşılaşılan en sıra dışı husus, birkaç yerde “bol-” fiilinin bünyesinde yer alan /o/ sesinin imlasında görülen uygulamadır. Nüshadaki 5a/VII, 9a/VI, 21a/II ve III, 23a/VII’de bolğay, 15a/III’de bolmas ve 17b/VI’da bolğan kelimelerinin /bol/ hecesi *bw’l* (بوال) şeklinde kaydedilmiştir. Bahsi geçen yerler dışında “bol-” fiili nüshada *bwl* (بول) imlasıyla yazılmıştır. Söz konusu fiilin bünyesinde yer alan /o/ sesinin vav+elif harfleriyle düzenli olmayan bu yazımı, nüshanın okuryazarlık seviyesi yüksek olmayan kişilerce kaleme alınmış olmasından kaynaklanan yanlış bir yazım olabileceği gibi /o/ sesini diğer yuvarlak ünlülerden ayırmaya yönelik bilinçli bir tercih de olabilir.

2. Güney Xinjiang’da yazıya geçirilen birçok risale metninde görülen p > f sızıcılığının örneklerine Risâle-i Koyçılık metninde de rastlanmıştır. Çağatay Türkçesinin ilk dönemlerinde yalnızca birkaç Türkçe sözcükte iç seste görülen bu sızıcılığa hadisesi, Doğu Türkçesinin son dönem metinlerinde birçok sözcüğün baş, iç ve son seslerinde rastlanır duruma gelmiştir. Metinde p > f değişikliğinin görüldüğü sözcükler şunlardır: (piş- > fiş-) fişerde 8a/III, (çop- > çof-) çofarda 13a/III, (biti- > piti- > pütü- > fütü-) fütürler 18a/I, 18b/V, 19a/VII. Bu örneklerle beraber metinde aynı sözcüğün veya aynı kökten gelen yakın anlamlı sözcüklerin /p/ sesini koruduğu örneklerle de rastlanır: pitip 21b/III, 23a/V, 23b/VI; kopğanda 21b/VII.

3. Risâle-i Koyçılık’ta bir kelimedede yer değiştirme (metatez) olayı tespit edilmiştir. /akşa-/ fiili, k ve s seslerinin yer değiştirmesi neticesinde /aşka-/ şekline dönüşmüştür: aşkamağdın 9a/IV-V.

4. Risâle-i Koyçılık metninde Türkçenin morfo-sentaktik yapısına aykırı birkaç örnek tespit edilmiştir. “*Hudāy ta‘ālā iki ferīşteni mü’ekkel kıılır anıñdın şeytānını yırağ kıılır*” 13a/V-13b/I ve “*Haq ta‘ālā anıñdın yetmiş belāni def kıılır*” 15a/III-IV cümlelerindeki “anıñdın” (انیکدین) çekiminde üçüncü teklik kişi zamirine önce ilgi durumu ardından ayrılma durumu ekleri getirilmiştir. “*ölükünlerğa şıdık berip ölgen kişiniñ haqqıda iki rek‘at namāz ötese*” 20a/III-V şart yan cümlesindeki “ölükünlerğa” (اولوکونک لارغه) örneğinde ise ikinci teklik kişi iyelik eki, isim tabanına çokluk ekinden önce eklenmiştir.

5. Risâle-i Koyçılık’ın Çağatay Türkçesinin artık yerli diyalektlerin tesirinde kaldığı bir döneme ait olduğunu gösteren en önemli ölçütlerden birisi söz varlığında tespit edilen mahalli unsurlardır. Risale metninde söz konusu yerli leksik öğelerin en dikkat çekicisi; çok, fazla anlamlarındaki “tola” miktar zarfıdır. Çağatay edebi dilinde “tola” zarfı yerine “köp” zarfı kullanılır. Risâle-i Koyçılık’ta köp zarfı hiç kullanılmazken “tola” düzenli olarak kullanılmıştır: “*koylarıñ tola bolğay*” 3b/IV-V, “*kündin küñge mālī tola bolğay*” 5a/VI-VII, “*koyları tola bolup küñdin küñge bereket tapğay*” 9a/I-II.

⁶⁷ Yazmada buradan itibaren beşinci satıra kadar harflerle söz konusu şekiller çizilmiştir.

⁶⁸ Yazmada ilgili şekil buradan itibaren çizilmiştir.

Kaynakça

Begmatov, E., vd. (2006). *O'zbek Tilining İzohli Lug'ati*. C. III. Taşkent: Davlat İlmıy Nashriyoti.

Bellér-Han, Ildiko (2008). *Community Matters in Xinjiang 1880-1949 Towards a Historical Anthropology of the Uyghur*. Leiden&Boston: Brill.

Çakmak, Serkan (2016). *Jarring Koleksiyonundan Uygurca Meslek Risaleleri (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Davlatova, Saodat Tilevberdievna (2016). "Zanaatla İlgili Usul ve Kaidelerin Nizamnamesi Olarak Risale". (çev.: Serkan Çakmak). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56):245-253.

Hartmann, Martin (1904). "Die osttürkischen Handschriften der Sammlung Hartmann". *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen [Westasiatische Studien]*, (VII):1-24.

Muginov, Abdulladcan Muginoviç (1962). *Opisanie Uigurskikh Rukopisei İnstituta Narodov Azii*. Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.

Mütercim Asım Efendi (2014). *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. C. V. (Yayına Haz.: Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi). İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Risāle-i Dehkānçılık (Çiftçilik Risalesi)(2017a). (Ed. Adem Öger ve Recep Tek). (Yayına Haz.: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest). Ankara: Gazi Kitabevi.

Risāle-i Mūze-dūzluk (Ayakkabıcılık Risalesi)(2017b). (Ed. Adem Öger ve Recep Tek). (Yayına Haz.: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest). Ankara: Gazi Kitabevi.

Risāle-i Nān-vāyılık (Fırıncılık Risalesi)(2017). (Ed. Adem Öger ve Ahmet Turan Türk). (Yayına Haz.: Recep Tek, Serkan Çakmak, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest). Ankara: Gazi Kitabevi.

Sugawara, Jun (2004). "Uygurlarning Hüner Kesip Risaliliri". (çev.: Ömer Nuri). *Miras*, 1-7.

Sulaiman, Asad (2017). "From Eastern Turki to Modern Uyghur A Lexicological Study of Prints from the Swedish Mission Press in Kashgar (1892-1938)". (Ed. Ildiko Bellér-Hann, Birgit N. Schlyter ve Jun Sugawara). *Kashgar Revisited Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden: Brill, 58-79.

Yakup, Abliz vd. (1992). *Uygur Tilining İzahliq Lugiti*. C. D-F. Urumçi: Milletler Neşriyati.

İnternet Kaynakları:

URL-1:

https://digital.staatsbibliothekberlin.de/werkansicht?PPN=PPN832951730&PHYSID=PHYS_0008&DMDID=DMDLOG_0001&view=overview-info (Erişim: 27.10.2022).

URL-2:

https://digital.staatsbibliothekberlin.de/werkansicht?PPN=PPN832951730&PHYSID=PHYS_0007&view=overview-toc (Erişim: 27.10.2022).

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN SOSYAL MEDYA KULLANIMI: *WORLD UYGHUR CONGRESS* FACEBOOK SAYFASI ÖRNEĞİ*

[Araştırma Makalesi/Research Article]

Muhammed ABDULMECİD**

Geliş Tarihi: 14.11.2022

Kabul Tarihi: 22.12.2022

Öz

Gücü ve etkisi fark edilen sosyal medya platformları bireyler kadar çeşitli ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların da dikkatini çekmiştir. Farklı alan ve düzeylerde faaliyet göstermekte olan sivil toplum örgütleri, sosyal medya platformlarını amaçları doğrultusunda kullanarak dijital ortamlarda varlığını göstermektedir. Bu çalışma, sivil toplum örgütlerinin ve sosyal medyanın kavramsal çerçevesinden yola çıkarak sivil toplum örgütlerinin kurumsal hedef çerçevesinde sosyal medyayı, özellikle Facebook'u nasıl kullandığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla 2004 yılında Almanya'da kurulan uluslararası sivil toplum örgütü olan World Uyghur Congress'in Facebook sayfası örnek olay incelemesi olarak ele alınmıştır. Çalışma sırasında örgütün hedef kitleleri ile karşılıklı iletişim kurmak için Facebook'u stratejik iletişim kapsamında kullandığı, Facebook sayfası ile kurumsal kimlik oluşturmaya özen gösterdiği, yaptığı paylaşımlarında insan haklarına yönelik içeriklere öncelik verdiği ve Facebook sayfası üzerinden hedef kitleyi bilgilendirici paylaşımlar yaptıkları varsayım olarak belirlenmiş ve sınanmıştır. Varsayımlar doğrultusunda World Uyghur Congress'in Facebook sayfasında yer alan içerikler nitel ve nicel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucu ilk varsayımı geçersiz kılmakla beraber diğer üç varsayımı doğrulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sivil Toplum, Uygurlar, World Uyghur Congress, Doğu Türkistan.

SOCIAL MEDIA USE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS: THE EXAMPLE OF THE FACEBOOK PAGE OF WORLD UYGHUR CONGRESS

Abstract

Social media platforms, whose power and influence have been noticed, have attracted the attention of various national and international institutions and organizations as well as individuals. Non-governmental organizations operating in different fields and levels show their presence in digital environments by using social media platforms for their purposes. Based on the conceptual framework of non-governmental organizations and social media, this study aims to determine how non-governmental organizations use social media, especially Facebook, within the framework of their organizational goals. For this purpose, the Facebook page of the World Uyghur Congress, an international non-governmental organization established in Germany in 2004, was taken as a case study. During the study, the assumptions that the organization uses Facebook within the scope of strategic communication in order to communicate with its target audiences, pays attention to creating a corporate identity with the Facebook page, gives priority to human rights content in its posts, and shares

* Bu çalışma, "Sivil Toplum Örgütlerinin Sosyal Medya Kullanımı: World Uyghur Congress Facebook Sayfası Örneği" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Bilimi ve İnternet Enstitüsü, Medya ve İletişim Çalışmaları Bölümü, e-posta: m.abdulmecid786@gmail.com

Orcid: 0000-0003-3300-1387

informative posts on the Facebook page were determined and tested. *In line with the assumptions, the contents on the Facebook page of the World Uyghur Congress were analyzed by qualitative and quantitative content analysis methods. The result of the study invalidated the first assumption and confirmed the other three assumptions.*

Keywords: *Social Media, Civil Society, World Uyghur Congress, Uyghurs, East Turkestan.*

Giriş

Gün geçtikçe yoğun olarak kullanılmaya başlayan sosyal medya, günümüzde hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Sosyal medya, kendisine verilen iletişim ortamı ve iletişim araçları tanımından geçmiş; siyasetten eğitime, ticaretten eğlenceye kadar çeşitli sektörlerde önemli konuma gelmiştir. Sosyal medyayı araç olarak kullanıp kendi amaçlarına ulaşmak isteyen kurum, örgüt ve şahıslar sosyal medyanın açıklık, katılım, diyalog, bağlanabilirlik özelliklerinden faydalanarak hedefleri doğrultusunda kullanmaktadır. Sivil toplum örgütleri (STÖ) olarak adlandırdığımız örgütler de sosyal medyayı kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı tercih eden aktörlerden biridir.

Geleneksel medyada yer almanın zor ve pahalı olmasına karşılık sosyal medya, kendi sesini duyurmaya çalışan sivil toplum örgütleri ve benzer kurum ve kuruluşlara olağanüstü imkânlar tanımaktadır. Sivil toplum örgütleri, sosyal medya aracılığıyla hedef kitlelerine hitap edebilmekte, hedef kitlelerden destek isteyebilmekte, protesto, gösteriş ve kültürel etkinlik gibi faaliyetlerde takipçilerini bir araya toplayabilmektedir. Sosyal medyanın yukarıda bahsedilen özellikleri ve gücünü fark eden STÖ'ler sosyal medyayı stratejik iletişim kapsamında kullanmakta, gerçek dünyadaki faaliyetlerini ve çalışmalarını sanal ortama taşımakta, böylelikle hedef kitleleri bilgilendirme, takipçilerinden maddi ve manevi destek isteyebilme amacına ulaşmaya çalışmaktadır.

Sivil toplum örgütlerinin sosyal medyayı nasıl kullandıklarını belirlemek amacıyla ele alınan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sivil toplumun tanımı, tarihsel gelişimi, sivil toplum aktörleri ve sivil toplum örgütleri hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde, sosyal medya kavramsal olarak ve ayrıntılı olarak ele alınmış, genel özellikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise ilk olarak sivil toplum örgütleri ve sosyal medyanın ilişkileri ele alınmış, daha sonra sivil toplum örgütlerinin sosyal medya kullanımını belirlemek amacıyla bir sivil toplum örgütü olan World Uyghur Congress'in Facebook sayfası nitel ve nicel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

1. Sivil Toplum ve Sivil Toplum Örgütleri

1.1. Sivil Toplum Kavramı

Sivil toplum kavramı tarihte ilk olarak *Aristoteles* tarafından kullanılmıştır. Kavram, Latinceye *societas civilis* olarak aktarılmıştır. *Aristoteles* bu kavramla devlet ya da siyasal toplumdaki ayrı ve ona karşıt olarak özgür ve eşit yurttaşların oluşturduğu bir sivil toplumu tanımlamıştır. Dönem itibarıyla sivil olanla siyasal olan arasında ayrımın net olmamasından dolayı kavram, günümüzdeki manasına Batı'da 12. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında yaşanan değişim ve gelişimlerin sonucunda erişebilmiştir. Bunun en önemli nedeni ise Batı toplumlarının şehir hayatı, ticaret ve zanaat ile edinilen şehir özgürlükleridir. Toplumsal sınıfların ortaya çıkması sivil toplum düşüncesinin de hızla yayılmasına neden olmuştur (Onbaşı, 2005: 13). Sivil toplum kavramının ilk versiyonunu tanımlayan *Aristoteles*, sivil toplumu "yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içindeki özgür ve eşit kabul edilen yurttaşların bir siyasal toplumu" (Tosun, 2001: 30) olarak tanımlamaktadır.

Merkezî iktidarın olmaması, karmaşıklık ve güvensizliğin yayılması, ticaretin işe yaramaması ve kentsel yaşamın önemsiz hâle gelmesi sonucunda ortaya çıkan bir dönem olarak feodalizmin sonunu hazırlayan gelişmeler, sivil toplumun gelişimi için fırsat doğurmuştur. Tarihsel gelişim sürecinde sivil toplum, devleti doğuran toplum olduğu düşünülen devletin kendisiyle özdeşleştirilmiştir. Sivil toplum bazen devlet karşıtı bir araç olarak algılanmıştır. Modern sivil toplum günümüzde devletten bağımsız bir alan olarak kabul edilmektedir (Gönenç, 2011: 5-11).

Kavramlar belirli bir süreci içeren varlıklardır. Dolayısıyla kavramların anlamında günümüze gelinceye kadar birtakım farklılıkları görülmüş ve değişim geçirmeye devam etmektedir. Sivil toplum kavramı da ortaya çıktığı andan günümüze kadar farklı anlam ve tanımlarla yansımaktadır. Sivil toplum kavramının günümüzdeki içeriği kazanmasının arka planında toplum, devlet, demokrasinin katkısı olmakla birlikte medyanın da payı vardır.

Kavramın farklı bir anlam kazanması 1750'li yıllarda başlamıştır. Sivil toplum, artık devlet kavramıyla ilişkili olmaktan çıkmış, giderek devlete eşdeğer nitelikte ayrı bir kavramı temsil etmeye başlamıştır. Bu, o zamanlar liberal bir dünya görüşünü savunan burjuvazinin, sivil toplum kavramını siyasi alandan bağımsız, toplumun özel hayatına ve ekonomik piyasaya adanmış sosyal bir alanla eşleştirmesinden kaynaklanmaktadır (Guloglu ve Es, 2006: 148).

Hegel, 18. yüzyıl Avrupa'sında, özellikle 1789 Fransız İhtilali ile meydana gelen gelişmelerin sonucu olarak kurulan modern ulusal devletlerin bir yönünü oluşturan aktörün sivil toplum olduğunu öne sürmüştür (Bayhan, 2002: 6). *Keane* ise sivil toplum hakkında tam ve net bir görüş birliği olmadığını, sivil toplumun şiddet ve baskıya karşı kendi kendine örgütlenen, kendi kendini değerlendiren ve yansıtan hem onların eylemlerini kapsayan, sınır belirleyen ve olanaklı kılan devlet birimleri ile sürekli bir gerilim içerisinde olma eyleminde olan yasal koruma altındaki devlet dışı kurumların karmaşık ve dinamik bir topluluğunu hem tanımlayan hem de tasavvur eden bir ideal-tip kategorisi olduğunu savunur. Bu tanımda iki nokta özellikle dikkat çekmektedir. Biri, sivil toplumun hem var olanı tasvir eden, açıklayan hem de geleceğe yönelik tasavvurlar için yol göstericilik yapma kapasitesine sahip bir araç olarak düşünülmesidir. İkincisi ise sivil toplumu sadece devlet dışında yer alan ve yasal koruma altında bulunan alanla eşanlamlı görmemesi, aynı zamanda sivil toplumun eylemleri sebebiyle hem devlet birimleri ile hem de kendi içinde karmaşık ve yeri geldiğinde gerilimli ilişkilerde olacağıdır (Onbaşı, 2005: 45).

Sivil toplum kavramı bir kez biçimsel demokrasi düzeyine ulaştıktan sonra sürecin nasıl sürdürülebileceği, yürütülebileceği ve derinleştirilebileceği ile ilgili sorunlarda dâhil olmak üzere, otoriter devletlere sahip toplumlarda demokratikleşmenin ön koşullarıyla ilgili güncel kaygıların merkezine oturmuştur (Beckman, 1998: 1).

Osman (2001: 9), sivil toplum kavramını "birey özgürlüklerinin ve temel haklarının bulunduğu gönüllülük temelinde örgütlenmenin asıl olduğu, toplumun devletin önüne geçerek devlet politikalarını denetleyip yönlendirebildiği yurttaşlık bilincine dayanan bir girişimcilik düzeyi" şeklinde ifade etmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde yapılan tanım ve açıklamaları Kaypak'ın (2012: 181) görüşü özetleyebilir: "Sivil toplum, devlet ve merkezî yapının dışındaki bütün unsurların önündedir. Devlet yönetiminin etkili ve belirleyici olmadığı alanlarda sivil toplum, sosyal toplumu oluşturan birey ve grupların devlete bağımlı olmadan hareketlerini ve amaçlarını gerçekleştirebildikleri, tutum geliştirebildikleri, sosyokültürel faaliyetlerde bulunabildikleri, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin, etkinliklerin ve kurumların oluşturduğu bir toplumu ifade eder".

1.1.1. Sivil Toplumun Modern İçeriği

Kavramın çağdaş anlamında, doğasında, temelinde demokrasi yatmaktadır. Ancak demokrasinin yaşam olanağı bulabilmesi için de birtakım koşulların varlığı zorunlu hâle gelmektedir. Bunun için öncelikle bireyler kendilerini toplumsal, siyasal yaşamın temel bir ögesi olarak görmeli, bunları yeşertecek ve kurumsallaştıracak bir ortama sahip olabilmelidir.

Modern sivil toplum kuruluşları olan STK'lar, özellikle gelişmiş Batı ülkelerinde sosyal politikanın sağlanmasında yeni bir yöntem olarak tekrar ilgi görmeye başlamıştır. Merkezî yönetim, yerel yönetimler ve STK'lar arasında hizmet paylaşımı ortaya çıkmış, devletin, STK'lar ile ileri düzeyde iş birliği yaptığı gözlenmiştir. Devlet, bazı hizmetleri üretmek yerine bu kurumlardan almayı tercih etmiştir. Özellikle 1970'lerden sonra canlanmaya başlayan bu süreç, çoğu ülkede karma refah hizmetlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Uslu, 1999: 10). Keyman (2006: 5); "Biz bugün sivil toplumla demokrasiyi beraber düşünüyoruz. Modern toplumun başlangıcındaki ilk sivil toplum tartışmalarında sivil toplum demokrasiyle beraber düşünülüyor" diyerek sivil toplumun modern içeriğinde demokrasinin önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

1.1.2. Sivil Toplum Aktörleri

Sivil toplum; ortak paylaşımlar, amaçlar ve değerler etrafında herhangi bir baskı ve yaptırım olmadan kolektif aktivite içinde olmaya karşılık gelir. Teoride sivil toplumun kurumsal yapıları devlet, aile ve piyasa gibi kurumlardan farklıdır ancak pratikte devlet, sivil toplum, aile ve piyasa arasındaki sınırlar genellikle karmaşık, puslu ve tartışmaya açıktır. Sivil toplum ortak kanı olarak derecesi otonom yapılara ve güce göre değişen alanların, aktörlerin ve kurumsal yapıların çeşitliliğini kabul etmektedir. Sivil toplumlar genellikle kayıtlı hayır işleri, kamu dışı örgütlerin gelişimi, topluluklar, kadın örgütleri, inanç temelli örgütler, profesyonel oluşumlar, ticari birlikler, kendini geliştirme grupları, sosyal hareketler, iş birlikleri/odalar, ortaklıklar ve taraftar grupları gibi organizasyonlar etrafında toplanırlar (Erdem, 2008: 9).

Sivil toplum aktörleri, sivil toplumun faaliyetlerine katılan, yürüten, rehberlik eden kimseleri kapsamaktadır. Birleşmiş Milletler, sivil toplum aktörlerini BM amaçları (barışın ve güvenliğin sağlanması, kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve insan haklarına saygı gösterilmesi ve korunması) ile uyumlu ortak çıkarlar, hedefler ve değerler ile kamusal katılım ve eylem biçimleri etrafında gönüllü olarak bir araya gelen bireyler ve gruplar olarak tanımlamaktadır (URL-8). Yazının devamında sivil toplum aktörleri olarak şunlar verilmiştir:

- Online aktivistler de dâhil olmak üzere tüm insan hakları savunucuları
- İnsan hakları kurumları (Sivil toplum kuruluşları (STK'lar), dernekler, mağdur-destek grupları)
- Koalisyon ve networklar (kadın, çocuk hakları, çevresel sorunlar ya da toprak hakkı, LGBT vs.)
- Engelli bireyler ve bu bireyleri temsil eden kurumlar
- Toplum temelli gruplar (yerli halklar, azınlıklar ve kırsal topluluklar)
- İnanç temelli gruplar (kiliseler, dinî gruplar)
- Birlikler (sendikalar ve barolar, gazeteci dernekleri, hâkim ve savcı cemiyetleri gibi meslek kuruluşları, öğrenci birlikleri)
- Toplumsal hareketler (barış hareketleri, öğrenci hareketleri, demokrasi yanlısı hareketler)

- İnsan haklarından yararlanılmasına doğrudan katkıda bulunan meslekler (insani yardım çalışanları, avukatlar, doktorlar ve sağlık çalışanları)
- İnsan hakları ihlal edilen mağdurların akrabaları ve dernekleri ile insan haklarının geliştirilmesi için çalışan kamu kurumları (okullar, üniversiteler ve araştırma merkezleri) (URL-8).

1.2. Sivil Toplum Örgütleri

İngilizcede “Non Governmental Organisation-NGO” olarak ifade edilen sivil toplum kuruluşları, Türkçede “hükümet dışı kuruluşlar”, “üçüncü sektör kuruluşları” gibi değişik ifadelerle tanımlanmaktadır (Gönel, 1998: 1). Sivil toplum örgütleri BM ana sözleşmesinde de NGO (Non Government Organization) yani “hükümet dışı kuruluşlar” olarak adlandırılmaktadır. “Hükümet dışı kuruluşlar” çoğu zaman “hükümet karşıtı” olarak algılandığı için Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) “volunteer organization” (pvo) yani “özel gönüllü kuruluşlar” diye kullanılmaktadır. Bundan başka “kar amaçsız kuruluşlar”, “üçüncü sektör” olarak da kullanılmaktadır (Dinçe, 1996: 49’den akt. Bayhan, 2002: 7).

Sivil toplum kuruluşları ya da sivil toplum örgütleri, resmî kurumların dışında kalan ve bunlardan bağımsız olarak çalışan, politik, sosyal, kültürel, hukuki ve çevresel amaçları doğrultusunda lobi çalışmaları, ikna ve eylemlerle çalışan, kâr amacı gütmeyen ve gelirlerini bağışlar veya üyelik ödemeleri ile sağlayan kuruluşlardır. Sivil toplum örgütleri; oda, sendika, vakıf ve dernek adı altında faaliyet gösterir (URL-9). Bu kuruluşlar devletlerin resmî olarak ulaşamadıkları sosyal ve siyasal sorunlara getirdikleri çözüm önerileri ya da devletin üzerinden kısmi olarak da olsa aldıkları bu yükler itibarıyla dolaylı olarak devletlerin sosyal denge ve refah düzeyinin artırılmasına da katkı sağlayan sivil kurumlardır (Taş, 2015: 201). Genel kabul görmüş yaklaşımlara göre dernekler, vakıflar, kulüpler, tüzel kişiliği olmayan düzenli topluluklar, iktidar alternatifi olmayan siyasal partiler, platform, alternatif, girişim, ağ türündeki yapılar STÖ sayılabilmektedir (Banger, 2011: 6).

1.2.1. Sivil Toplum Örgütlerinin Özellikleri

Sivil toplum ve sivil toplum örgütlerinin tanımlarına bakıldığında sivil toplum örgütlerinin farklı amaçlarla kurulacağına kanaat getirilmiştir. Sivil toplum örgütleri çok çeşitli amaçlarla kurulsun da yurtseverlik, doğaseverlik, insan severlik, kâr amacı gütmeme, gönüllülük, devlet kurumlarından bağımsız olma, insan haklarını savunma vb. birtakım ortak özelliğe sahiptir.

Sivil toplum kuruluşları ya da sivil toplum örgütlerinin özelliklerini Tekeli (2004:108-110) şu şekilde ortaya koymaktadır:

- STK’lar gönüllük ve özel alandan fedakârlık yapılmasına dayandırılmalıdır.
- STK’ların nihai amaçlarının topluma bir şey sunmak, toplumsal iyiye katkıda bulunmak olmalıdır.
- STK’lar açık ve belli bir konuda uzmanlaşmış olmalıdır.
- STK’lar içerisinde hiyerarşik ilişkiler kurmamakta, buna ihtiyaç duyulmayıp kurulacak ilişkilerin yatay ilişkiler ya da eşitler arası ortaklık ilişkileri olması sağlanmalıdır.

Seyyar ve Adalı (2004: 113-119) ise toplum örgütlerinin özelliğini aşağıdaki gibi 4 maddede özetlemektedir:

- *Gönüllülük*: Örgütün kurulmasını öneren ya da engelleyen hiçbir yasal düzenlemenin olmaması gerekli olduğu gibi katılımın da gönüllü olarak gerçekleşmesi gerekmektedir.
- *Bağımsızlık (Özerklik)*: STK'lar toplumun kuralları dâhilinde kendilerini oluşturan yasalarla veya üyelerin denetimi için yetki verdiği kurullarca denetlenirler. Bu, STK'ların merkezî ve mahallî idarelerden bağımsız oldukları anlamına geldiği gibi kamu yararı konusunda siyasi partilerden farklı görüşlere sahip oldukları anlamına da gelmektedir.
- *Kâr amacı gütmemek*: STK'lar, kişisel kâr veya kazanç için faaliyet göstermezler. Ancak bu kuruluşlarda sürekli olarak çalışanlar ücret alabilirler. Ayrıca gelir getirici faaliyetlerde bulunabilirler fakat elde edilen gelirleri üyelere dağıtmazlar. Örgütün gelişimi için harcarlar.
- *Vizyon ve bir ideale sahip olmak*: STK'lar, amaçları ve buna bağlı değerler doğrultusunda gayretli faaliyetlerde bulunurlar.

2. Sosyal Medya Kavramı ve Özellikleri

2.1. Sosyal Medya Kavramı

Günümüzde giderek gelişen ve yaygınlaşan internet teknolojisi ve sosyal etkileşim, sosyal medya olgusunu oluşturmaktadır. Web 2,0 sosyal ağ ya da sosyal iletişim siteleri olarak da ifade edilen bu alan, yeni kuşak internet uygulamalarını içermektedir. Sosyal medya, kullanıcılara enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım imkânı tanıyarak karşılıklı etkileşim yaratan çevrim içi araçlar ve web siteleri için ortak kullanılan bir terimdir (Veysel ve Eren, 2014: 198). Gelişen yüksek teknolojiler ile sosyal medya olarak tanımlanan internet tabanlı uygulamalarla yeni bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu internet uygulamaları özellikle sosyal medya uygulamaları kullanıcılar arasında (içerik üretici ve tüketici) her geçen gün daha çok artan bir etkileşim ortamı sağlamaktadır. Bu içerikler bireyler ya da kurumlar tarafından üretilen ses, metin, video, fotoğraf ve medyaya ilişkin karışık oluşumları içermekte ve çeşitlilik göstermektedir.

Genel olarak sosyal medya "sosyal ağlar veya sosyal birlikler" den oluşan, karşılıklı bilgi, fikir, tecrübe ve etiklerin paylaşılabilirdiği internet topluluklarından oluşmaktadır. Kullanıcının hem tüketici olarak hem yayıncı olarak yer alabildiği bir internet sahasıdır (Şapçı, 2015: 14). Kullanmaya alıştığımız Facebook, Twitter, İnstgram, LinkedIn, Youtube, Wechat vb. sosyal medyanın öğeleri sayılmaktadır.

2.2. Sosyal Medyanın Özellikleri

Temel olarak internet teknolojileri ile sanal ağ üzerindeki platformların gelişmesiyle birlikte kendine yaşam alanı bulan sosyal medya geleneksel kitle iletişim araçlarından ayrılarak kullanıcılarına daha etkin bir biçimde "iletişime geçme", "gündemi takip etme", "gündem belirleme" veyahut da "gündemin bir parçası olma" imkânı sunmaktadır. Bunu yaparken haleflerinden ayrılmasının sebebi, aslında bir araya topladığı ve birey olarak kimlik kazandırdığı kullanıcılarının tek bir çatı altında toplanarak her birine sınırsız ifade alanı ve ifade edebilme özgürlüğü tanınmasından ileri gelmektedir (Seren, 2018: 17).

Farklı araştırmacılar sosyal medyanın farklı özelliklerini ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan birkaç tanesini Mayfield (URL-11) şu şekilde sıralamaktadır:

Katılım: Sosyal medya ilgili olan herkesten geri bildirim almayı ve herkesin katkıda bulunmasını olanaklı kılmaktadır. Medya ve izleyici arasındaki sınırı bulanık hâle getirmektedir.

Açıklık: Çoğu sosyal medya hizmetleri katılım ve geri dönüşüme açıktır. Bilgi paylaşımına, oylamaya, yorum yapmaya destek sağlamaktadır. İçerikten faydalanmak ve giriş için nadiren (çok az) engel vardır. Şifre konulan içerikler hoş karşılanmamaktadır.

Karşılıklı konuşma- diyalog: Geleneksel medya herkese yayın (dağıtıcı merkezli) ile ilgilidir. Sosyal medyada ise “çift yönlü iletişim” daha önemlidir.

Topluluk: Sosyal medya daha hızlı ve etkili iletişimi biçimlendirmede topluluklara olanak tanımaktadır. Topluluklar sevilen bir resim, politik bir konu ya da favori bir TV Show gibi ortak beğenilenleri paylaşabilirler.

Bağlanabilirlik: Çoğu sosyal medya mecraları bağlanabilirlik özelliği ile genişlemekte ve başka sitelere, kaynaklara ve insanlara bağlantıları paylaşabilmektedir (link vermektedir).

2.3. Sosyal Medya ve Sivil Toplum Örgütleri

Sosyal medya, ticari kurumlar açısından önemli olduğu kadar varlığı bağışlara dayanan STK'lar için de daha fazla kişiye ulaşma, bağış toplayabilme, gönüllü katılımı sağlama gibi konularda fırsatlar sunan önemli bir ortamdır. Özellikle geleneksel medya ile ulaşmakta zorluk çektiği hedef kitlelere etkileşimin yoğun olduğu, hızlı ve daha düşük maliyetlere dayanan bu ortamlar aracılığıyla sesini duyurabilmesi mümkündür. Bu ortamlar STK'ların geniş kitlelere kendisini anlatabilmesine, faaliyetleri hakkında bilgilendirmesine, düşüncelerinin daha fazla kişi tarafından paylaşılmasına katkıda bulunmaktadır (Şahin ve Öztürk, 2008).

Sivil toplum örgütleri için sosyal medya iletişim stratejilerini uygulama imkânı ve geniş iletişim ortamı sunmakla birlikte hedef kitleyle etkileşime geçmek için yeni yollar sağlamaktadır. Bu bağlamda Mayfield'in (URL-11) bahsettiği sosyal medyanın temel özellikleri olan katılım, açıklık, diyalog, topluluk ve bağlanabilirlik sivil toplum örgütlerinin etkileşim amaçlı stratejik iletişim süreçlerinde önemli rol üstlenmektedir. Stratejik iletişim “bir örgüt tarafından amacının gerçekleştirilmesi için enformasyonel, ikna edici, söylemsel ve ilişkisel iletişimin bir amaca uygun olarak kullanılması” şeklinde tanımlanmaktadır (Hallahan vd., 2007: 17). Sosyal medya, sivil toplum örgütlerinin etkileşim amaçlı stratejik iletişim süreçleri için de önemli bir rol üstlenmektedir.

Gücü fark edilen internet ve sosyal ağlar çok daha büyük kitlelere ulaşan bir iletişim aracı olarak hem baskın kültürün yayılımını sağlamakta hem demokratikleşmeye hizmet etmekte hem de sivil toplum örgütlerinin bu aracı kullanarak dünya çapında kendilerini duyurmalarına imkân vermektedir. Sosyal medya, haberi açık olarak ve çok daha büyük kitlelere duyurabilmektedir. Yeni medya teknolojilerinin yaygınlaşması ile birlikte sivil toplum kuruluşları da internet üzerinden siyasi yönetimlere karşı stratejiler belirledikleri için zaman zaman ulusal ya da uluslararası medya şirketlerinin sansürüne uğrayan aktivitelerini tüm dünyaya duyurmakta, yine internet üzerinden üyelik hizmeti sunarak üye sayılarını ve bilinirliklerini arttırabilmektedirler (URL-12). Sosyal medya; bireyleri, grupları ya da kamuoyunu belli bir algı, tutum ve davranış konusunda kolayca ikna edebilmek için benzersiz avantajlar sunmaktadır. Vatandaşlar akıllı cep telefonlarını kullanarak sosyal ağlar vasıtası ile bilginin dolaşımını sağlamaktadır. Demokratikleşmede hayati önem taşıyan sivil toplumun örgütlenmesi ve sesini duyurması açısından yeni medya teknolojileri ve sosyal ağlar sivil toplumun gözeneklerine girerek farklı yurttaş toplulukları arasında anlam ağları inşa etmektedir. Modern yaşamın atomlaştırıcı etkisine karşı toplumun daha güçsüz kesimleri arasında sarsılanların dayanışmasını sağlamakta, merkeziliğe son verilmiş iletişim ağları sayesinde birçok yurttaş çeşitli örgütler aracılığıyla sivil toplum içinde yer alabilmektedir (Keane, 2010: 133-141).

Genel olarak sivil toplum örgütleri sosyal medyanın temel özelliklerinden faydalanarak hedef kitleleri ile etkileşim kurabilmektedir. STÖ'ler ile hedef kitle arasında kurulan bağ

örgütün faaliyetlerini daha geniş ve etkin yürütmesine olanak sunmaktadır. Sosyal medya uygulamalarının kullanım kolaylığı, erişim hızı, dağılım genişliği STÖ'lerin siyasal, kültürel ve dinî faaliyetlerinin düşük maliyetle yayılmasına olanak tanımaktadır. Diğer yandan STÖ'ler sosyal medyanın açıklık ilkesi sayesinde bağlantı kurdukları kitlelerden maddi ve manevi gönüllü destek isteyebilmektedir. STÖ'ler örgütün kuruluş amacı ve misyonları bazında sosyal medya aracılığıyla kendi tanıtımını ve propagandalarını yapabilmektedir. Son olarak seslerini duyuramayan ana akım medyalar, görmezden gelinen olay ve eylemleri STÖ'ler kendi hesaplarıyla duyurmaktadır.

2.4. Sosyal Medya ve Kurumsal İletişim

İletişim bir mesajın bir alıcıya gönderilmesi ve alıcı tarafından algılanması sürecidir. Kurumsal iletişim ise medya ilişkileri, halkla ilişkiler, itibar yönetimi, iç ve dış iletişim gibi farklı uzmanlık alanlarındaki disiplinlerde yapılan çalışmaları denetlemekten ve koordine etmekten sorumlu olan bir yönetim işlevi olarak tanımlanmaktadır (URL-1). Kurumlar, internet ve sosyal medyanın iletişim faaliyetlerinde oynadığı önemli rolü fark etmişlerdir. Alternatif bir iletişim ve pazarlama ortamı sunan bu araçların çok daha düşük maliyetli ve yüksek etkiye sahip olmasının sağladığı avantajlardan faydalanarak hedef kitlelerle etkileşim için geleneksel kanallardan daha çok bu mecralara yönelmektedirler (Castronovo ve Lei, 2012: 117). Ayrıca kurumsal kimlik oluşturma hususunda da sosyal medyanın rolü belirgin olmaktadır.

Kurumsal kimlik, bir kuruma veya örgüte ait olan madde kaynaklarının şekil, ebat, tasarım gibi fiziki özellikleri ile insan kaynaklarının düşünce, motivasyon, ortak hedef iletişim gibi sosyal yönlerinden oluşan bir bütündür. Kurumun sahip olduğu binaların renginden dış cephe kaplamasına, logosundaki renklerden ismine, iç paydaşların motivasyonundan dış paydaşların kurumla ilgili tavır ve davranışların tamamı kurumsal kimlik kavramını oluşturur (URL-10). Sosyal medya platformları, kurumların kimliklerini yansıtan isim, renk, ayırmaç, slogan, sembol, imza ve markaların fotoğraflarını kurumun sosyal medya hesapları üzerinde hedef kitleye aktarmaktadır. Bu durum, kurum ile birey arasındaki iletişimi daha kolay hâle getirmektedir.

3. Sivil Toplum Örgütlerinin Sosyal Medya Kullanımı: World Uyghur Congress Facebook Sayfası Örneği

Bu çalışmada, sivil toplum örgütlerinin sosyal medyayı nasıl kullandıklarını belirlemek amacıyla *World Uyghur Congress* Facebook sayfası analiz edilecektir. Uluslararası STÖ olan *World Uyghur Congress* (WUC), kuruluş amacını aşağıdaki gibi belirtmektedir:

Demokratik ilkeler temelinde barışçıl yöntemlerle Doğu Türkistan halkının demokratik hakları, kişilik ve insan hakları, kendi kaderini tayin etme hakkı (self-determination)ni elde etmek için mücadele etmektir (URL-2).

World Uyghur Congress (Dünya Uygur Kurultayı), Doğu Türkistan halkının uluslararasıdaki tam yetkili tek yönetim organıdır. WUC, "Doğu Türkistan (Uyguristan) Millî Kurultayı" ile "Dünya Uygur Gençleri Kurultayı'nın 16-19 Nisan 2004 tarihlerinde Almanya'nın Münih şehrinde birlikte düzenlediği toplantıda, her iki kurultay temsilcilerinin ortak iradesi ve diasporadaki tüm Doğu Türkistan teşkilatlarının katılımı ve oy birliğiyle onaylanması sonucunda oluşturulmuştur. Şu ana kadar demokratik ilkeler temelinde barışçıl yollarla Uygur halkının özgürlüğü, demokratik hakları, insan hakları ve Doğu Türkistan'ın bağımsız siyasi geleceği için mücadele etmektedir. Bu bağlamda WUC, Çin hükümetinin Uygurlar başta olmak üzere Kazak, Kırgız, Özbek gibi Türki milletlere uygulamakta olduğu baskıcı politikalarını, insan hakları ihlallerini, din, dil, ifade özgürlüklerini kısıtlanmalarını, seyahat özgürlüğünün engellenmelerini, keyfi tutuklamalar ve asılsız iddialarla yargısız

uzun süre hapisanelere mahkûm etmelerini uluslararası siyasi arenaya taşıyarak BM, AB, ABD, Japonya, Kanada hatta Türkiye’de kurulan ulusal ve uluslararası STÖ’ler ile siyasi faaliyetlerde bulunmakta, lobicilik çalışmalarını yürütmekte, basın aracılığıyla Doğu Türkistan halkının sesini duyurmaya çalışmaktadır. Şu anda 20 ülkede, 35 teşkilat WUC’e bağlı olarak beraber çalışmaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, sivil toplum örgütlerinin sosyal medya kullanımını belirlemektir. Bu kapsamda sivil toplum örgütlerinin sosyal medya kullanımının belirlenmesi amacı ile 2004 senesinde Almanya’da kurulan uluslararası bir STÖ olan WUC Facebook sayfası örnek olay incelemesi olarak ele alınacaktır. WUC, kâr amacı gütmeyen bir siyasi kuruluştur.

3.2. Araştırmanın Önemi

Yapılan literatür taramasında Türkiye’deki sivil toplum örgütleri ve sosyal medya kullanımı hakkında yapılan birçok çalışma bulunmasına rağmen yabancı ülkelerde kurulan sivil toplum örgütlerinin sosyal medya kullanımı ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Türkiye’de yapılan bir ilk niteliği taşıması bu çalışmanın önemini oluşturmaktadır. *World Uyghur Congress* misyonunda örgütü, “demokratik ilkeler temelinde barışçıl yöntemlerle Doğu Türkistan halkının demokratik hakları, kişilik ve insan hakları için mücadele eder” şeklinde tanıtmaktadır. İnsan haklarına yönelik bir sivil toplum örgütünün Facebook sayfasının incelenmesi de bir başka öneme sahip olmaktadır. WUC, diasporik bir STÖ’dür. Diasporik bir STÖ’nün sosyal medyayı nasıl kullandıklarını incelemiş olması ise bu çalışmanın son önemini oluşturmaktadır.

3.3. Araştırmanın Varsayımları ve Soruları

- WUC hedef kitleleri ile etkileşim kurmak için sosyal medyayı stratejik iletişim çerçevesinde kullanmıştır.
- WUC Facebook sayfası ile kurumsal kimlik oluşturmaya özen göstermektedir.
- WUC Facebook paylaşımlarında insan haklarına yönelik içeriklere öncelik vermektedir.
- WUC Facebook sayfası üzerinden hedef kitleyi bilgilendirici paylaşımlar yapmaktadır.

Bahsi geçen varsayımlardan yola çıkarak çalışma sırasında aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- WUC’un Facebook sayfasında hangi içeriksel ve biçimsel bilgilere yer verilmiştir?
- WUC’un Facebook sayfasında yer alan konuların dağılımı nasıldır?
- WUC’un Facebook sayfasında yapılan gönderilerin gündemle ilişkisi nasıldır?
- WUC’un Facebook sayfasında değindiği konular ile resmî internet sitesinde yer alan konu başlıkları uyumlu mudur?

3.4. Araştırmanın Kapsamı

World Uyghur Congress’e ait Uygurca ve İngilizce Facebook sayfası bulunmakta olup bu çalışma İngilizce sayfası üzerinde yürütülecektir. *World Uyghur Congress*’in Facebook sayfası 2011’de açılmış olup 25 Mayıs 2019’a kadar olan tüm içerikler araştırma kapsamında yer alacaktır.

3.5. Yöntem

Çalışmada yöntem olarak nitel ve nicel içerik analizine başvurulacaktır. Erdoğan’a göre (2012:17-118) içerik analizi, bir metnin (basılı medya, bilgisayar aracılı içerikler, radyo veya televizyon programları, reklam metinleri, konuşmalar gibi pek çok iletişim kaynağı ile iletişim sürecinin hedeflediği kitle) belirlenen kodlar aracılığı ile incelenmesine olanak

tanımlanmaktadır. Araştırmada ele alınacak analiz birimi WUC'un Facebook sayfası, kodlama birimi ise WUC'un sayfasında yer alan içeriklerdir (fotoğraf, video, link, ileti, beğeni, yorum, paylaşım). WUC tarafından gerçekleştirilen paylaşımların içinde birden çok içerik türü yer alabileceği düşünülerek her paylaşım bir "gönderi" olarak kabul edilmekle birlikte gönderilerin içinde yer alabilecek olan fotoğraf, video, link, ileti ise "içerik türü" olarak adlandırılacaktır. Kullanıcılar tarafından gerçekleştirilen beğeni, paylaşım, yorum etkinlikleri ise "etkileşim türleri" olarak tanımlanacaktır. Kodlama tablosunun birinci kısmı örgütün kimlik öğelerini ve örgütsel imajını içerisinde bulunduran biçimsel tasarım unsurlarından oluşmaktadır. Bu bağlamda örgütün kimlik öğeleri, sayfa yapısına yönelik içeriksel bilgiler başlığı altında tanımla ilgili bilgiler ve iletişim bilgileri olarak kategorize edilerek incelenecektir. Örgütün imajına yönelik veriler ise sayfa yapısına yönelik temel biçimsel bilgiler ve sayfanın ana görünümünü esas alacaktır. Aynı kısımda STÖ hakkında detaylı bilgi edinilmesi konusunda önemli bir unsur olan kurum hakkında genel bilgiler, tarihçe, vizyon, misyon, değerler, hedefler, çalışma alanları yer alacaktır. Kodlama tablosunun ikinci kısmında STÖ'lerin sosyal medya üzerinden paylaştıkları iletilerin konu, içerik ve etkileşim gibi değişkenler ekseninde incelenmesini sağlayan iletilerin incelendiği kısım yer alacaktır

3.6. Bulgular

WUC, 2004 senesinde kurulmasına rağmen WUC'un Facebook sayfası ancak 27 Nisan 2011'de oluşturulmuştur. Bu nedenle incelenecek gönderilerin tarihi 27 Nisan 2011'den 25 Nisan 2019'a kadar olmak üzere belirlenmiştir. Ancak veri toplama sırasında 2 Ocak 2019'den başlayan gönderilere ulaşılmıştır. Yapılan inceleme sırasında 27 Nisan 2011'den başlayan gönderilerin fotoğraflar bölümünde yer aldığı ve o gönderilerin çoğunluğunun resim içerikli olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun detaylıları içerik türünün dağılımını ele alırken ortaya konulacaktır.

3.6.1. WUC'un Facebook Sayfasında Yer Alan İçeriksel ve Biçimsel Bilgiler

Araştırma kapsamında WUC'un Facebook sayfasında hangi içeriksel bilgilere yer verildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. WUC'un resmî web sitesinde de belirtildiği gibi Facebook sayfasında da WUC'un misyonunun insan hakları ve demokrasi savunuculuğu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla WUC'un sosyal medya üzerinde kimlik bilgilerini ve biçimsel özelliklerini net bir şekilde belirtmeleri örgütün tanınması ve takipçilerinin kolayca fark edip katılabilmeleri açısından önemlidir.

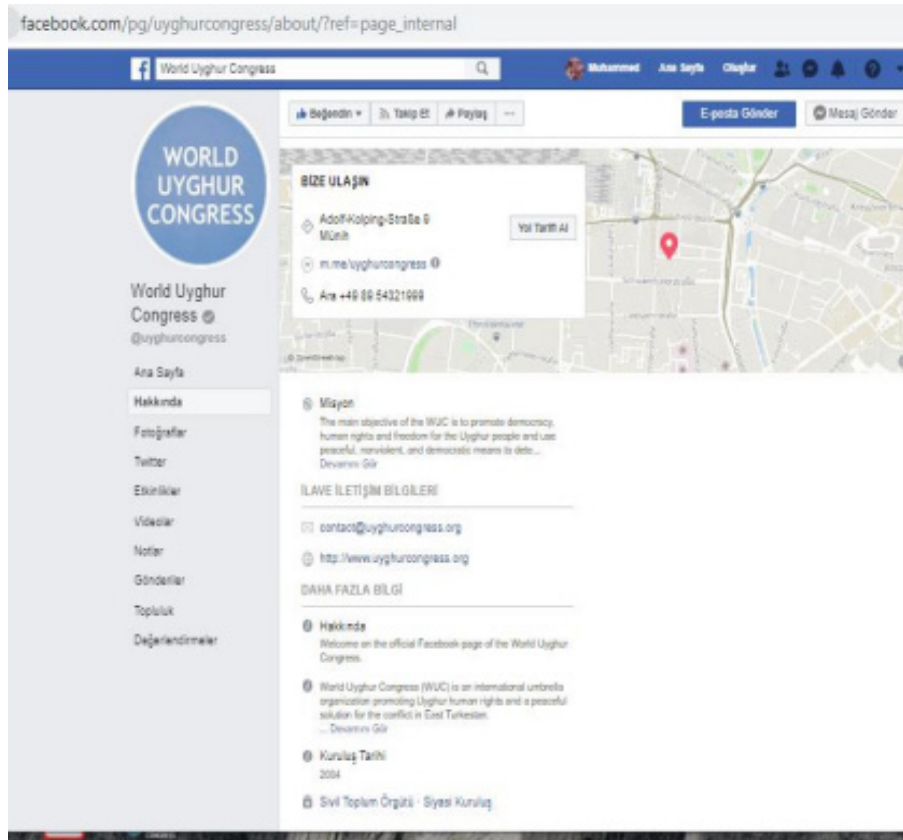
Tablo 1: WUC'un Facebook Sayfasının İçeriksel Bilgileri

Örgütün Kimlik Öğeleri	
Tanımla İlgili Bilgiler	İletişim Bilgileri
WUC'un resmî Facebook sayfası olduğu belirtilmiştir.	WUC'un adresi verilmiştir.
WUC'un misyonuna yer verilmiştir.	WUC'un telefon numarası verilmiştir.
WUC'un değerlerine yer verilmiştir.	Mesaj panosuna yer verilmiştir.

WUC'un hedeflerine yer verilmiştir.	Kurumsal e-mail adresine yer verilmiştir.
WUC'un çalışma alanlarına yer verilmiştir.	WUC'un resmî web sitesinin linki verilmiştir.
WUC'un tarihçesine yer verilmiştir.	

Tablo-1'de görüldüğü üzere WUC'un Facebook sayfasında yer alan içeriksel öğeler kurumsal kimlik ekseninde incelendiğinde sayfanın WUC'un resmî Facebook sayfası olduğu "hakkında" başlığı altında belirtilmiştir. Bu durum ilgili paydaş grupları ile sürekli ve etkileşimli iletişim kurabilme açısından çok önemlidir. Diğer yandan WUC'u takip etmek isteyen ya da bilgi almak amacıyla sayfayı ziyaret edecek kimselere kolaylıkla ulaşabilme imkanı sunacaktır. Diğer bilgiler, tanımla ilgili bilgiler ve iletişim bilgileri olarak ele alınırken tanımla ilgili öğelerden örgütün tanımı, misyonu, değerleri, hedefi, çalışma alanı ve örgütün kuruluş tarihine yer verildiği; iletişim bilgilerinde ise örgütün Almanya'daki ofisinin adresi, telefon numarası, e-mail adresi, WUC'un resmî web sitesi gibi iletişim bilgilerine yer verildiği tespit edilmiştir. Sayfada verilen iletişim bilgileri ise örgütün güvenilirliğini artırırken aynı zamanda ilgilenen kimselerin istediği iletişim türüyle iletişime geçmesini kolaylaştıracaktır. Şekil 1' de örgütün kimlik öğelerinin yer aldığı sayfa verilmektedir.

Şekil 1: Örgütün Kimlik Öğeleri (URL-3).

Tablo 2: WUC'un Facebook Sayfasının Biçimsel Bilgileri

Sayfa Yapısına Yönelik Temel Biçimsel Bilgiler	
Sayfanın "hakkında" bölümü yer almaktadır.	Sayfanın "beğenen sayısı" görülmektedir.
Sayfanın fotoğraflar bölümü yer almaktadır.	Sayfanın toplam beğenen sayısı (11022)'dir.
Sayfanın videolar bölümü yer almaktadır.	Sayfanın takip edilen kişi sayısı yer almaktadır. Takip edilen kişi sayısı (12467)'dir.
Sayfanın etkinlikler bölümü yer almaktadır.	Sayfanın katılım tarihine ana sayfada ulaşılabilmektedir.
Sayfanın notlar bölümü yer almaktadır.	Katılım tarihi 27 Nisan 2011'dir.
Sayfanın gönderiler bölümü yer almaktadır.	Sayfada kullanılabilir bir biçimde "Beğen" butonu yer almaktadır.
Sayfanın iş fırsatları bölümü yer almaktadır.	Sayfada aktif olarak kullanılabilir "Mesaj gönder" butonunu yer almaktadır.
Sayfanın topluluk bölümü yer almaktadır.	Sayfada aktif olarak kullanılabilir tavsiyeler ve değerlendirme butonu yer almaktadır.
Sayfanın değerlendirmeler bölümü yer almaktadır.	Sayfa yapısı Facebook sayfasının kullanıcıların zaman tüneline sayfa linkinin paylaşılmasına izin verecek şekilde düzenlenmiştir.

Tablo 2'de görüldüğü üzere WUC'un Facebook sayfasında yer alan bilgiler örgütün örgütsel kimliğini yansıtmaktadır. Temel biçimsel bilgiler incelendiğinde diğer Facebook sayfalarında yer alabilecek öğelerin birçoğunun yer aldığı görülmektedir. Ancak WUC'un Facebook sayfasında örgütün başka sosyal medya hesaplarına ulaşabilecek linklerden sadece Twitter linki verilmiştir. Sosyal medya ağlarının bağlanabilirlik özelliği göz önüne alındığında farklı sosyal medya bileşenlerinin linklerine yer verilmemesi bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Az olsa da bazı STÖ'lerin kendi örgütsel sosyal medya hesaplarında kullandığı Facebook puanlama butonu da kullanılmamaktadır. Örgüte doğrudan katılma ya da bağış yapma olanağı da sayfada gözükmemektedir. Facebook sayfasında karşımıza çıkan en büyük eksikliklerden biri kişiyi doğrudan eyleme geçirebilecek "gönüllü ol", "üye ol" veya "bağış yap" gibi STÖ'lerin ciddi anlamda sıkıntı yaşadıkları zaman fon ve insan kaynağına katkıda bulunabilecek uygulamaların yer almamasıdır. Bu durum sosyal medyanın temel özelliklerinden biri olan katılım özelliğinin WUC tarafından yararlanılmadığını göstermektedir. Öte yandan sayfada topluluk butonu yer almasına rağmen herhangi bir grup oluşturulmamıştır. Bu da örgütün hedef kitleleri ve gönül dostlarıyla kolayca fikir alışverişinde bulunabileceği, grup katılımcılarının farklı fikir ve önerilerinden yararlanabileceği, özellikle de sabit kitle yaratma hususunu ihmal ettiği anlamına gelmektedir. Bu durum WUC'un sosyal medyanın topluluk özelliğinden yararlanmadığını göstermektedir. Özet olarak söylemek gerekirse WUC Facebook sayfasının biçimsel bilgileri

incelendiğinde sosyal medyanın temel özelliklerinden bağlanabilirlik, katılım, topluluk özellikleri WUC tarafından kullanılmamıştır.

Tablo 3: Facebook Ana Sayfasının Genel Görünümü

Ana Sayfanın Genel Görünümü	
Ana sayfada kurumsal renklere yer verilmiştir.	Ana sayfa butonu yer alan başlıkların hemen altında sık hayranların listesi yer almaktadır.
Profil logosu kurum logosundan farklıdır.	Örgütle ilgili temel iletişim bilgileri yer almaktadır.
Kapak fotoğrafında kurumsal kimlikle bağlantılı bir görsel yer almaktadır.	Tarafından yüklenen fotoğraflar sekmesi yer almaktadır.
Sayfa arka planında kurumla ilgili bir tasarım yer almaktadır.	Tarafından yüklenen videolar sekmesi yer almaktadır.

Tablo 3'te görüldüğü üzere ana sayfanın genel görünümüne bakıldığında sayfada örgütsel renklere önem verildiği göze çarpmaktadır. Ancak Facebook profili ile örgütün resmî web sitesindeki örgüt logosu karşılaştırıldığında farklılık görülmektedir. Kapakta bir resim yer almakta ve tamamen WUC'un örgütsel kimliğini yansıtmaktadır. Ana sayfada kolayca erişilebilecek şekilde fotoğraflar ve videolar sekmeleri verilmektedir. Ana sayfanın genel görünümü örgütün renkleri ile aynıdır. Üstelik sayfa tasarımı estetik ve çekici şekilde olduğu görülmektedir. Sayfanın genel görünümünde dikkat çeken en büyük eksiklik sayfa profilinin örgüt logosu ile farklı olmasıdır. Bu durum örgütün örgütsel kimlik ve imaj oluşturması ekseninde değerlendirildiğinde WUC'un örgütsel kimlik ve imaj oluşturma konusunda yeterince hassas olamadığını göstermektedir.

Şekil 2: WUC Facebook Ana Sayfasının Genel Görünümü (URL-4).

Şekil 3: WUC'un Facebook Profili (URL-5). **Şekil 4:** WUC'un Kurumsal Logosu (URL-6).

Şekil 2'de örgütün ana sayfasının genel görünümünü de yansıtmakta olduğu üzere Şekil 3'te verilen örgüt Facebook sayfası profili ile Şekil 4'teki örgütün kurumsal logosuna bakıldığında farklılık görülmektedir. WUC Facebook sayfasının profili hafif gök renkli kapak ve World Uyghur Congress yazısından oluşurken WUC'un resmî web sitesinden erişilen kurumsal logo ise gök renkli iki tane ay yıldızlı bayrak ve amblemden oluşmaktadır. Ana sayfanın genel görünümü kurumsal kimliği yansıtmakla birlikte Facebook profili ve örgüt logosunun farklılık göstermesi büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak profilde kullanılan resim üzerine büyük harflerle yazılan "World Uyghur Congress" bu eksikliği kapatacak tarzdadır.

3.6.2. WUC'un Facebook Sayfasında Yer Alan Konuların Dağılımı

Araştırma kapsamında WUC'un Facebook sayfasında yer alan konuların dağılımı üzerinde durulmuştur. Öncelikle WUC Facebook sayfasında bulunan veriler toplanmıştır. Sonrasında WUC'un Facebook sayfasında hangi konularda paylaşım gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Bu bağlamda toplanan veriler temel konular ve diğer konular olmak üzere iki kategoriye ayrılarak incelemeye çalışılmıştır. Toplanan verilere dayanarak temel konular başlığı altında WUC örgütünün ilgilendiği Uygurların insan hakları meseleleri ve örgüt çalışanların yürüttüğü faaliyetleri, dünya basınında çıkan Uygurlarla ilgili haber konuları yer almaktadır. Bu konular "Uygurlar", "Doğu Türkistan/Xin Jiang-", "Çin", "Kazak", "Tibet", "Islamic World", "insan hakları", "toplama kampı", "WUC" dur. Diğer konular başlığı altında ise WUC'un örgütle alakalı paylaşımlarına ve güncel haberlerine yer verilmiştir. Diğer konular "dini özgürlük", "Adil Mijit", "İlham Tohti", "Organ kaçakçılığı", "Bendeuyghurum", "Pakistan", "tehdit edilen kişiler", "New Zelanda" ve "diğerleri" ni içermektedir.

Tablo 4: Gönderilerin Konulara Göre Dağılımı

Temel konular	Gönderi sayısı	Diğer konular	Gönderi sayısı
Uygurlar	43	Dinî özgürlük	1
Doğu Türkistan(Xinjiang)	34	Adil Mijit	4
Çin	26	İlham Tohti	3
Tibet	10	Organ kaçakçılığı	1
WUC	20	Metouyghur	4
Kazak	5	Pakistan	2

Toplama kampları	64	Tehdit edilen kişiler	6
İnsan hakları (HRW)	30	New Zelanda	3
		Diğerleri	7
Toplam	240	Toplam	31

Tablo 4'te görüldüğü üzere 2 Ocak 2019'dan bu yana WUC Facebook sayfasında en çok "toplama kampları kapatılsın" konusunda gönderi yapıldığı, ikinci olarak "Uygurlar" konusunda gönderi yapıldığı, "insan hakları HRW" " WUC", " Doğu Türkistan" konularının takip ettiği görülmektedir. En az gönderinin " Islamic World", " Kazak", " Tibet" konularında yapıldığı görülmektedir. *World Uyghur Congress*, insan haklarının korunmasını, özellikle Uygur halkının insan haklarının korunması, Çin hükümetinin Uygurlar, Kazaklar ve Tibetler üzerindeki baskıcı politikalarının duyurulmasını sağlamaya çalıştığı tespit edilmiştir. Gerçi gönderiler "Uygurlar", "Çin", "toplama kampları" gibi konular altında toplansa bile genel olarak bakıldığında ihtiva edilen içerikler Uygurların insan hakları meselesi ve Çin'nin insan hakları ihlalleri suçlarını kamuoyunun dikkatine sunmak olduğu kanaatine varılmıştır.

World Uyghur Congress'in insan hakları yaklaşımı bir iletişimi önemseydiği, yapmış olduğu gönderilerinde insan haklarının korunması, eşitlik, demokrasi, adalet, şiddete karşı olma değerlerine riayet ettiği görülmektedir. WUC'un Facebook sayfasında yer alan içerikler üzerinde etkili olmaktadır. Toplanan veriler incelendiğinde elde edilen 270 gönderinin 250'sinin insan hakları üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Hatta güncel konularla ilgili yapılan gönderilerde bile insan hakları söz konusudur.

WUC tarafından Facebook sayfasında yapılan gönderilerde kullanılan içerik türlerinin dağılımı nasıldır?" sorusu incelendiğinde Tablo 5'teki gibi sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 5: Gönderilerin İçerik Türüne Göre Dağılımı

İçerik Türü	Sayısı
Fotoğraf	549
Video	195
Link	206
Diğerleri	64
Toplam	1014

Tablo 5'te görüldüğü üzere WUC tarafından yapılan gönderilerde fotoğraf, video, link, diğerleri olmak üzere sayılabilecek toplam 1014 içerik bulunmaktadır. Gönderilerde birden fazla içerik türü yer almakta, bazen bir gönderi içerisinde birkaç fotoğraf, video yer alırken bazen sadece link ve birkaç cümle metin yer almaktadır. Ancak yapılan gönderiler link ya da fotoğraf veyahut video olsun hepsinde metin eklendiği, eklenen metinlerin ise yapılan gönderinin özeti niteliğinde olduğu görülmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi WUC'un Facebook sayfası 27 Nisan 2011'de açılmış olmasına rağmen içerikler toplanırken ana sayfadan ancak 2 Ocak 2019'dan başlayan gönderilere ulaşılmıştır. Fotoğraf ve video içerikleri, ismi geçen bölümlerden erişilmiş ve sayılmıştır. Tablo 5'te görüldüğü üzere gönderi yapılan içerik türlerin içinde en çok fotoğraf yer almaktadır. Paylaşılan fotoğraf sayısı 549'dur. Sırayla link, video ve diğerleri takip etmektedir. Diğerlerinde yer alan içerikler, duyurular ve başka kullanıcıların gönderilerini tekrar paylaşılmasını kapsamaktadır.

Tablo 6: Paylaşılan Gönderilerinin Etkileşim Bazında Dağılımı

Etkileşim Türü	Sayısı
Gönderilerin paylaşım sayısı	11605
Gönderilerin yorum sayısı	3286
Gönderilerin beğen sayısı	11100
Sayfayı tavsiye eden kişiler	187
Sayfanın diğer kullanıcıların gönderilerini paylaşması	17

Tablo 6'da görüldüğü üzere WUC'un Facebook sayfasında gerçekleşen etkileşimler kullanıcıların WUC'un gönderilerini paylaşması, gönderilere yorum yapması, gönderileri beğenmesi, sayfayı arkadaşlarına tavsiye etmesi ve WUC'un başka kullanıcıların gönderilerini paylaşımı olarak kategoriye ayrıldığında en çok etkileşimin WUC'un gönderilerinin kullanıcılar tarafından paylaşılması olduğu görülmektedir. WUC'un gönderileri 11605 defa paylaşılmıştır. İkinci olarak kullanıcıların WUC'un gönderilerini beğenme türü olduğu görülmektedir. Toplam beğenme sayısı 11100'dür. Tavsiye eden kişiler ve sayfanın diğer kullanıcıların iletilerini paylaşmasının ise düşük seviyede olduğu görülmektedir. Bu bağlamda STÖ'nün kendi paylaşımlarını aktif bir şekilde yaptığı ve hedef kitleyi bilgilendirmeyi ön planda tutarak paylaşım yaptığı, Facebook sayfasının etkileşim bazında kullanıcılar ile iletişim kurmaya pek önem vermediği sonucuna varılmaktadır. Dikkat çeken diğer bir konu ise WUC Facebook sayfasındaki gönderilere yapılan 3286 yorum bulunmasına rağmen WUC'un herhangi bir yorumda bulunmaması ve kullanıcıların sorularına yanıt vermemiş olmasıdır. Bu durum STÖ'lerin ağını genişletecek şekilde paydaş gruplarla etkili bir iletişim biçimi inşa edemediğini göstermektedir. Üstelik takipçilerin sorularına cevap verilmemesi STÖ'lerin sosyal medya kullanım amaçlarından bir olan hedef kitle ile karşılıklı iletişim kurmaya önem vermemiş olması anlamına gelmektedir.

3.6.3. WUC'un Facebook Sayfasında Yapılan Gönderilerin Gündemle İlişkisi

Araştırma kapsamında WUC tarafından Facebook sayfasında yapılan gönderiler, WUC'un Facebook sayfasında yapılan gönderiler gündemle ilişkisi nasıldır?" sorusu incelenmiştir. WUC'un insan hakları odaklı bir sivil toplum örgütü olması ve bir siyasi kuruluş olması nedeniyle hâlihazırda gündemdeki konularla ilgilendiği, yaptığı paylaşımlara yansımaktadır. Bu durum özellikle insan hakları söz konusu olduğunda daha belirgin bir biçimde görülebilmektedir. Örneğin 3 ve 4 Nisan 2019'da yapılan paylaşımlarda, Çin-Avrupa zirvesi toplantısı hakkında paylaşımlar yapılmış ve yine aynı günde Uygur ve Tibetlerden oluşan insan hakları savunucularının AB merkezi binası önünde Çin'e karşı protesto gerçekleştirileceği, katılmak isteyen takipçilerden destek beklediği hakkındaki duyuru paylaşılmıştır. 9 Nisan'da yapılan bir paylaşımında, 21. AB-Çin zirvesi toplantısı gerçekleştirildiği sırada, WUC bu konuya ilişkin olarak AB merkezi binası önünde protesto yapmakta ve AB rehberlerini insan haklarını korumaya davet etmektedir. WUC Facebook sayfasında da bu doğrultuda gönderiler yapılarak takipçileri başta olmak üzere Uygur meselesi ile ilgilenen toplum ve kişiler arasında bir kamuoyu yaratmaya çalışmıştır.

WUC, yalnızca Uygurların insan hakları meselesi ile kalmamıştır. Örgütün kuruluş amacına uygun olarak başka insanların insan hakları meseleleri ile de yakından ilgilenmektedir. WUC'un Facebook sayfasında Kazakların ve Tibetlerin insan hakları mücadelesine de yer verdiği, ilgili paylaşımlarda bulunduğu görülmektedir. Tibetlerle ilgili yapılan paylaşımlarda, Tibetlerin uğradığı insan hakları ihlalleri ve sürgündeki Tibetlerin yaptığı eylemlerinin yer aldığı görülmektedir. Benzer örnekler çerçevesinde bakıldığında, WUC

Facebook sayfasında yer alan gönderilerde dünya gündeminde olan veya örgüt tarafından gündeme getirilmek istenen konular öne çıkmaktadır.

Sivil toplum örgütleri, baskı gücü yaratmak yoluyla üyelerinin ve örgütün temsil ettiği toplumun çıkarlarını, haklarını korumayı, daha geniş bir siyasal platformda savunma gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca sivil toplum örgütleri, bağımsız bir aracı niteliği taşımaktadırlar. Örgütlü dernek, girişim, ajans ve sivil toplum kuruluşunu temsil eden sivil toplum kavramı; demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti kavramlarının öne çıkmasıyla birlikte başta Avrupa Birliği olmak üzere tüm sanayileşmiş toplumların ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir (URL-7). Bu bağlamda WUC, çatısı altında bulunan dernek, vakıf ve örgütlerle gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerinde kimi zaman dünya çapında hak hukuk savunuculuğu yapan örgüt ve teşkilatlar, kimi zaman ise devletler üzerinde kamuoyu oluşturarak toplumun baskısını ortaya koymaya çalışmakta oldukları tespit edilmiştir. Örgüt, bu baskı yoluyla Uygurların ve Doğu Türkistan halkının insani ve demokratik haklarını korumayı hedeflemektedir. Kamuoyunun oluşturulmasında sosyal medyada özellikle Facebook'ta gerçekleştirilen stratejik iletişim çalışmaları önem taşımaktadır. WUC Facebook sayfasında kendine bağlı olan çeşitli ülkelerde bulunan dernek ve cemiyetlerin faaliyetlerini de paylaşmakta, yürütülecek olan protesto, konferans, toplantılara ilişkin WUC Facebook sayfasında duyuru ve çağrılar yapılmaktadır. Paylaşımlarda fotoğrafların renkleri, estetikliği kurumun kimlik unsurlarıyla ilişkili olmaktadır. Böyle yapılması WUC'un hem örgüt kimliğinin oluşturulması hem örgüt itibarının artmasında önemli yer tutmaktadır. Genel olarak takipçilerinin güvenini kazanmak, desteğini, katılımını sağlamak açısından WUC'un kamuoyu oluşturmayı hedefleyen gönderileri gündemle ilişkilidir ve başarılı olmuştur.

3.6.4. WUC'un Facebook Sayfasında Değindiği Konular ile Resmî İnternet Sitesinde Yer Alan Konu Başlıkları Uyumlu Mudur?

Araştırma kapsamında WUC'un Facebook sayfasında değindiği konular ile resmî internet sitesinde yer alan konu başlıkları uyumlu mudur? konusu ele alınmıştır. WUC'un resmî internet sitesine bakıldığında Uygurca, Çince, Japonca, Arapça, Türkçe, Fransızca, Rusça, İngilizce ve Almanca olmak üzere 9 dilde hizmet vermekte olduğu görülmektedir. Bu çalışma İngilizce sitesi üzerinden yürütülmektedir. WUC, İngilizce sitesinin kapak resmi örgütün logosu ve örgüt renklerini yansıtmaktadır. Kapak resminin hemen altında sekmeler yer almaktadır. Bu sekmeler "Ana sayfa", "haberler", "faaliyetler", "sorunlar", "basın açıklamaları", "raporlar", "Doğu Türkistan", "hakkımızda", "bağış yap" sekmelerinden oluşmaktadır. "Haberler" sekmesi altında "Uygurlar hakkındaki haberler" ve "etkinlikler" alt başlığı yer almaktadır. "Faaliyetler" sekmesi altında sosyal faaliyetler, "AB", "BM", "Alman hükümeti", "protestolar", "kapasite artışı" alt başlıkları yer almaktadır. "Sorunlar" sekmesi altında "siyasi mahpuslar", "sığınmacılar", "zorluklar", "kayıp kişiler", "Profesör İlham Tohti" alt başlıkları yer almaktadır. "Medya" sekmesi altında "basın açıklamaları", "haftalık raporlar", "bülten" alt başlıkları yer almaktadır. "Raporlar" sekmesi altında "WUC raporları", "UAA ve UHRP raporları", "diğer raporlar" alt başlıkları yer almaktadır. "Doğu Türkistan" sekmesi altında "hakkında" küçükbaşlığı içerisinde Doğu Türkistan coğrafyası, Doğu Türkistan'ın tarihi, Doğu Türkistan'ın millî bayrağı ve amblemi, Doğu Türkistan'ın millî marşı, Uygur medeniyeti başlıkları yer almaktadır. "Hakkımızda" sekmesi altında "biz kim", "yönetim kadrosu", "genel kurul", "bağlı teşkilatlar", "iletişim" alt başlıkları yer almaktadır. İlgili sekmelere ve alt konu başlıklarına tıklanıldığı zaman ilgili haberlere, içeriklere, fotoğraflara, videolara ve raporlara ulaşılabilir. WUC'un resmî internet sitesinde yer alan konulara ilişkin kategori isimleri ile içerik analizi kapsamında belirlenen WUC Facebook sayfasındaki kategori isimleri arasında farklılık bulunmaktadır. Ancak içerik açısından bakıldığında internet sitesi ve Facebook sayfası arasında bir tutarlılık olduğu,

genel olarak insan hakları konusu, özel olarak da Uygurların insan hakları konusunun ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, STÖ'lerin hedef kitleleri ile etkileşim kurmak için sosyal medyayı stratejik iletişim çerçevesinde kullandığı, Facebook sayfası ile kurumsal kimlik oluşturmaya özen gösterdiği, yaptığı paylaşımlarında insan haklarına yönelik içeriklere öncelik verdiği ve Facebook sayfası üzerinden hedef kitleyi bilgilendirici paylaşımlar yapmakta olduğu varsayımından hareketle World Uyghur Congress Facebook sayfası ele alınarak içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. World Uyghur Congress'in Facebook sayfası biçimsel olarak incelendiğinde sayfada topluluk bölümü yer almasına rağmen örgüt herhangi bir grup oluşturma girişiminde bulunmamıştır. Örgütün diğer sosyal medya araçlarına ulaşılabilir linklerinden sadece Twitter'a yer verilmiştir. Bu durum örgütün sosyal medyanın topluluk ve bağlanabilirlik özelliklerinden yararlanmadığını göstermektedir. Facebook sayfasında karşımıza çıkan en büyük eksikliklerden birisi, kişiyi doğrudan eyleme geçirebilecek "gönüllü ol", "üye ol" veya "bağış yap" gibi STÖ'lerin ciddi anlamda sıkıntı yaşadıkları zaman fon ve insan kaynağına katkıda bulunabilecek uygulamaların yer almamasıdır. Bu durum sosyal medyanın temel özelliklerinden biri olan katılım özelliğinin WUC tarafından yararlanılmadığını göstermektedir. Dikkat çeken diğer bir konu ise WUC Facebook sayfasındaki gönderilere yapılan 3286 tane yorum bulunmasına rağmen WUC'un herhangi bir yorumda bulunmaması ve kullanıcıların sorularına yanıt vermemiş olmasıdır. Bu durum STÖ ağını genişletecek şekilde paydaş gruplarla etkili bir iletişim biçimi inşa edemediğini yansıtmaktadır. Yapılan gönderilerin etkileşim düzeyine bakıldığında da WUC'un hedef kitle ile etkileşim içerisinde olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmayı ele alan araştırmacı da sayfada yer alan "mesaj gönder" butonundaki iletişim yoluyla örgütle iletişim kurmaya çalışmasına rağmen örgüt görevlileri ya da hesap yöneticileri tarafından herhangi bir yanıt erişememiştir. Bu durum örgütün sosyal medyanın temel özelliklerinden biri olan karşılıklı iletişim özelliğini benimsemediğini göstermektedir.

Literatürde yer alan sivil toplum örgütlerinin sosyal medya kullanımları üzerinde örgütün stratejileri, kapasitesi ve yönetim özelliklerinin etkili olduğu bilgisi, WUC Facebook sayfasında yansımamaktadır. Bu durum WUC Facebook'u stratejik iletişim çerçevesinde kullanmıştır varsayımını geçersiz kılmaktadır. Facebook sayfasının temel biçimsel bilgileri ve sayfanın genel görünümü incelendiğinde sayfa tasarımı ve renkler kurumsal kimliği yansıtmaktadır. Üstelik sayfada örgüt hakkında detaylı bilgi olmakla birlikte, iletişim bilgilerine de yer verilmiştir. Ancak en büyük eksiklik kurumsal logo ile Facebook profilinin farklı olması olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçi Facebook profili örgütün logosundan farklı olsa da profile büyük harflerle yazılan "World Uyghur Congress" ismi bu eksikliği kapatacak tarzdadır. Ana sayfadaki genel görünüm, temel biçimsel bilgiler, içerik başlıkları örgütün resmî web sitesi ile tutarlılık göstermektedir. Dolayısıyla diğer bir varsayım olan örgüt Facebook sayfası ile kurumsal kimliği yansıtmaya özen göstermiştir varsayımı geçerlilik taşımaktadır.

WUC'un Facebook sayfasında paylaştığı içeriklere bakıldığında örgütün kuruluş amacı ve misyonuna uygun olarak Uygur halkının insan hakları meselesine odaklandığı görülmektedir. WUC'un insan hakları yaklaşımı bir iletişimi önemseyen, yapmış olduğu gönderilerinde insan haklarının korunması, eşitlik, demokrasi, adalet, şiddete karşı olma değerlerine riayet ettiği tespit edilmiştir. WUC'un Facebook sayfasında yer alan içerikler insan haklarının korunması üzerinde etkili olmaktadır. Toplanan veriler içeriksel olarak değerlendirildiğinde elde edilen 271 gönderinin 250'sinin insan hakları içerikli olduğu tespit edilmiştir. Hatta güncel konularla ilgili yapılan gönderilerde bile insan hakları söz

konusudur. Bu durum örgütün yaptığı paylaşımlarda insan haklarına yönelik içeriklere öncelik verdiği varsayımını doğrulamaktadır.

WUC'un Facebook sayfasında değinilen konu başlıkları ile resmî internet sitesindeki başlıklar arasında farklılık olmakla beraber içerik olarak tutarlılık göstermektedir. WUC Facebook sayfasında WUC çalışanların faaliyetleri, katıldığı toplantılar, gerçekleştirdiği protesto ve kültürel etkinliklere "Uygurlar", "Doğu Türkistan", "İnsan hakları", "Toplama kampları kapatılsın", "MeTooUyghur" konu başlıkları altında sıklıkça yer verilmiştir. WUC'un Facebook sayfasının ana sayfasında yer alan gönderilerin bir kısmı New York Times, Washington post, BBC, CCN, Bitterwinter, Aljazeera gibi küresel medya platformlarında yayınlanan Uygurlar hakkındaki haberlerden oluşmaktadır. WUC, paylaştığı haber linkleri, resim ve videolarda şiddetten uzak kalmış, yönlendirici içerikler yapmamıştır. Ağırıklı olarak hedef kitleyi bilgilendirmeyi, Uygurların durumunu ilm-i siyaset yollarıyla duyurmayı amaç edindiği görülmektedir. Literatürde yer alan sivil toplum örgütlerinin sosyal medyayı insan hakları savunuculuğu çerçevesinde kullandıkları bilgisi toplanan verilerden edinen sonuçlara göre geçerlilik taşımaktadır. Bu durum son varsayım olan WUC Facebook sayfası üzerinden hedef kitleyi bilgilendirici paylaşımlar yapmaktadır varsayımının da geçerli olduğunu göstermektedir.

Özetle söylemek gerekiyorsa WUC'un Facebook'u aktif bir şekilde kullandığı söylenemez. Çünkü neredeyse yedi senedir Facebook hesabı olan bir örgütün gönderi sayısı oldukça azdır. Genel olarak sivil toplum örgütlerinin sosyal medyanın özellikleri ve avantajlarının farkına vardığını söylemek mümkündür. Ancak WUC'un sosyal medyayı amaçları doğrultusunda stratejik iletişim çerçevesinde kullanmaya özen göstermediği yapılan veri analizi sonucuna yansımaktadır. WUC başta olmak üzere benzeri STÖ'lere şu öneriler verilebilir:

- Sosyal medya, sivil toplum örgütleri için stratejik önem taşıdığı için örgütler bu mecraları kullanırken stratejik iletişim planıyla hareket etmeli, geliştirmeli ve etkin olarak kullanılmalıdır.
- Sosyal medyanın en büyük özelliği olan etkileşim STÖ'ler tarafından küçümsenmemeli, göz ardı edilmemelidir. STÖ'ler yapılan paylaşım ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmalı, paylaşım ile alakalı sorulara cevap vermeye önem vermelidir.
- STÖ'lerin resmî internet sitesi ile resmî sosyal medya hesapları arasında içeriksel ve biçimsel olarak tutarlılık olmalıdır.
- STÖ'ler sosyal medya hesaplarında örgütün yapısal ve kurumsal özelliğine göre başlıklar, alt başlıklar geliştirmeli, kitle ile en kolay, en hızlı bir şekilde iletişim kurabileceği butonlar tasarlamalıdır.
- STÖ'ler sosyal medyanın kurumsal kimlik ve kurumsal itibar oluşturmadaki rolüne ehemmiyet vermeli, kurumsal renk, kurumsal logo, kurumsal slogan ve kurumsal profillerin tasarlanmasına önem vermelidir.
- Sosyal medyanın gücü ve etkisini göz önünde bulundurarak özel olarak sosyal medya çalışanlarını işe almalı, gerekirse özel personel yetiştirmelidir.
- STÖ'ler özellikle uluslararası STÖ'lerin sosyal medya hesapları sadece bir ya da birkaç dilde hizmet vermekle yetinmemeli, STÖ'ler paylaştıkları içeriklerin ulaşması gerektiğini düşünen kitle ve toplulukların dilinde de aynı isim ve amaçla hesap açmalıdır. Böylece örgütlerinin uluslararası arenada popülerliğini, tanınırlığını, etkinliğini artırabilirler.

Kısaltmalar

STÖ	Sivil Toplum Örgütü
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
BM	Birleşmiş Milletler
WUC	World Uyghur Congress
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
akt.	Aktaran

Kaynakça

- Akpınar Gönenç, Ayşenur (2011). *Sivil Toplum; Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*. İstanbul: Altıkitap Yayınevi.
- Banger, Gürcan (2011). *Sivil Toplum Örgütleri İçin Yönetişim Rehberi*. Ankara: Odak Ofset Matbaacılık.
- Bayhan, Vehbi (2002). "Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm". *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (1): 1-13.
- Beckman, Bijörn (1998). "Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar". *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası*. C. 1. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Cristina, Castronovo ve Lei, Huang (2012). "Social Media in an Alternative Marketing Communication Model". *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, 6 (1): 117-131.
- Erdem, Derya (2008). *Sivil Toplum Kuruluşlarında Etkinlik Ölçümü: Türkiye Örneği*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan Tosun, Gülgün (2001). *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Erdoğan, İrfan (2012). *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*. Ankara: Erk Yayınları.
- Es, Muharrem (?). "Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Yönetişimlere Etkisi". *Sivil Toplum Ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel ve Kavramsal Bakış*.
- Gençoğlu Onbaşı, Funda (2005). *Sivil Toplum*. İstanbul: Timaş Yayın Grubu.
- Gönel, Aydın (1998). *Önde Gelen STK'lar Araştırma Raporu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Guloglu, Tuncay ve Es, Muharrem (2006). "Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Yönetimlere Etkisi". *III. Uluslararası STK'lar Kongresi*. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.
- Hallahan, K. vd. (2007). "Defining Strategic Communication". *Journal of Strategic Communication*, 1 (1): 3-35.
- Kaypak, Şafak (2012). "Yerel yönetimlerde Katılımcı/Müzakereci Demokrasi Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(8): 171-196.
- Keane, John (2010). *Medya ve Demokrasi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Keyman, Fuat (2006). "Türkiye'de ve Avrupa'da Sivil Toplum". *Sivil Toplum ve Demokrasi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi.

Kurt, Süleyman ve Taş, H. Yunus (2015). "Sivil Toplum Örgütlerinde Profesyonel ve Gönüllü Çalışma İlişkileri: Tehditler ve Fırsatlar". *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4 (8): 199-214.

Öztürk, Canan ve Şardağı, Emine (2018). "Kurumsal Kimlik Aracı Olarak Facebook Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları (STK) Üzerine Bir Değerlendirme". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (28) 115-141.

Seren, Merve (2018). *Sosyal Medya El Kitabı*. Ankara: Orion Kitapevi.

Seyyar, Ali ve Ömer, Adali (2004). "Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede STK'ların Roller ve Önemleri (Deniz Feneri Örneği)". *Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı*. I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi.

Şahin, Levent ve Öztürk, Mustafa (2008). "Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye'deki Durumu". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (54): 3-29.

Şapçı, Ahmet Ataner (2015). *Sosyal Medyadaki Arayüzler*. İstanbul: Beyaz Yayınları.

Tekeli, İlhan (2004). *Katılımcı Demokrasi ve Sivil Toplum Kuruluşları*. Ankara: Sosyal Demokrasi.

Uslu, İbrahim (1999). *Bir Sosyal Siyaset Vasıtası Olarak Kâr Gütmeyen Kuruluşlar: ABD Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları:

URL-1: <https://www.uyghurcongress.org/tr/?cat=38> (Erişim: 20.04.2019).

URL-2: <https://www.bariscanunal.com.tr/kategori/yazilar/kurumsal-iletisim/> (Erişim: 15.03.2019).

URL-3: https://www.facebook.com/pg/uyghurcongress/about/?ref=page_internal (Erişim: 25.08.2019).

URL-4: <https://www.facebook.com/uyghurcongress/> (Erişim: 26.08.2019).

URL-5: <https://www.facebook.com/uyghurcongress/> (Erişim: 26.08.2019).

URL-6: <https://www.uyghurcongress.org/en/> (Erişim: 26.08.2019).

URL-7: <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/siviltoplumkuruluslari.pdf> (Erişim: 16.04.2019).

URL-8: <http://www.un.org.tr/humanrights/images/pdf/Civil-Society-Space-Turkish.pdf> (Erişim: 04.03.2019).

URL-9: <https://www.airlinehaber.com/sendika-vakif-ve-derneklerdeki-uye-iliskisi/> (Erişim: 07.03.2019).

URL-10: <http://www.kto.org.tr/d/file/kurumsal-kimlik.pdf> (Erişim: 07.03.2019).

URL-11: https://www.icrossing.com/uk/sites/default/files_uk/insight_pdf_files/What%20is%20Social%20Media_iCrossing_ebook.pdf (03.03.2019).

URL-12: https://www.academia.edu/9727840/Demokrasinin_D%C3%B6rd%C3%BCnc%C3%BC_Kuvveti_Yeni_Medya_Teknolojileri (Erişim: 04.03.2022).

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK GELENEKLERİ: NARDUGAN BAYRAMI ÖRNEĞİ

[Araştırma Makalesi / Research Article]

Hakan ARYOL*

Geliş Tarihi: 06.11.2022

Kabul Tarihi: 11.12.2022

Öz

Değişik toplumların mit ve destanları incelendiğinde, hemen hemen her toplumun geçmişinde doğaüstü varlıklar, iyi, kötü, gece ve gündüz, güneş ile ay temalı efsanelerin varlığı göze çarpmaktadır. İslamiyet öncesi Türk geleneği olan Nardugan kutlamaları da bunlardan biridir. Noel Bayramı biçimsel ve uygulama özellikleriyle eski Türkler'in yeniden doğuş bayramı olarak kutladıkları Nardugan bayramına çok benzemektedir. Bu kutlamaların Türk toplumlarında farklı anlamlarda anıldığı görülmektedir. Göçler sonrası farklı dinlerin zaman içinde tercih edilmiş olmaları gibi birçok etken bu kutlamaların yavaş yavaş yok olmasına sebep olmuştur. Kültürlerin yok olmaması adına Muğla'nın Bodrum ilçesine bağlı Gündoğan beldesinde 2010 yılından itibaren şenlik havasında kutlanılmaya başlayan Nardugan bayramı, yöre halkı tarafından her sene tekrarlanmaktadır. Toplumlar, bazı inanış ve kutlamaların çoğunun eski inanç sistemiyle var olduğunu bilmemekte, hatta kabul etmemektedir. Ancak eski Türk inançlarına ait olan birçok uygulama, Anadolu topraklarında hâlâ tüm canlılığıyla yaşatılmaya devam etmektedir. Bu bağlamda araştırma betimsel bir çalışma modeli olup konu ile ilgili literatür taranarak elde edilmiş olan verilerin içerikleri analiz edilerek sonuç bölümünde yorumlanmıştır. Nardugan bayramı ilk olarak nerede karşımıza çıkmaktadır?, Nardugan bayramının kutlanma şekli nasıldır?, Nardugan bayramı günümüzde hâlâ kutlanmakta mıdır? soruları alt amaçlar olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Gelenekleri, Mitoloji, Destan, Kutlama, Nardugan.

PRE-ISLAMIC TURKISH TRADITIONS: THE EXAMPLE OF THE NARDUGAN FESTIVAL

Abstract

When the myths and epics of different societies are examined, the existence of supernatural beings, good, bad, night and day, sun and moon themed legends in the past of almost every society is striking. Nardugan celebrations, which is a pre-Islamic Turkish tradition, is one of them. With its formal and practical features, the Christmas Feast is very similar to the Nardugan festival celebrated by the ancient Turks as the feast of rebirth. It is seen that these celebrations are mentioned in different meanings in Turkish societies. Many factors such as the fact that different religions were preferred over time after the migrations caused these celebrations to disappear gradually. In order not to destroy the cultures, the Nardugan festival, which has been celebrated in a festive atmosphere since 2010 in Gündoğan town of Bodrum district of Muğla, is repeated by the local people every year. Societies do not know or even do not accept that most of the beliefs and celebrations exist with the old belief system. However, many practices belonging to ancient Turkish beliefs are still kept alive in Anatolia with all their vitality. In this context, this is a descriptive study and the contents of the data obtained by scanning the relevant literature are analyzed and interpreted in the conclusion section. The questions of Where does the Nardugan festival first appear?, How is the Nardugan festival celebrated?, and Is

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Müzik Bölümü, e-posta: hakanaryol@gmail.com
Orcid: 0000-0003-0077-4578

the Nardugan festival still celebrated today? questions were determined as sub-objectives.

Keywords: Turkish Traditions, Mythology, Epic, Celebration, Nardugan.

Giriş

Türkler, uzun bir tarih boyunca birbirinden farklı birçok dinin ve inanç sisteminin etkisi altında kalmıştır. Türklerin inanç sistemindeki tarihi kronolojik olarak incelendiğinde, geleneksel Türk dinleri ve yaratıcının tek olduğu dinler şeklinde iki dönem karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel Türk dinlerinin içeriğinde Gök Tanrı inancı, tabiat kültleri, Şamanizm ve atalar kültü sayılabilir. Budizm, Zerdüştlük, Mâni dini, Hristiyanlık ve Musevilik ise Türkler arasında İslamiyet'e girmeden önce kısmen kabul görmüş olan evrensel dinlerdir (Güngör, 2002: 261-281). Geniş bir coğrafya ve farklı iklim kuşağında yaşamış olan Türkler, tarihleri boyunca Gök Tanrı dini, Budizm, Maniheizm, Musevilik, Nesturi, Hristiyanlık ve İslam dini gibi birçok dinî inancı kabul etmiş, günümüzde de dinî çeşitliliğini eskiden olduğu gibi devam ettirmiştir (Güngör, 2012: 9).

Nardugan, İslamiyet öncesi Orta Asya ve Anadolu topraklarında yaşamış olan Türklerde ve Sümerlerde kutlanılan yeni yıl bayramıdır. Her sene geleneksel olarak 22 Aralık'tan sonra ayın ilk dolunay şeklini almasıyla kutlanır. Eski Türklerin inancına göre gece ve gündüz sürekli savaş hâindedir ve en uzun gece 21 Aralık'tır, o günden sonra geceler kısalar, gündüzler uzamaya başlar. Ay takviminin kullanıldığı bu dönemden sonra çıkan ilk dolunay yeni bir yılın ilk günüdür (Karakurt, 2011: 220).

Eski Türk gelenek ve kutlamaları, yaşanan dönemin coğrafyasına göre oldukça fazla olduğu için bu araştırma, Nardugan bayramı ile sınırlı tutulmuştur. İslamiyet öncesi Türk gelenekleri ve bayramlarının nasıl kutlandığının daha iyi anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda "Nardugan bayramı ilk olarak nerede karşımıza çıkmaktadır?", "Nardugan bayramının kutlanma şekli nasıldır?", "Nardugan bayramı günümüzde hala kutlanmakta mıdır?" soruları alt amaç olarak belirlenmiştir.

1. Nardugan Bayramı

Orta Asya'da yaşayan kavimlerin kültür merkezi hâline gelen saray ve karargâhların etrafında yerleşim kuran göçebe topluluklar, zaman zaman yabancı kültürlerin geleneklerinden de etkilenmişlerdir. Göktürklerin tarih kaynaklarından ve bıraktıkları yazıtlara göre Göktürk hakanları, himayeleri altında yaşayan Türk boyları ve Batı'daki şehirlerde yaşayan bazı Türkler Şaman dinine inanmışlardır. Orta Asya, Göktürk Devleti'nden sonra Uygurlar tarafından yönetilmiş ve bu dönem içerisinde de Şamanizm bölgenin kuzey kesiminde aynı şekilde yaşatılmaya devam etmiştir. Eski çağlardan bu yana Orta Asya'da yaşamış olan kavimlerin dini ritüellerinde güneş ve ay kültlerine rastlanılmıştır. Şaman inancına göre kötü olan ruhlar bazen güneş ve ay ile mücadeleler etmiş, bazen de güneş ve ay kendi aralarında savaşmıştır, savaşı kazanan taraf için de birtakım dinî ritüeller gerçekleştirilmiştir (İnan, 1986: 3-13).

Türkler, bazı nesnelere kutsal olduklarını düşünerek halı, kilim ya da kumaşlara hayat ağacı, ay ve güneş gibi motifleri işlemişler, resim ya da heykel olan nesnelere de evlerinin bir köşesinde bulundurarak onları kötülüklerden koruduğuna inanmışlardır (Kelam, 2019: 25). Türk inanışlarında, bolluk ve bereketin sembolü hâline gelen birçok nesnenin ve bunlara bağlı olarak değişen inanışların içinde gökyüzü olayları, gök cisimleri, ağaç sembolleri kutlamalarda önemini bir şekilde korumuştur.

İnanç sistemlerinde ay ve güneş, bitmeyen enerjileri olduğundan insanlarda verimlilik sembolü olarak kabul görmüş ve kutsal olarak benimsenmiştir. Eski Türk inanışında güneş, kötülüklerle savaşarak onları uzaklaştıran ve huzur getiren, ay ise battıktan sonra güneşin

ışığını gönderdiği için kutsal olarak kabul edilmiş, bu sebeple güneş ve ayın gösterdikleri hareketleri anlamlandırarak bazı ritüeller gerçekleştirmişlerdir (Kıyak, 2010: 142). Nardugan kutlamaları da bu ritüellerden biridir ve ilk olarak Göktürklerin Orhun Kitabeleri'nde karşımıza çıkmaktadır. Uygur Türklerinin mitolojik hikâyelerinde de aynı kutlama ritüellerinin yapıldığı görülmektedir. Esin'e göre (2001: 70) Göktürk kağanları, güneş ve ateşe benzetilmiştir. Uygur kağanlarından bazıları Gök Tanrı'dan diğerleri de güneş ve aydan kut alan varlık olarak sayılmışlardır.

Nardugan bayramının ne şekilde ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Nardugan kelimesi, Moğol dilindeki anlamı güneş olan "nar" kelimesi ile Türk dilinde doğan anlamına gelen "Tugan" sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş bir kelimedir (Şenocak, 2016: 239). Tatarlar bu bayrama "Koyaş Tuğa" yani "Güneş Doğan" terimini kullanmışlar, Udmurtlar ve Mişer Tatarları; Raştua, Zırizyalar; Nardava, Çuvaşlar; Nartavan ya da Nartukan, Mokşalar; Nardvan, Başkurtlar; Nardugan veya Mardugan olarak isimlendirmişlerdir (Özkul, 2021: 220). Araştırmacılar, aynı anlama gelen bu kelime farklılıklarının oluşumunu, Türklerin göçebe bir hayat yaşamasından kaynaklı olduğunu savunmuşlardır. Nardugan bayramı hakkında farklı varsayımlar ortaya atılmış olsa da kutlanış biçimi ile ilgili varılan sonuçlar birbirleriyle benzer nitelikte oldukları yönündedir.

2. Nardugan Bayramının Kutlanma Şekli

Her toplulukta yaşanıldığı gibi Türklerin tarih öncesi inanışlarında var olan birtakım gelenek ve görenekler sonradan dâhil oldukları dinlerin içeriğine bir şekilde eklenmiştir. Bu değişkenlikle dinler, yer aldığı kültürün etkisinde kalarak farklı karakteristik özellik taşımışlardır. Birçok inanışın birbiriyle karışmaları sonucunda da eski gelenek ve düşünceler yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır. Orhun Kitabeleri'nde karşımıza çıkmakta olan Kök Tengri dini, hikâyesel anlatım şekliyle Türklerin en eski mitolojileri arasında yer almaktadır (Gömeç, 2003: 86).

Türkler tek Tanrılı dinlere girmeden önceki inançlarında, yeryüzünün tam ortasında akçam ağacının bulunduğu ve ağacın diğer ucunda da Gök Tanrı Ülgen'in oturduğuna inanarak bu ağaca "hayat ağacı" demişlerdir. Hayat ağacı ve dünya ağacı inanışı Türk ve dünya mitolojilerinde her zaman yer almıştır hatta Eski Türkler dünyanın bir ağacın dallarının altında olduğuna, köklerinin dünyanın altını sardığına, gövdesinin de yeryüzünü gökyüzünden ayırdığına inanmışlardır (Tanyu, 1976: 131).

Gök kavramı ve bazı ağaçlar, Türkler için kutsal olarak kabul edilen eski inanışlardan biridir ve Nardugan kutlamalarında da önemli bir anlam taşımaktadır. Eski Türkler her sene 22 Aralık'ta güneşin yeniden doğma zamanı olan Nardugan bayramı yaklaştığında yaşadıkları çevreyi ve evlerini temizlemişler kutlama günü geldiğinde en güzel ve en temiz kıyafetlerini giymişlerdir. Tanrı Ülgen'e sunacakları hediyeleri yanlarına alarak gruplar hâlinde şarkılar söyleyip yaşadıkları bölgede bulunan yüksek görünüşüyle en ulu akçam ağacını süslemişler, ağacın altına da Tanrı Ülgen'e ulaşması için çeşitli hediyeler bırakarak ona dualar etmişlerdir. Kutlamalarda genç kızlar ve kadınlar bant hazırlamış ve bu bantları ağacın ulaşabildikleri dallarına bağlamaları için herkese dağıtmışlardır. Hayvanların kıllarını birleştirerek oluşturdukları keçe benzeri bu bantlara, kutsal saydıkları hayat ağacı motiflerini işlemişler, dilek ve istekte bulunarak akçam ağacının dallarını süslemişlerdir. Geçmiş dönemlerden bu zamana kadar yapılan bu dilek ve istek geleneği günümüzde de ermiş, evliya, yatır mezarlarına veya oradaki mezarların yakınlarında bulunan herhangi bir ağacın dallarına bağlanarak devam etmiştir (Şener, 1997: 16-17).

3. Nardugan Bayramı ve Günümüz

Paganizm, genel isimlendirilişiyle Pagan kültürü, Noel ağacı ritüelinin de kaynağıdır. Hristiyan geleneğinde de 25 Aralık olarak belirlenen İsa'nın doğduğu tarih, Noel adıyla

bayram havasında kutlanmaktadır. Yeniden dünyaya gelme olarak kutlanılan bu bayram, Kutsal Doğuş veya Milat Yortusu olarak da adlandırılmıştır (Türkyılmaz, 2013: 31). 20. yüzyıl başlarından bu yana dinî geleneklerden uzaklaşmış bir şekilde, ağaç süsleme ve hediyeler dağıtma geleneği hâline gelmiş olan Noel; Hristiyan, Müslüman, Yahudi hatta farklı kesimler tarafından bile kutlanılır duruma gelmiştir.

Toprak'ın (2021: 667-677) çalışmasına göre Noel aslında Pagan geleneklerine karşı Hristiyan âlemini korumak ve topluma kalıcı arketipler yaratmak düşüncesiyle Hristiyan kutlama şekillerine sonradan dâhil edilen ve çağa göre modernize edilmiş bir kutlama olduğunu söylemektedir. C. Dickens ve C. Moore tarafından oluşturulan Noel edebiyatının, 19. yüzyılın ortalarında Thomas Nast'ın son eklemeleriyle birlikte bir bütün hâline geldiğini ve günümüzde kutlanılan modern şeklin küresel yayılımında tüketim kültürüyle alakalı olduğunu ifade etmektedir.

Noel kavramı, günümüzde Müslüman olan ülkeler tarafından yılbaşı eğlencesi olarak kutlanılmakta ve resmî tatil olarak kabul edilmektedir. Noel'de olduğu gibi sofralarda hindi hazırlayarak çeşitli eğlenceler düzenlenmekte ve çam ağaçları süslenmektedir. Ancak Hristiyanlardan farklı olarak dinî bir amaç değil, eski yılın biterek yeni yılın karşılanması şeklinde yapılmaktadır. Geçmişe bakıldığında bu geleneksel kutlama aslında Türk kültüründe asırlardır var olan ama zamanla kaybedilmiş Nardugan kutlamalarıyla hemen hemen aynıdır. Günümüzde daha çok Hristiyan inanışının bir dinsel uygulaması olarak algılanan Noel, uygulama benzerliği ve içeriği itibariyle İslamiyet öncesi Türklerin Nardugan bayramına büyük oranda benzemektedir. Türk kökenli çok eski bir bayram olmasına rağmen medeniyetlerin göçlerle beraber yer değiştirmesi ve farklı dinleri tercih etmesi sonucunda yavaş yavaş yok olmuştur.

Üzerinden uzun zaman geçmiş ve kaybolmuş bir kültür olmasına rağmen Nardugan bayramı, 2010 yılında Muğla'nın Bodrum ilçesine bağlı Gündoğan beldesinde şenlik havasında kutlanılarak geleneksel bir eğlence hâline dönüşmüştür. Beldenin isminden de anlaşılacağı gibi Nardugan kelimesi ile hemen hemen aynı anlamı taşımaktadır. Her sene daha fazla ilgi görmeye başlayan Nardugan bayramı, halkın coşkulu katılımlarıyla kutlanmaktadır. Etkinlikte şenlik ateşi yakılıp ege türküleri eşliğinde yöresel oyunlar oynanmaktadır. Yöre kadınlarının rengârenk basma kıyafetleriyle eşlik ettiği bu oyunlar sonrasında kumaşlar ve bezler kesilmekte ve temsili olarak akçam ağacına bağlanmaktadır. Şenliğe katılanlar, yakılan ateşin etrafında bol bol hatıra fotoğrafı çektiler ve yılın en uzun gecesi olan ve güneşin zaferi ile sonuçlanan 21 Aralık tarihini binlerce yıl önce kutlandığı gibi yaşatmaktadırlar (URL-1).

Sonuç

İnanç sistemi toplum hayatını ve kültürlerini etkileme konusunda önemli bir etkiye sahiptir. İnanç toplumsal düzen ile bireylerin kişilik oluşturmalarında, aile ve akraba bağlarını güçlendirmedeki rolü de oldukça fazladır.

İnsanlık tarihinde toplumlar, kendilerine katkı sağladıklarını düşündüren her inancı, hafızalarında etki bırakan her efsaneyi, başka toplumlardaki gelenek ve görenekleri, dönemsel kültürel gelişmeleri sözlü ya da yazılı olarak nesilden nesle aktarmışlar ve bu kültürel aktarımları diğer topluluklar da faydalı görerek yaşamlarının farklı kesimlerinde kullanmışlardır.

Nardugan bayramının 22 Aralık'ta gece ile gündüzün ya da ay ile güneşin arasında yaşanan savaşta gündüzün yani güneşin kazanmasını zafer olarak bir gelenek şeklinde kutlanması sırasında hayat ağacına yapılan dilek ve istek geleneği günümüzde de yapılmaktadır. Ermiş, evliya, yatır mezarlarına veya oradaki mezarların yakınlarında bulunan herhangi bir ağacın

dallarına bağlanarak devam ettiği görüşü İslamiyet öncesi inanç sistemleri üzerine yapılan araştırmalarda ortak bir sonuçtur.

Nardugan bayramı, tarih içerisinde kaybolmaya yüz tutmuş bir kültür olmasına rağmen 2010 yılında Muğla'nın Bodrum ilçesine bağlı Gündoğan beldesinde şenlik havasında tekrar kutlanmaya başlanmıştır. Her sene daha fazla ilgi görerek halkın coşkulu katılımlarıyla festival şeklinde kutlanması, kültür mirasımızı yaşatmamız açısından sevindirici bir durumdur.

Üzerinden asırlar geçmiş olsa da toplum içerisinde yer etmiş olan âdet ve inanç kalıpları, o toplumun yaşadığı her dönemde kendini mutlaka göstermiştir. Çağımızda yaşatılmaya devam eden bazı gelenek ve kutlamaların Türklerin İslamiyet öncesi din ve inanış düşüncelerini hâlâ yansıttığını söylemek mümkündür. İnsanlar günümüzde de devam eden gelenek, inanış ve kutlamaların çoğunun eski inanç sistemiyle var olduğunu bilmemekte, hatta kabul etmemektedir. Oysaki eski Türk inançlarına ait olan birçok uygulama, Anadolu topraklarında bugün hâlâ tüm canlılığıyla yaşamaktadır.

Kaynakça

- Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Frew, Donald Hudson (2012). "Paganlar ve Dinler Arası Diyalog". (çev.: Emine Battal). *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3): 295-303.
- Gömeç, Saadeddin (2003). "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33): 79-104.
- Güngör, Harun (2002). Eski Türklerde Din ve Düşünce. *Türkler Ansiklopedisi* içinde. C. 3, 261-282. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Güngör, Harun (2012). *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karakurt, Deniz (2011). *Türk Söylence Sözlüğü. Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü*. E-Kitap.
- İnan, Abdulkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kelam, Şeyma (2019). *Türk Mitolojisinde Çam Ağacı Sembolünün Yeri ve Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıyak, Abdulkadir (2010). "İslamiyet'ten Önce Türklerde Güneş ve Ay ile İlgili İnanışlar". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (06): 133-143.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2000). *Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkul, Kifayet (2021). "Anadolu'da Nar Motifi ve Yeni Tasarım Uygulamaları". *5 The International Conference On History & Culture*. (Ankara, 17 Ağustos 2021). (Ed. Mehmet Ali Türkmenoğlu). Ankara: IKSAD GLOBAL, 217-240.
- Öztürk, Murat (2013). "İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini". *History Studies*, 5(2): 327-346.
- Şenesen Okuşluk, Refiye (2011). "Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri". *Folklor/Edebiyat*, 17(66): 209-228.
- Şener, Cemal (1997). *Şamanizm-Türkler 'in İslamiyet'ten Önceki Dini*. İstanbul: Ad Yayınları.

Şenocak, Ebru (2016). "Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8): 228-251.

Tanyu, Hikmet (1976). Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar. *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975* içinde. 129-142. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Toprak, Hicret Kiraz (2021). "Modern Dünyada Kültürel Bir İnşa Olarak Noel". *Eskiye*, (44): 663-678.

Türkyılmaz, Dilek (2016). "Eğlencenin Tadı: Türk ve Macar Kültürlerinde Bayram ve Festival Yemekleri". *Tatların Benzer Dünyası: Türk-Macar Ortak Yemek Kültürü*. (Ed. Mihály Hoppál, Öcal Oğuz, Evrim Ölçer Özünel). Ankara: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurulu, 31-37.

İnternet Kaynakları:

URL-1: "Nar-Tugan Kutlaması Bodrum Gündoğan'da". <https://sanat-magazin.com/yazarlarimiz/erol-unal/nar-tugan-kutlamasi-bodrum-gundoganda/> (Erişim: 14.09.2022).

Genç, Aynur (2022). Uygur Türklerinde Doğa ve Evren ile İlgili İnanma ve Uygulamalar Üzerine Çağatayca Bir Yazma, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2022/20, s. 70-97.

UYGUR TÜRKLERİNDE DOĞA VE EVREN İLE İLGİLİ İNANMA VE UYGULAMALAR ÜZERİNE ÇAĞATAYCA BİR YAZMA

[Araştırma Makalesi/ Research Article]

Aynur GENÇ*

Geliş Tarihi: 03.10.2022

Kabul Tarihi: 11.12.2022

Öz

İnsan yeryüzünde varolduğu andan itibaren doğa ile etkileşim hâlinde olmuştur. İnsan ve doğa arasındaki etkileşim, kültürün oluşumuna zemin hazırlamıştır. Çoğu zaman doğa ve insan arasındaki etkileşim çatışma şeklinde görülse de kimi zaman da bir bütün oluşturduğu görülmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak karşımıza çıkan kültür, insan topluluklarının yaşayışından inanışına kadar birçok alanda kendini göstermiştir. Türkler doğa ile sıkı ilişkiler içinde olmuş ve Türklere göre insan tamamen doğaya ait bir varlık olarak görülmüştür. Bu bağlamda Türklerde doğa temelli geleneksel bir bilincin oluştuğu görülmektedir. Birlikte yaşama ve dayanışma bilincinin var olduğu Uygur Türkleri de doğayla uyumlu ve çevre etiği bilinciyle yaşamış bir Türk boyudur. Doğa ve evrenle ilgili geleneksel bilgi ve uygulamaları incelendiğinde, geçmişten günümüze değin aktarılan bilgi ve deneyimleriyle bugünü ve yarını düşünen sürdürülebilir bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Uygur Türklerinin doğaya bakışı, doğa ile insan ilişkisine dair toplumsal belleği, çeşitli anlatı ve ritüellerde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın konusunu da Çağatayca bir yazmada yer alan Uygur sözlü geleneğindeki doğa ve evren ile ilgili bilgilerin tanıtılması, incelemesi ve değerlendirilmesini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygur Folkloru, Çağatayca, Ekoloji, Geleneksel Bilgi, Doğa ve İnsan.

A CHAGATAY MANUSCRIPT ON BELIEF AND PRACTICES ABOUT NATURE AND THE UNIVERSE IN UYGHUR TURKS

Abstract

Human beings have been interacted with nature from the moment they exists on earth. The interaction between man and nature has prepared the ground for the formation of culture. Although the interaction between nature and human beings is often seen in the form of conflict, it is sometimes seen that it constitutes a whole. As a result of this situation, the culture has manifested itself in many areas from the life of human communities to the belief. Turks have been in close relations with nature and according to the Turks, human beings were seen as a completely nature being. In this context, it is seen that there is a traditional consciousness of nature in Turks. Uyghur Turks, who have the consciousness of living together and solidarity, are also a Turkish tribe that lived in harmony with nature and with the awareness of environmental ethics. When the traditional knowledge and practices about nature and the universe are examined, it is seen that they lead a sustainable life that considers today and tomorrow with the knowledge and experiences conveyed from the past to the present. The view of the Uyghur Turks towards nature and the social memory of the human-nature relationship appear in various narratives and rituals. The subject of this study is to introduce, examine and evaluate the information about nature and the universe in the Uyghur oral tradition in a Chagatay manuscript.

*Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkçe Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi, e-posta: aynuragenc7@gmail.com

Orcid: 0000-0003-0261-2257

Keywords: Uyghur Folklore, Chagatay, Ecology, Traditional Knowledge, Nature and Human-beings.

Giriş

Günümüzde Uygur Özerk Bölgesi adı verilen coğrafyada yaşayan Uygur Türklerinin Çağatay Türkçesiyle risale, falname, menakıbnâme, muska kitapları gibi çok sayıda eser verdikleri bilinmektedir. Uygur Türklerinin yüzyıllarca sözlü gelenek aracılığı ile yaşattıkları folklorik bilgi ve deneyimler özellikle 18-20. yüzyıllarda Çağatay Türkçesiyle yazıya geçirilmiştir.

Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan yazma eserlerin büyük bir kısmı 19-20. yüzyıllarda misyoner, seyyah ve araştırmacılar tarafından toplanarak farklı ülkelere götürülmüştür (Öger ve Tek, 2017). Bunlar arasında İsveçli diplomat, filolog ve misyoner Gunnar Jarring 1929-1930 yılları arasında doktora çalışması için gittiği Doğu Türkistan coğrafyasından 16-20. yüzyıllar arasına ait, Doğu Türkistan halkının dilini ve kültürünü klasik ve halk edebiyatı ürünlerinin yanı sıra tarih, tıp, hukuk ve ticaret vb. konularda yazılmış 560 tane yazma eserden oluşan bir koleksiyon oluşturmuştur. Koleksiyon, Gunnar Jarring tarafından İsveç'in Lund Üniversitesine bağışlanmıştır (Çakmak, 2014: 103-111; Öger ve Türk, 2017: 1).

Bu çalışma Prof. Dr. Adem ÖGER danışmanlığında 18.07.2022 tarihinde tamamladığımız "Uygur Folkloru Üzerine Çağatayca Bir Yazma (İnceleme-Metin)" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmada ilk olarak Çağatayca yazma transkribe edilmiştir. Aktarılan metin, Uygur folkloru ile ilgili bilgi veren kaynaklardan da yararlanarak içerik ve işlev bağlamında incelenmiştir.¹

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Çağatayca el yazması eser, İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesi, Gunnar Jarring Koleksiyonu'nda Prov. 207 olarak kayıtlı olan yazma, 84 varak olup nüshalar kahverengimsi ve çizgili Rus kâğıdındandır. Muhammed Ali Damolla ve Ebul Vahid Akhun tarafından 20. yüzyılın başlarında Kaşgar'da kaleme alınmıştır. 360 (yükseklik/uzunluk) x 225 (genişlik) mm ebadında olan yazmanın her başlığı için yeni bir nüshaya geçilmiştir. 2 nüshada herhangi bir şey yazılmamış olup diğer nüshalarda yazarlar tarafından eklenmiş olan düzeltmeler, sayfaların altına yahut sağına ve soluna belirteçler konularak yazılmıştır. El yazması eser, 1982 yılında Lund Üniversitesi Kütüphanesine bağışlanmış olup Doğu Türkistan el yazmalarından oluşan Jarring Koleksiyonu'nda yer almaktadır.

İnsan, doğa karşısında hem edilgen hem de etken bir konumda olmuştur. Toplumsal düzenin yapısal yönü kültürle inşa edilmiştir. İnsan ve doğa ilişkisi çoklu anlamlara sahip bir nosyonu da gerekli kılmıştır. İnsan ve doğa arasında bir ilişkinin olduğunu düşünen geleneksel bilinç, bu düşüncüyü içerisinde yer aldığı dünyayı tanıma, anlama, anlamlandırma ve benimseme açısından sorduğu sorularına cevap verme ayrıca fizyolojik ihtiyaçlarını karşılama konusunda ele almıştır. Geleneksel bilinç, doğa ve insanı kendi içerisinde tutarlı bir özdeşlik üzerine inşa etmektedir. Bu özdeşlik doğa ve insan arasındaki uyumu esas alan geleneksel kültürlerin oluşumunda önemli bir yere sahiptir (Yolcu ve Aça, 2019: 862).

İnsanın kültürel birikimi doğa ile olan ilişkilerinde belirleyici bir unsur olmuştur. İnsanın doğaya karşı olan bakışı, yaklaşımı ve konumu hakkında içerisinde bulunduğu kültürel bağlamın incelenmesi gerekmektedir. İnanç ve inanışlar, üretim-tüketim, geleneksel bilgi, ekoloji gibi konular bu bağlamda önemli unsurlardır.

Türk toplumu doğa ile sıkı bir ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişkilerin ilksel dönemi mitolojik ve şamanist dönem olarak karşımıza çıkar. Bu dönemin anlayışı doğrudan doğa

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Genç, 2022).

üzerine kuruludur. İnsan tamamen doğaya aittir ve doğadaki herhangi bir unsurdan farkı yoktur (Yolcu ve Aça, 2019: 158). İnsan ve doğa arasındaki düşüncenin temeli, doğada bulunan nesnelere ilişkilendirilir. Bu nesnelere, geleneksel dünya görüşünün ve kolektif bilincin çekirdeğini oluşturmaktadır. Dünya görüşü, evrenin unsurları sayılan doğa ve insanın ilişkilerinin sonucunda evrenin manevi algılanışı olarak ifade edilmektedir (Lvova vd., 2013: 12-13).

Geleneksel dünya görüşüne göre doğa, bütün olgularıyla kendi içinde tek başına bir hayat kaynağıdır. Yaşamını sürdürme çabasında olan toplum, doğanın sınırsız üreme potansiyeline başvurmakta ve hayatını garanti altına almak istemektedir (Lvova vd., 2013: 37). Bu bağlamda doğayla bütünleşik bir yaşam sürdüren insanlara en çok yardımcı olan onları koruyup kollayan ve yurt olan ormanlardır. Ormanların yurt olarak görülmesi, etraftan gelebilecek olan tehlikelere karşı insanın konuşlandığı alanı örten ve koruyan ağaçlarda bulunan meyveler ve içerisinde av hayvanlarının yaşaması gibi pek çok unsur, ormanların insan için bir yaşam alanı olmasını sağlamıştır. Bu ilksel mekân, insanın manevi, kültürel hayatının şekillenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir (Frazer, 2004: 61). Çeşitli ağaçlar, hayvanlar, bitkiler, doğa olayları vs. insanın zihninde türlü hikâyelerle şekillenmiş ve ilksel dönem insanı için bu nesnelere anlamlı bütünleri oluşturmuştur.

İnsan her zaman doğa ile iç içe yaşadığı için doğaya, korku ile karışık derin bir saygı duymuştur. Doğada yer alan her unsur, insan için hem doğal bir gerçeklik unsuru iken aynı zamanda hayalî bir gerçekliğin unsuru olmuştur. Çevre, çeşitli anlam ağları örülerek anlamlandırılan nesnelere dünyasıdır. Soy sop veren ağaçtan besleyip koruyan hayvan ana-ataya, tanrı mekânı olarak nitelendirilen dağlardan şifanın, yeniden doğuşun sembolü sulara kadar birçok nesne, insan zihninde kültürel bir zemine oturtulmuştur.

Doğa ve unsurları insanların inançlarında, sosyokültürel, sosyoekonomik yaşamlarında ve geleneksel bilincin şekillenmesinde arketipsel formlar inşa etmeyi başarmıştır. Geleneksel toplumlar çevre ile iç içe ve uyumlu bir yaşam sürdürürler. Tarım, hayvancılık, avcılık, bahçecilik ve ormancılık gibi türlü faaliyetlerde bulunurken folklor, din ve inançlardan etkilenmişlerdir.

Geleneksel ekolojik bilgi, insanın çevre ile olan ilişkisiyle bağlantılı, nesilden nesile aktarılan kümülatif bilgi, inanç, değerler ve uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel ekolojik bilgi (GEB), gerek bölgesel gerek ulusal boyutta olsun topluluk üyelerine aidiyet ve anlamlar yüklemektedir. Temel fizyolojik ihtiyaçların karşılanması, meteorolojik olayların yorumlanması, tarım ve hayvancılık, avcılık ile ilgili tecrübeye dayalı pratik karar ve stratejiler oluşturur. Geleneksel ekolojik bilgi; geleneklerde, inançlarda, tören ve ritlerde örtülü bir şekilde yer alır ve keşfedilmeyi bekler. Folklorun önemli parçalarından olan inanç ve inanışlar ekolojik dünya görüşüne dair tutum ve davranışlar bütünü olarak okunabilmektedir (Yolcu ve Aça, 2019: 863-866). Bu bağlamda somut olmayan kültürel mirasın aktarımı, geleneksel ekolojik bilgi ile sağlanmaktadır.

Geleneksel ekolojik bilginin aktarımı, dün ile bugünün inşasını sağlamakla birlikte kültürel mirasa ait bilgi ve birikimin kaybolmasını önleyen bir poliçe gibidir. Aynı zamanda nesiller arası diyalektiğin sağlayıcısı olarak ifade edilebilir. Böylelikle geleneksel bilgi ile toplumda kolektif bir hafıza yaratılarak eldeki bilgi, birikim ve deneyim korunmaktadır.

Geleneksel deneyimler kültürün aktörleri olan insan toplumlarının bilgiler belleğidir. Geleneksel bilgi belleği insanın doğa ile etkileşimi sonucunda yaratılmış, aktarılmış ve zenginleştirilerek yaşatılmaya devam etmektedir (Özdemir, 2018: 2).

Geleneksel bilgi, halk bilimi disiplini içerisinde genellikle "halk bilgisi" şeklinde değerlendirilmektedir. Örnek'in "Türk Halk Bilimi" adlı çalışmasında ele aldığı halk biliminin kadroları incelediğinde geleneksel bilgi ile doğrudan ilgili olduğu görülmektedir

(2000: 17-20). UNESCO'nun *Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi* kapsamında beş maddede listelenen somut olmayan kültürel mirasın ilgili olduğu alanlardan biri olarak gösterilen "doğa ve evrenle ilgili uygulamalar" maddesi, geleneksel bilgiyle ilgili bilgilere yer vermektedir. Sözü edilen maddeye; *doğa ve evrenle ilgili halk bilgi ve inanışları, halk hekimliği, halk tarım ve hayvancılığı, halk mutfağı, halk mimarisi, halk ekonomisi, halk taşımacılığı, halk haberleşme teknikleri, halk baytarlığı ve zoolojisi, halk biyolojisi ve botanigi, halk matematiği, halk takvimi ve meteorolojisi* konular dâhil edilmektedir (Oğuz, 2013: 160-162).

Geçmişten günümüze kadar kolektif bir yaşam süren Uygur Türkleri, doğayla uyum içinde yaşamış bir Türk boyudur. Kültürel bilgi birikimi ve uygulamaları incelediğinde atalardan kalan bilgi ve tecrübeyle şimdiye inşa eden sürdürülebilir bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Giyim kuşamdan beslenme alışkanlıklarına, ekonomi modellerinden mimari yapılara, hayvancılıktan avcılığa, doğa olaylarından halk takvimine, hayvanların bakımına kadar birçok konuda kendi içlerinde folklorik bir bilgi birikimi oluşturmuşlardır. Sözlü geleneklerinde sürdürdükleri bu bilgi ve birikimi yazıya aktararak kaybolmasını önlemişlerdir. Ele aldığımız yazmadaki konu ile ilgili verileri incelediğimizde kayda değer bilgilere ulaşılmıştır.

Geleneksel dünya görüşünün okunabildiği halk bilgisi kadroları, çoğu zaman geleneksel ve eşi olmayan nitelikteki ekolojik bilgi ile yakından ilgilidir. Bir toplumun kolektif belleğini oluşturan geleneksel bilgi, doğa ile iç içe yaşayan halklarda kendini daha çok gösterir (Aça, 2015: 559).

Canlı, cansız varlıklarla ilgili çeşitli düşünce, deneyim ve uygulamalar sonucu ortaya çıkan nesiller arası diyalektiği sağlayan geleneksel bilgi, günümüze kadar sözlü olarak aktarılmakla birlikte uygulamalı olarak ve yazılı kaynaklar aracılığı ile de aktarılmıştır. İncelediğimiz yazmadaki geleneksel bilgi bağlamındaki veriler, halk bilimi disiplinin çalışma alanlarından olan geleneksel ekolojik bilgi çalışmaları için potansiyel bir değere sahiptir.

İnsan varoluşunu garanti altına alabilmek için doğa ile sürekli etkileşim içinde olmuştur. Avcılık-toplayıcılık, hayvancılık, tarım gibi doğa olayları ile doğrudan bağlantılı olan ekonomi modelleri ile hayatını sürdüren topluluklar, hava olaylarını takip ederek uzun süreli gözlemlerde bulunmuştur. Bu gözlemler ve tecrübeler neticesinde geleneksel takvim bilgisi ortaya çıkmıştır. Geleneksel bilginin doğrudan ilişkili olduğu alanlardan olan halk meteorolojisi, toplumların geleneksel dünya görüşlerini barındıran inanış, düşünüş ve uygulamaları ile ilişkili bir alandır (Aça, 2015: 568).

İncelediğimiz Çağatayca yazmada doğa olaylarından biri olan fırtınanın, *hut* adı verilen güneşin balık burcuna girdiği şubat ayında ortaya çıktığı ve kış aylarında donan her şeyin canlandırdığına ve daha sonra fırtına ile birlikte buzulların eriyerek suların yeniden akmaya başladığından bahsedilir. Fırtınanın Uygur Türklerinde bereket getirdiğine inanılmıştır. Halk arasında şöyle bir söz "hut ketmin destesini tut" olduğundan bahsedilir [21a]. Yaz günü eriyen buzullarla birlikte sular çoğaldığı için bu durum özellikle meyve ağaçları için önemlidir. Kışın soğuklardan dolayı başka yerlere giden hayvanların geri geldiğinden ve şubat ayında çıkan bu fırtınanın baharın başlangıcını simgelediğinden bahsedilir. Dünyanın yeşillenip bağların bostanların gülistana, dağların taşların çimenlerle örtüldüğü lalezara döndüğünden bahsedilir. *Hut* adı verilen bu dönem, halk için bayram gibidir ve fırtınayla birlikte halk, kışın kıraç günlerinden sonra gözlerini doyurur, doğa anaya kanaatkârlık gösterir. Yağmur ve kar ile ilgili verilen bilgileri incelediğimizde ise yağmur ve kar yağmadığı zaman hem meyve ağaçlarından hem otlaklardan verim alınamayacağından ve yeryüzündeki suların çekilip yeryüzünün güneşin de sıcaklığı ile kuruyup çölleşeceği ifade edilir. Fakat ne zaman kar ya da yağmur yağarsa o zaman hem bereketin geldiğine hem de

yeryüzünün temizlendiğine inanılır. Doğu Türkistan'da sıcak bölgelere, karın değil daha çok yağmurun yağdığı belirtilmiştir. Kar ve yağmur Tanrı'nın insanlara verdiği bir rızık olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda Uygur sözlü geleneğinde karşımıza çıkan kar ve yağmurun niçin yağdığı ile ilgili efsane, bu doğa olayının Uygurlar arasındaki önemine örnektir. Efsaneye göre:

“Çok eski zamanda, Tanrı'nın şefaati ile gökten insanların yemesi için un, susuzluğunu gidermesi için de yağmur yağarmış. Bu karşılıksız gelen yiyecek içeceği kadir kıymeti günden güne azalarak insanlar arasında müsriflik çok artmış. Bu günlerden birinde, bir kadın yufka ile çocuğunun poposunu silmiş. Tanrı buna kızıp yağmuru insanların yaşamadığı dağa yağdırmış, unu da kara dönüştürüvermiş. Bu olaydan sonra insanlar, yiyeceksiz kalıp acı çekmişler ve yiyecek aramak için yağın karları kazmışlar. İnsanların yiyecek içeceği kıymetini anladığı bu dönemde, Tanrı yine merhamet edip onlara hububatların tohumunu vermiş. O günden sonra insanlar, kendi elleriyle ekin ekip zahmet çekerek yetiştirdikleri yiyeceklerini elde etmişler” (Öger, 2021: 318).

Güneş, Uygur Türklerinde bereketin sembolüdür. İnsanlar, bitkiler ve hayvanlar için bereket sağlayıcıdır. Özellikle tarım ve doğal kaynak suları için güneş hayatı öneme sahiptir. Doğu Türkistan coğrafyasında bulunan buzullar, bu coğrafya için büyük su kaynaklarıdır. Eğer güneş olursa bu buzulların bazı kısımlarının eriyip hem içme suyu olarak hem de tarım için kullanıldığından bahsedilir. Güneş, Tanrı'nın insanlar için verdiği en ulu nimet olarak nitelendirilir. Kış gününde çıkan güneşin faydalı olduğu ve kışın zahmet çeken halkın biraz olsun rahatladığından bahsedilir.

Türklerin evren ve doğa tasarımında yıldızlar önemli unsurlardır. Uygur Türklerinde yıldızlarla ilgili çeşitli bilgiler tespit edilmiştir. *İlmi tencim* olarak adlandırılan astroloji bilimi ile ilgilendikleri görülür. Bu bilim ile ilgilenen kişilere *müneccim* adı verilir. Yıldızlar sabit ve seyyar (hareketli) olarak ikiye ayrılır. Sabit yıldızlar, yürümeyen; seyyar yıldızlar ise hareket edip yürüyen olarak nitelendirilir. Birçok yıldızdan bahsedilir ve bunlardan biri kutup yıldızıdır. Diğer yıldızlar kutup yıldızının etrafında hareket hâlinindedir. Farsçada *pervin*, Türkçede *ok yıldız* olarak adlandırılır. *Çolfan/çolpan yıldızı* doğudan tan ağarırken çıkar. *Nurluk yıldız* olarak adlandırılan başka bir yıldız vardır. Bu yıldız tan vaktinden önce çıkar. Farsçada *karvan küşt* olarak adlandırıldığından bahsedilir. Çok meşhur yıldızlardan biri de *Hüger yıldızı*dir. Bu yıldız ise küme hâlinde olup hareketli bir yıldızdır. Sıcak ve soğuk havalarla alakalıdır. Çiftçiler bu yıldızla göre tarımsal faaliyetlerini düzenler. Terazi yıldızı, geceden tan vaktine geçerken çıkar. Ramazanda geceleri kayıp gider. *Şems, Kamer, Merih, Utarüd, Müşteri, Zühre, Zuhal* bu yıldızlardan her biri haftanın bir gününde çıkar. Örneğin *Şems* Pazar günü, *kamer* pazartesi günü, *Merih* salı günü, *Utarüd* çarşamba günü, *Müşteri* perşembe günü, *Zühre* cuma günü, *Zuhal* ise cumartesi günü çıkar. Müneccimlerin bazıları, adı geçen yıldızların her birinin tasvirini yapıp saklar. Demirden bir yüzük yapıp bu yaptığı yıldızların tasvirlerinden birini koyup ışıktaki bekletir. Örneğin *Şems* isimli yıldızın tasvirini kürsüde oturan ve başında taç olan bir insan sureti olarak nakşeder. Demirden yapılan bu yüzüğün padişahları terbiye ettiğini; *Kamer* yıldızının tasvirine ise hayvan figürleri işleyip saklanırsa suları terbiye ve kontrol ettiğini; *Merih* yıldızının tasvirinde ise cellat suretini işleyerek kötülük ile uğraşanları kontrol ettiğini; *Utarüd* yıldızının tasvirine ise bir kalem tasviri nakşedilir, bu yüzükle de ulemaların terbiye edildiği anlatılır. *Zühre* yıldızının tasvirine ise hiçbir şey nakşetmezler, bu yüzükle de padişahların hizmetçilerini terbiye ettiğinden ve son olarak *Zuhal* yıldızının tasvirine işledikleri akrep sureti ile böcekleri terbiye ettiklerinden bahsedilir.

Geleneksel yaşam modeli ile yaşamlarını idame ettiren topluluklarda doğa merkezli yaşam felsefesi ve geleneksel dünya görüşü hâkimdir. Doğayla kurulan özdeşlik sonucu olarak insan gördüğü canlı-cansız varlıkları belli kategorilere ayırarak zamanla geleneksel bilgisini genişletmiştir. Basitten karmaşığa doğru ilerleyen insanın anlamsal evriminde insanın

yaşamına etkileri bağlamında hayvanların ve bitkilerin ön planda olduğu görülmektedir (Aça, 2015: 581).

Bitkiler öncelikle beslenme için önemli doğal kaynak olmuştur. İnsanın ilksel dönemlerinden itibaren beslenmeden tedavi ve giyime kadar öncelikle başvurulan belleğin olduğu görülür. Hangi bitkilerin zararlı, hangilerinin yararlı olduğu bilgisi, özellikle geleneksel yaşam süren insan topluluklarında hemen hemen her birey tarafından bilinmektedir.

Halkın bitkilere verdiği adlar, sınıflandırmalar, bitkileri kullanma şekilleri, bitkilere dair oluşan inanışlar, uygulamalar halk bilimin alanlarından olan halk botaniği kadrosunun araştırma konusuna girmektedir. Çiçekler, meyveler ve sebzeler de halk botaniğinin araştırmaları kapsamındadır.

Uygur Türklerinde özellikle halk hekimliği ve halk mutfağında bitkiler (çiçekler, meyve ve sebzeler vs.) önemli bir yere sahiptir. Uygur Türk mutfağının oluşumunda halk hekimliğine bağlı bazı inanış ve uygulamaların da etkileri görülmektedir. Kişilerin sağlık durumuna göre nelerin yenip yenmeyeceği değişiklik göstermektedir. Özellikle sebze, et ve hamur ağırlıklı yemeklerin ağırlıkta olduğu bir mutfak kültürüne sahiptirler.² Bitkilerin halk hekimliği ve halk mutfağında önemli rol oynadığı görülür. İncelediğimiz yazmada hangi bitkileri insanların hangilerini hayvanlarının tüketeceği bilgisi yer almaktadır. Bu bağlamda bitkileri hem karınlarını doyurmak için de hem de halk hekimliği uygulamalarında bazı hastalıkları sağıltmak için kullanmışlardır. Özellikle semiz otu Uygur mutfak kültüründe oldukça önemli bir yere sahiptir. Şifalı bir ot olarak nitelendirilir. *Kepkep, çay köki, kuzu kulağı, lüyla, akbaş otu* [29a] gibi birçok bitkinin gündelik yaşamda bolca tüketildiği ifade edilir. *Seriğ ot* olarak adlandırılan bir bitkiden söz edilir, bu otlarla ilgili olarak Yunan hekimlerin görüşlerine de yer verilir. Yunan hekimler bu otu doğrudan değil de süt ile karıştırılıp tüketilmesini tavsiye ederler. *Sütlük, hoha, kekrun, yukumaç, çıra, şive, dügen ot* [29a] türlerini ise insanların değil, hayvanların tükettiği bilgileri verilmiştir.

Uygur Türklerinin halk hekimliğinde çay önemli bir yere sahiptir. Çay üzerine âdeta bir kültür oluşmuştur. Danstan şarkılara, çeşitli tören ve eğlencelerden halk hekimliğine kadar birçok tören ve uygulamada çay karşımıza çıkmaktadır. Uygur halk hekimliğinde çay, önemli bir yere sahiptir. Sadece bir çay türü olmayıp *sütlü çaylar, bitki çayları, meyve çayları, kant çaylar* ve farklı çay türleri olmakla birlikte her bir çay türünün kendi içerisinde de farklı türleri ve işlevlerinin olduğu görülmektedir. Düzenli olarak çay içmek vücuda dinçlik katar, yorgunluğu alır. Gözleri kuvvetlendirir ve sindirim sistemine yardımcı olduğu bilgilerine ulaşılmaktadır (Gönel Sönmez, 2018: 69-73).

İncelediğimiz metinde bazı çiçek ve sebzeler ile ilgili de bilgiler de tespit edilmiştir. Birden fazla gül çeşidinden bahsedilir bunların adları; *ıtra gül, kızıl gül, sırık gül, za'per gül, reyhan; sebday gül, almatu gül, şure gül, kakru gül, zeğar gül, huha gül, kamçı, gülbankı gül, Hıtay gülü, haşkıpçak ha'perniñ gül, gül-semen, taci gül ile tacişi halte sebdây zerdik gül, tuhum gül Çine gül, encü gül* [90b] şeklinde verilmiştir. Çok fazla çeşitte ve renkte güller olup bazı meyvelerin çiçekleri de güllere benzemektedir. Güller arasında özellikle *çine gül* ve *encü güller* en iyi güller olarak nitelendirilirler. Nar çiçeğine *anar gülü* [90b] adı verilir ve toplanıp pazarlarda satılır. Güllerin Uygur Türkleri arasında çok fazla çeşitte yetiştirilmesi ve adlandırılmasını sebebi şifa, besin ve gelir kaynağı olarak görülmesidir. Örneğin kırmızı gülden yapılan macunlarla sindirim sisteminin güçlendirmesinden akciğer hastalıklarına, nefes yolu bozuklarından karaciğerin düzenli çalışması ve kalp atışlarını düzenlemesine kadar çeşitli rahatsızlıkları ve hastalıkları tedavi etmektedir (Rahman, 1996: 62).

² Ayrıntılı bilgi için bk. (Öger, 2019: 345).

Sebzelerle ilgili olarak da *çamğu* (turp), *yumgak* (maydanoz), *süt piyāz* (süt soğan), *zire* (kimyon), *kızıl hevç* (kırmızı havuç) [91a] gibi sebzelerin adları verilmiştir.

Bu sebzeler güçlü yemekler olarak nitelendirilmektedir. Hem şifa hem besin kaynakları olarak görülür. Giza-i devayi olarak nitelendirilir (Rahman, 1996: 62).

Tarıma el verişli Doğu Türkistan topraklarında; *örük* (erik) *toğaç alma*, *armut*, *neşfeti*, *çılga kavğun*, *şeker suyu kavğun*, *yéşik şirin kavğun*, *qara kavğun kökçi kavğun*, *anar*, *encür*, *şaptul*, *ak şaptul*, *çilan*, *cigde üzüm* [19b] elma, erik, şeftali, kavun, üzüm ve incir meyvelerinin çeşitleri ile birlikte sebzelerden; turp, havuç, soğan yetiştirilir. Uygur Türklerinde özellikle üzüm çok önemli bir yere sahiptir. Hem ekonomik hem folklorik bir değere sahip bir meyvedir. En iyi üzümler Hoten şehrinde yetiştirilmektedir. Üzümü kışın da tüketebilmek için kuruttuklarından bahsedilir. Aynı zamanda yaz mevsiminde sıcak havalarda üzüm suyu satılmaktadır. *Kızıl üzüm*, *müttaki üzüm*, *kara üzüm*, *suka üzüm* ve *ak üzüm* [19b] bazı üzüm türleri olarak ifade edilmiştir. Üzüm, aynı zamanda geçiş törenlerinden olan doğumla ilgili inanış ve uygulamalarda da sıkça karşımıza çıkan bir meyvedir. Hamile kalamayan kadınların hocaya üzüm, elma veya ekmek gibi bereketi, çoğalmayı ve zürriyeti sembolize eden yiyecekler götürerek dua ettirip yedikleri bilinir (Öger, 2013: 36). Uygur Türklerinde üzüm, sosyal yaşamda önemli bir meyvedir. Dinle birlikte kutsiyet atfedilmiş olmasının yanı sıra özellikle Turfan bölgesinde yetişen üzümler halkın geçim kaynağı olmuştur. Bu sebeple üzüm hem cennetten çıktığına inanılan bir meyve olmasıyla hem de şekil itibarıyla çok taneli olması etnik bilinçteki çoğalmayı, bereketi ve bolluğu sembolize etmiş ve kültürel pratiklerin içinde yerini almıştır.

Çağatayca yazmada meyve ağaçları ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Meyvelerin bir kısmının tatlı bir kısmının da ekşi olduğu ifade edilir. *Kızıl şeftali*, *sarı şeftali*, *yama şeftali*; *kırlık armut*, *kök armut*, *nökey armut*, *neşput armut* gibi farklı farklı armut ve şeftali türlerinden bahsedilir. Kırlık ve neşput armut yazın, kök ve köçer armut ise kuma gömülüp saklanarak kışın tüketilmektedir. *Ak elma*, *daray elma*, *Semer kand elması*, *puğunda elma*, *Perz-abad elması*, *kızıl elma* ve *kışlık elma* [89b] gibi elma türlerinden de bahsedilir. Bu meyveler yazın güneşte kurutulup kışın hem yenir hem de satılır. Örneğin eriğin kurusu *köle*, Şeftalinin kurusuna *kaç*, elmanın kurusuna *münak*, üzümü salkımlarından bağlayıp kurutmaya *vasalğu*, kara üzümün kurusuna ise *karamız* [60b] derler.

Uygur Türklerinde şeftali de sadece üretilip tüketilen bir meyve olmayıp halk arasında şeftali ile ilgili çeşitli inanışların olduğu bilinmektedir. Örneğin rüyasında şeftali gören kişi için o yılın iyi geçeceğine inanılır. Diğer meyveler bölünüp yenirken şeftali bölünmeden, parçalanmadan bütün olarak yenilir. Şeftalinin cennetten çıktığına dair bir inancın günümüzde de devam ettiği bilinir (Öger, 2019: 341-343).

Hayvancılık her dönemde insanlığın önemli geçim kaynaklarından biri olmuştur. Beslenme, ulaşım ve korunma gibi ihtiyaçların karşılanmasında bazı hayvanların (at, deve, inek, koyun, keçi, köpek vs.) evcilleştirilmesi hayvancılığın profesyonel olarak yapılmasını ortaya çıkarmıştır. Tarım kültürünün gelişmesinde önemli rol oynayan hayvancılık ile insan, çeşitli uygulamalarla hayvancılık üzerine nesiller boyu aktarılan geleneksel bir bilgi birikimi oluşturmuştur. Ekonomik modeli hayvancılık üzerine gelişme göstermiş olan toplumlarda, hayvanların çeşitli hastalıklar yüzünden kaybını önlemek için sağaltma uygulamaları geliştirmiştir. Halk baytarlığı olarak adlandırdığımız alan daha çok geleneksel hayvancılık ile geçimini sürdüren inan topluluklarında karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel yaşam biçimini geçmişten günümüze değin sürdüren Uygur Türkleri ile ilgili folklorik bilgiler içeren yazmayı incelediğimizde ise geçmişte sürdürülmüş olan geleneklerin bugün de yine aynı şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Yazmada hayvanlar, hayvancılık ve halk baytarlığı ile ilgili de birçok veriye ulaşılmıştır.

Uygur Türkleri, hayvanları vahşi ve çiftlik hayvanları olarak ikiye ayırmışlardır. Vahşi hayvanların başında aslan gösterilmektedir. Aslanla birlikte *yolbars* [21b] olarak adlandırılan kaplanın sureti kedi gibi olup hunhar, yaman bir hayvan olarak nitelendirilir. Siyah ve boz kaplan olarak iki türü vardır. Başka bir yırtıcı hayvan olarak kurt gösterilmiştir. Renginin boz ve gümüş olduğu ve *kök böri* (bozkurt) [21b-22a] olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Tilki ve ayı da diğer yırtıcı hayvanlar olarak ifade edilmiştir. Yılkı hayvanları³ ile ilgili de bilgilere yer verilmiştir. Bunların başında deve gelir. Devenin yavrusu *buğra* olarak adlandırılır. Padişahlar arasında çok değerli bir hayvandır. Diğer bir yılkı hayvanı da attır. At da Uygur Türkleri arasında çok değerlidir. Yük ve binek hayvanı olarak kullanılır. Eşek, öküz, inek, boğa, koyun, köpek, kedi, tavuk, kaz, ördek keklik ve turgay [22b-23a] diğer yılkı hayvanları olarak ifade edilmiştir. Bunların bazı özelliklerinden bahsedilir. Eşek ve öküz özellikle çiftçiler için önemli hayvanlardır. Eşek genellikle yük hayvanı olarak kullanılır. İneğin daha çok sütünden faydalanıldığından bahsedilir. Koyunun hem etinden hem sütünden hem de yününden faydalanılmaktadır. İnek ve koyunun sütüyle aynı zamanda güzel kaymaklar elde edilmektedir. Köpek ise vefakâr bir hayvan olarak nitelendirilir. Kedi ise ev hayvanı olarak anlatılmaktadır. Sahibi, yaşadığı evden başka eve taşınsa bile kedi o evden gitmez, eski evde kalır. Hatta bu durum ile ilgili olarak bir atasözü de vardır: “*müşük öy bilen it égesi bilen*”(kedi ev, köpek sahibi ile birlikte) [23a]. Kedinin olduğu eve sıçan (saçkan) giremez. Tavuk, kaz, ördek de Uygurlar için çok faydalı hayvanlardır. Özellikle tavuk her gün yumurta verdiği için hem yumurtasından hem de etinden bolca faydalanılır. Keklik ve turgay daha çok evde kafeste bakılmak için beslenmektedir.

Yazmada hayvanların çıkardığı yansıma seslere de yer verilmiştir. Bunlar arasında; at *çınaydur*, koyun *meraydur*, eşek *hankraydur*, köpek *kavaydur*, kedi *mikraydur*, kurt *ukuydur*, kaplan *aznaydur*, keklik *kaçkıradur*, kaz *vakıraydur* kuşlar ise *cıvıldaydur* [53a] şeklinde ifade edilmiştir. Böcekler arasında yılan, çıyan, örümcek gibi böceklerle birlikte meyveli ve meyvesiz ağaçlarda da yaşayan bazı böcek türleri vardır. Bunlar arasında ağaç kurdu ve bit vardır. Böceklerin bazıları ayaklı bazıları ayaksız olup bazıları da kanatlı ve kanatsız olarak ikiye ayrılmaktadır. Gagalı hayvanlar olarak *ördek*, *kaz*, *kumru*, *karga*, *keklik*, *bülbül*, *ak kuş*, *kara kuş*, *çayır kuşu*, *tavus kuşu*, *papağandan* [35a] bahsedilir. Hayvan doğumları farklı farklı adlandırılmıştır. Her hayvanın yavrusun da farklı bir adlandırmanın olduğu görülmektedir. Devenin yavrusuna *buğra* ile birlikte *botala* da denmektedir ve devenin yavrulması *botalamak* şeklinde adlandırılmıştır. Yine atın yavrusuna *kolon*, yavrulmasına kolonlamak; eşeğin yavrusuna *tayhar*, yavrulmasına tayharlamak; koyunun yavrusuna *kuzı*, yavrulmasına kuzılmak; keçinin yavrusuna *oğlak*, yavrulmasına oğlaklamak; kedi yavrusuna *aslan*, yavrulmasına aslanlamak ve köpeğin yavrusuna ise *küçük*, yavrulmasına ise küçükleme [54b] denilmektedir.

Uygur Türklerinde özellikle kuşlarla ilgili çok fazla folklorik bilgiye yer verilmiştir. Bunlardan biri de kuşların yakalanması ile ilgilidir. Ağaçlardan çeşitli tuzaklar yapılır; ağaçlar kazık gibi toprağa saplanır, içerisine bir ip konur ve ipin ucuna da yiyecek bağlanır. Daha sonra tuzak toprağa gömülüp avın gelmesi beklenir. Göçmen kuşlardan da bahsedilir ve göçmen kuşların yavrulmak için sıcak yurtlara göçtükleri görülür. Kuşlar arasında sadece karga yaz aylarında soğuk yerlere gidip yavrulmaktadır. Kuşların seslerini, Tanrı'nın kısım kısım verdiği inanimaktadır. Örneğin horoza sabah ve ikindi vakitlerinde ötmesi için *kı kık kık* şeklinde bir ses vermiştir. Kırlangıç ise hafif bir kuş olarak nitelendirilmiş ve çıkardığı ses *vuçı vuçı viç* [88b] şeklinde taklit edilmiştir. Kırlangıç kuşu ile ilgili halkın belleğinde bir şiir olduğundan bahsedilir:

³ Yılkı günümüzde genellikle ehlileştirilmemiş hayvanlar için kullanılan bir ifade olmakla birlikte Eski Uygur Türkçesinde büyük baş hayvan, Divanü Lügati't Türk'te ise dört ayaklı hayvanların genel adı olarak ifade edilmektedir. Yazmada da çiftlik hayvanlarını niteleyen bir ifade olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hufūfuf a‘ mālekūm inne’l-lezīne kaşka taz

Sen koluñni kaşka tar

Sen kuluñni aşka tıksañ

Men urarmın başka taz [88b].

Kırlangıç, Uygur sözlü kültür ürünleri ile inanış ve ritüellerinde sıkça yer alan kuşlardan biridir. Kutsanan ve değer verilen bir kuştur. Dostluğun ve şefkatin simgesi olan kırlangıç, insanları kazadan beladan kurtaran kuş olarak bilinir.⁴

Başka bir şiirde de Tanrı'ya yarattığı güzelliklerden dolayı şükredilmiştir:

Özüñ kâdir Hüdâ sultânımız sen

Heme insan gürühi şahımız sen

Semāvāt üstide heme ferişte

Özüñke haş kuluñ cāyı behiştde [88b].

Hayvancılık, Habil'in zamanından gelen bir meslek olarak ifade edilmiştir. Peygamber mesleği olarak nitelendirilmiş ve hayvan bakan insanların Tanrı'ya yakın olacağına inanılmıştır. Hayvancılıkla ilgili olarak şöyle bir anlatıya yer verilmiştir:

Kaşgar'da bir köyde Mir Ulak Bay adlı biçare bir adam varmış. Bu adam insanlardan ekmek dilenirmiş günlerden bir gün de eşek dilenmeye çıkmış ve hayvanlarla ilgilenen bir kişi görmüş ve eşeğine gidip “şey’inlillahi biyādi Allahü” diye bir söz söylemiş ve bu mal sahibi kişinin hoşuna gitmiş, ağıldan bir keçi alıp biçareye hediye etmiş. Fakat adam bir tane de teke alıp gitmiş. Beş-altı ay sonra iki oğlak doğmuş ve biçare adamın yıldan yıla keçileri artmış bir ağıl hayvanı olmuş. Erkek oğlakları ve tekeleri satıp çok para kazanmış ve insanlar bu biçare adamdan aldıkları malların bereketinden dolayı ona çok izzet de bulunmuş ve insanlar Mir Ulak Bay'ı görünce “‘İbād” adlı şu manzum eseri okurlarmış:

Şāhnı kedā kıılır Hüdā

Kedānı şāh kıılır Hüdā

Barnı yoq kıılır Hüdā

Yoqñı bār kıılır Hüdā

Çölni bāğ kıılır Hüdā

Bağñı çöl kıılır Hüdā

İmdi leziz bolub kedā

Āhuy yoq bolur kedā [78b-79a].

Çok hayvanı olan kişiler, hayvanlarına bakmasına yardımcı olması için *pataçı* [79b] adını verdikleri hizmetçiler alır. Yaz aylarında hayvanlar yaylaya çıkarılır. Kışın ise tepesi yünden yapılan çadır ahırlarda bakılır. İneklerin sütünü sağıp kazanda pişirince üzerinde bir kaymak oluşur, bu kaymağın ucundan biraz alıp koyunun memesine sürülüp sütü öyle sağılmaktadır. Koyun sütünden kımız ve ayran yapılır. Koyunun yününe *yüñ*, keçininkine ise *çöfür* [79b] denilmektedir. Koyun yününden keçe, keçinin kılından ise ip yapıldığından bahsedilir.

Bazı hayvan hastalıklarından ve tedavi yöntemlerinden bahsedilmektedir. Atların toynaklarında, gözlerinde ve burnunda *kömelçik* [59a] adı verilen bir hastalık çıkmaktadır.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. (Öger ve Köse, 2014: 163-175).

Deride çıkan bir tür iltihaplı hastalık olduğu düşünülmektedir. Eğer *kömelçik* denen hastalığın rengi sarı ise dokunulmaz ve o kendi kendine gider fakat beyaz renkte ise ustura ile kesik atılır içindeki sıvı boşaltılır ve hayvan rahatlar. Başka bir hastalık da atların ayaklarında olan *şüyür* [59a] adında bir hastalıktır. Bu en kötü hastalıktır çünkü at bu hastalığa yakalanınca ayağını yere basamaz, aksar. Bu hastalık halk içinde at için ayıp sayılan bir hastalık olduğu için at öldürülür. Atlar için üç hastalık ayıp sayılır: Birincisi *nâ-hûna* (toynak rahatsızlığı) [59a] ikincisi *şüyür*, üçüncüsü ise mañkadır [59a].

Sonuç

Uygur Türkleri, doğa ile iç içe olan bir yaşam felsefesine sahiptir. Bu durum da onların geleneksel yaşam biçimlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Doğa ve evrenle ilgili ele aldığımız verileri incelediğimizde, çoğunlukla geleneksel nitelikler taşıdığı görülmektedir. Buldukları coğrafyanın zorluklarına ve şartlarına karşı birtakım geleneksel bilgiler oluşturarak yaşamsal faaliyetlerini düzenlemek ve kolaylaştırmak istemişlerdir. Doğa olayları gibi karmaşık yapıları, halk takvimi gibi nesillerin bilgi ve birikimi oluşmuş, uygulamalar ile daha düzenli ve sistemli bir düzleme oturtmuşlardır. Hayvanlara ve hayvancılığa önem vermeleri hem insani bir hak ve vazife olarak hem de geçimlerini sağlayıcı maddi unsurlar olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda hayvancılığı dinî temellere de dayandırarak yapılan işe kutsiyet atfetmişlerdir. Hayvan, çiçek ve bitki adlarının bu kadar çok olmasının sebebi ise Uygur Türklerinde hem sözlü hem yazılı kültürün aynı bağlam içinde yaşatıldığından kaynaklanmaktadır. Sözlü kültürdeki veriler unutulmadan yazıya aktarıldığı için Uygur Türkleri bu bağlamda diğer Türk boylarına göre herhangi bir şey ile ilgili birden fazla adlandırmaya yer verebilmektedir. Bu da hem sürekliliği hem de çeşitliliği sağlayan bir durumdur. Geleneksel ekolojik bilgiye dair aktarılan veriler değerlendirildiğinde; bu zamana kadar ifade edilen doğa ve kültür arasındaki çatışmanın aksine Uygur Türklerinde doğa ve kültür arasında bir bütünlüğün olduğu görülmektedir.

Doğa ve doğal arasında bir kültür inşa eden Uygur Türkleri, dünyaya çevreci ve sürdürülebilir anlayış ile bakmaktadır. Doğa, kutsal olarak nitelendirilmiş ve yaşam kaynağı olarak görülmüştür. Bu sebeple doğaya karşı her zaman derin bir saygı içerisinde olup ritüel ve uygulamalarını da bu saygı etrafında şekillendirmişlerdir. Doğayla olan ilişkileri gündelik yaşamdaki işlerinin de kolaylaştırılmasını sağlamıştır. Doğa olaylarına göre tarımsal, ekonomik ve kültürel faaliyetlerini şekillendirmişlerdir. Doğa olayları gibi insan zihni için karmaşık olaylar, halk takvimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan inanç ve uygulamalarla daha anlaşılır hale getirilmiştir. Ekonominin daha çok tarım ve hayvancılığa bağlı olarak gelişme gösterdiği Uygur Türklerinde, hayvanlarla ilgili folklorik bilgilerin yer aldığı görülmüştür. Bunlar arasında halk biliminin araştırma kadrolarından olan halk baytarlığı ile ilgili bilgilerin de Uygur Türklerinin kültürel yaşamında oldukça önemli bir yerde olduğu görülmektedir. Hayvanlara uğrayan hastalıkların doğrudan ekonomiyi de etkileyeceği düşünüldüğü için bu bağlamdaki uygulamaların geliştirildiği görülmüştür. Geleneksel hayvancılık ve halk zoolojisi ile ilgili aktarılan veriler, geleneksel ekolojik bilginin muhafaza edilip kuşaktan kuşağa aktarılması hususunda önemlidir. Aynı zamanda hayvan ve bitki adları, hayvanların çıkarmış olduğu yansıma seslerin de aktarılması Uygur Türkçesinin korunması açısından da önemli bir husustur. Bu bağlamda ele almış olduğumuz çalışma halk bilimi çalışmaları kadar dil çalışmaları için de potansiyel bir değere sahiptir.

20. yüzyılın başlarında kaleme alınmış olan eserdeki bilgiler ile günümüzdeki bilgiler karşılaştırıldığında, bu yüzyıllık süreçte Uygur Türklerinin kültüründe çok ciddi bir değişimin olmadığı görülmüştür. Geleneksel bilgiye dayalı birçok uygulamanın günümüze kadar muhafaza edilerek aktarılması ve yaşatılması oldukça önemlidir. Böylelikle Uygur Türklerinin kültürü, geçmiş ve şimdi arasında bir süreklilik arz ettiği görülmüştür. Millî kimliğin korunmasında da kültürün şüphesiz önemli unsur olduğu düşünüldüğünde Uygur

Türklerinin yüzyıl önceki uygulamaları ile şimdiki uygulamaları arasında ciddi değişimlerin olmaması, millî kimliğin ve kültürün korunması için gösterilen gayretin bir sonucudur.

Kaynakça

Aça, Mustafa (2016). "Halk Bilgisinin Takvim, Mevsim/İklim, Çevre, Sağaltma ve Hukuka Dönük Temsilleri". *Halkbilimi El Kitabı*. (Ed. Mustafa Aça). Konya: Kömen Yayınları, 559-591.

Çakmak, Serkan (2014). "Hoten ve Kaşgar'dan: Gunnar Jarring ve Jarrin Koleksiyonu". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (4): 103-111.

Frazer, James G. (2004). *Altın Dal "Dinin ve Folklorun Kökenleri"*. (çev.: Mehmet H. Doğan). C. I, İstanbul: Payel Yayınevi.

Genç, Aynur (2022). *Uygur Folkloru Üzerine Çağatayca Bir Yazma (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gönel Sönmez, Tugba (2018). "Uygur Halk Hekimliği Uygulamalarında Çay ve İşlevleri". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (11): 69-73.

Lvova, E. L. vd. (2013). *Güney Sibiryaya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri "Kainat ve Zaman. Nesnelere Dünyası"*. (çev.: Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.

Oğuz, M. Öcal (2013). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?*. Ankara: Geleneksel Yayınları.

Öger, Adem (2013). *Uygur Türklerinde Törenler ve Bayramlar*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Öger, Adem (2019). *Uygurların Somut Olmayan Kültürel Mirası Kazakistan Örneği*. Ankara: YTB Yayınları.

Öger, Adem (2021). *Uygur Efsaneleri (İnceleme ve Metinler)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Öger, Adem ve Köse, Serkan (2014). "Uygur Kültüründe Tufan'ın Kuşları: Kırlangıç ve Güvercin". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (3): 163-175.

Örnek, Sedat Veyis (2000). *Türk Halkbilim*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özdemir, Nebi (2018). "Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18(1): 1-28.

Rahman, Abdülkerim (1996). *Uygur Folkloru*. (çev.: Soner Yalçın ve Erkin Emet). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Risâle-i Dehkançılık (Çifçilik Risalesi) (2017). (Ed. Adem Öger ve Recep Tek). (Yayına Haz.: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest). Ankara: Gazi Kitabevi.

Risâle-i Nân-vâyılık (Fırıncılık Risalesi) (2017). (Ed. Adem Öger ve Ahmet Turan Türk). (Yayına Haz.: Serkan Çakmak, Recep Tek, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest). Ankara: Gazi Kitabevi.

Yolcu, Mehmet Ali ve Aça, Mehmet (2019). "Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor". *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, 25(100): 861-871.

Ekler:

Transkripsiyonlu Metin

1. Gök Cisimleri ve Doğa Olayları

ĀFİTĀBNİŃ BEREKETİ

[20b] Afitābnıñ bereketi her zi- canğa kök tat nebātāt dirah̄t eşcārğa cemi‘ yaratılğan nerselerge anıñ bereketi çoñdur delili şü ki āfitābğa çıkmay hemişe sāyede turğan meşelen kez malçılar küniniñ tulası sāyede otkanı üçün ularniñ renk rüyi a meşelen karıb sarğıb özün bizkek bolğan kişikdürler afitābda yürgenlerniñ renki kızıl özi semiz küçlükdür ve yene déhkānlar bir parça yergeketmen çapıb işlab yirge fai’de kıladurğan ħaruşdin qalın salıb uruğ saçqanda mezkūr yer içidin āz ğana yerge saye tüşüb afitāb yitmakan bolsa mezkūr yirniñ tariğan zirā‘ atı afitāb tüşgen yeriniñ ki dék bolmaydur belki aşıq sarğarıb yetib kitedür şundağ hem bir dirah̄t tigin dirah̄tlar dirah̄tlar arasında āfitāb itmay qalsa dirah̄tlar arasındın şaĥlarınıāfitāb tarafıga sunadur şundağ ‘āmlar içide bir temşil söz bar bir kişi bir kişidin cebr tartsa meni kün körgeli qoymaydur dēdür andağ dégen meni aftāb körgeli qoymaydur dégen boladur yene bir kısmı söz bar meniñ dülüm āfitāb körsün dégen temşilleri bardur eger tağdaki qar ve muzlarğa afitāb tüşüb āfitābnıñ küci bilen erimese ol vaqıt su toğrasındın nihāyet müşkil bolur érdi sular afitābnıñ bereketidin aqarlar āfitāb Ĥüdā bergen ni‘ metler içide a‘ zam ni‘ metlerdindür zirā‘ at āşıqlar üstige tört gün āfitāb tüşmey_sürün bolsa aşıqlarğa zirā‘ at kökige alpahta tüşüb yoqaltadur şundağ her nersege bereketi çoñdur vā nef ī ziyāde şundağ hem kış künlerde bir kün āfitāb çıqqanı bir şeherge otun toğrasındın neçe miñ tengege fā’ide boladur ğarib ğurebālar afitāb sinib soğaq zaĥmetidin qutulur belki aĝniyalar hem bir parça kekiz bilen āfitābğa çıkar.

BORANIŃ BEREKETİ

[21a] Boran ħuşuş ħut faşlide tolarak çıqma sebebitağ üstideki muzlarını kışdın tonklağan tamam zemin üstideki toñlarını aytıdadur anka boranniñ köçiteymese yene bir nerse bilen muz kış ar tonklarğa köçiytmeydür boran éritib sularni cārī kıladur toñlarını tişib pitik kılib boran yene kış uratadur yazniñ evvelki ibtidāsı boran bilen boladur ħuşuş ħut kirgende ħalayık arasında bir temşil söz bardur ħut ketmin destesini tut dérler hem dirah̄tlarnıñ toñı érib dirah̄tge su yügürmağı boran bilen boladur boran bilen teñ ve dihkānlar şadraşib dihkāncılıqqa sa‘y-i küşiş kılib ħut boran künleridin başlab arıq ustañ çakıb suğa tayar müntazır bolub turadur boranniñ bereketi bir nersege yetedür kışda kaçıb kitgen cānvārlar hem boranda peydā bolub keledür qaluğaç kakkuk şufya şundağ ba‘zı cānvārlar keledür dirah̄tlarğa yeşil çıyan kiduradur mīvelik dirah̄tlarğa her renk ħuşrañ külāh çeçde dufi qoyarlar boranniñ bereketi çoñdur qar ħazineleriniñ miftāhı mevz ma‘denleriniñ kelidi borandur bahar başlamçısı hem borandur boranniñ bereketi bilen bir cihān kökarab zümürürd basatlar salınadur bağ bostan gülistān bolub çimen tağ deşt lālezār boladur boran şü bu sebebdin tamam ħalk ħut faşlige müntazır qarlaşlıq turadur ħut faşlı kelgende ħalayıqqa bir ‘ıyd bolğandık boladur anıñ üçün ki ħut faşlide boran boladur déb boran bereketige intizār turadur boran kelgende ħalayık uçasıdaki kışdın kiken coya ve qalın çıyan yoqlarını salıb taşlarlar ħut faşlide kelgen boranıñ bereketige ħalayık ħursend bolurlar.

YULDUZLARNIŃ BEYĀNI

[63b] ‘İlm-i tencim çoñ bir ‘ilmdür anıñ keyfiyetini kişi bilmes meger bilseler hem bir neçe yulduzni müneccimler bilür yulduzlar iki kısmıdır şābit ve seyyār şābit yulduzlar mañmaydır ve seyyār yulduzlar mañib ħareketde bolurlar bir neçe çoñ yulduzlar bardur ulardın birini qutub yulduz dérler Farsī tilide pervin atarlar ol yulduzniñ çevreside bir neçe ulduz mütābi‘at kılib turğandék hemişe çevreside yürürler yene bir yulduzni tırşihāb ayturlar Türki tilide oq yulduz ayturlar āsmānga şeytan çıqsa ol yulduz şeytanı koğlarlar yene bir yulduz bar ol yulduzni çolfañ yulduz ayturlar ol yulduz maşrıq tarafıdın talu‘ kılganda tañ atadur çolfañ yulduzğa oħşaş yene bir nūruluk yulduz bar ol tañ atmasda çıkadur anı Farsī tilide kārīvān küşt ayturlar kārīvān küşt dimmekde bā‘iş ol ki bir vaqıtde bir gürüh kārīvān çölde sefer kılgan gicede bir yerge tüşübdür ular maşlahat kılışıbdur ki çolfañ yulduz çıkanda mangıb kitemiz déb yatıbdur çolfañ yulduzğa oħşaş yulduz çıkanda çolfañ yulduz ħayāl kılib qopub mangıb çölge kirib kit yol tapalmay iz yıqıb

yorub heme kârvân helâk bolubdur çünki ol yulduz evvel aḥşam çıkar éken şu vaḳitdin tartıb ol yulduzğa kârvân küşt at qoyubdur (ya' ni kârvân olturkan dégen bolur) çoñ meşhür yulduzlardan biri hüger yulduzdur ol yulduz ğucmaq bir neçe yulduz seyyâredür ol yulduz yélniñ ıssık suğaq faşılğarğa ta'allükdür dür dihkânlar ol yulduzğa qaralab dihkânçılıq kılurkaçan ki ol yulduz olturub tañatsa tamam Tükürmenlerniñ suyn uyub qalib tönleb muzlab Tükürmenler çörgülmes yene bir çoñ yulduzlardan terazu yulduzdur kiceniñ taña tamakığa bir nişânedür ramazanda kéçe yikeli qopqanda ol yulduzğa qaylab qoyadur

(ya' ni kârvân öltürğan)

[64a] çoñ yene yulduzniñ beyâni 1. Şems 2 kamer 3 meriḥ 4 'ütârüd 5 müşteri 6 zühre 7 zuḥaldur bu yulduzlarniñ her biri bir küñge nisbet berib mişlan şems yek-şenbih küñge kamer dü-şenbih küñge Meriḥse se-şenbih küñge 'Uṭârüd Çehâr-şenbih küñge Müşteri Peñç-şenbih küñge Zühre Azine küñge Zuḥal şenbih küñge nisbet beribdür müneccimlerniñ ba' zısı mezkür yulduzlarnı her birini bir heykel kılıb saqlamaq bareside itübdür ya' ni ḥâtem déb temürdin bir yüzük kılıb mezkür yulduzni bir ışığa isnâd kılıbdur meşelen şemsni bir kürside olturğan bir âdem şüretida başıda bir tâc taşvîr kılıbduranıñ ḥatmini şebu mezkür şüretida temür yüzük kılıb saqlasa pâdişâhlarğa ve çoñ ekâbirlerge terbiyyet kılur débdür kamerni hem bir tâcdâr-ı şüretde temürdin yüzük kılıb bir ḥayvanğa ménéklik taşvîr kılıb saqlasa suğa terbiyyet kılurdur déb Meriḥni bir cellâd şüretida bir âdemniñ kakulesidin tutub turuğluq taşvîr kılıbdur anı siyahlarğa terbiyyet kılur débdür 'Uṭârüd bir ' âlem şüretida qolıda qalem devattutuğluq taşvîr kılıbdur ' ulemâğa terbiyyet kılur débdür müşteri berkik şüretide kök tatğa terbiyyet kılur déb dür zühre hem tâcdâr bir şüret ora turuğluq bir şüret-i taşvîrge keltürübdür aniñ terbiyyeti pâdişâh aldıdaki mülâzım ḥizmetkârlarğa bolur débdür zuḥalni bir ' akreb şüretide taşvîr kılıb ḥâtem kılıb saqlasa bilen çıyan cemi' kezende çaqğuçı cânvârlardan saqlanur déb itübdür lékin Bolarnı kılmaççı bolsa her birini öz küñide kılinsun déb itübdür.

YAMĞUR VE QARNIÑ BEYÂNİ

[80a] Yamğur ve qar igizdin Ḥüdâyım zeycânğa beredürğan çoñ bereket turur yamğur ve qar yağmasa yeryüzide ḥ'âh dirâḥt ḥ'âh giyahler onmas çoñ tengizleridin başqa yerde deryâlar bolmas érdi yamğur ve qar yağmasa tamam yeryüzi qurub âfitâbnıñ tabusıdın köyük bolub kiter mîvelik mîvesiz dirâḥtlar yıldın yılğa yerniñ nemi bolmağaç köhne bolub yıldızdın köklemey qurub kiter yerniñ tahtiğiče qurub kitse tumurları hem qurub bolaqlardan su çıkmas érdiler. Âfitâbnıñ ıssıqlıqını şunıñdın ma'lüm kılğalı boladur ki tekke mekânge aqıb çoñ çölniñ içide yoq bolub kitedürğan deryâdın çoñ bir deryâ ol çölge aqıb qum içib yoq bolub kitedür. Ba' zı yurtlarda ısıq tolarak boladur kış azrak boladurğan yurtlarda ısıq ziyâde bolsa yağın bolmasa yeryüzidin tuğ orlab hava tebdil boladur şimâl çıkıp yamğur yaka qar yağsa hava yüzige orlanan tuğnu uçurub ketib pâkize boladur yağın bolsa her vaḳit âsmândın yamğur yağadur savekniñküçidin tönleb qar bolub tüşedür ısıq yurtlarda qar yağmaydur yağın bolsa yamğur yağdur. Tağlarda tolarak yağın boladur igiz tağlarda her vaḳit yağın bolsa qar yağadur tümüz künleride azrak yamğur yağadur yağın kim bolsa deryalarnıñ suları hem kim bolub yurtlarda ḥuşul kim boladur'inayet aylasa Ḥallaq ' âlim her işini bol dédi boldı üşüldüm Ḥüdâniñ rahmeti qar birle yamğur ki bizniñ rızqımızgen anı yağdur.

2. Hayvanlar ve Hayvancılık

VAḤŞİ ḤAYVANLARINIÑ BEYÂNİ

[21b] Yırtkıcı ḥayvan şirdür koçluq bir ḥayvandur köksi kenk başı çoñ gerüni yuğan yallık heybetlik dirâḥtlık cenqallarde yorarlar şirni biber hem dérler hem yırtku cânvâr arasında koçluq bir vaḥşi ḥayvandur bir mu' teber sūdâger ayttı ki bizniñ bir téve birleyde yatıb on âdem ulaşıb çıkaralmay gicesi yatıb seher qopub qayla saqlaydın yigirmi qadim neri bir dirâḥt bar édi téve dirâḥt üstide turadurly üstige barıb körsek bir şirniñ izi bar édi şir ya biber dégen téve at qotaz kele şundag nerselerni hem tutub yerler yene bir kısmısı yolbars atarlar yolbars şirdék yuğan émes yolbars bars şirdin yeñiçe şüreti müşük şüretida amma bu ḥayvan hemme ḥunḥ'âr yaman

hayvandur her neme ki şir alıb yése bu hem alıb yédür yene bir kısmı yolbars cinsidin bar anı Farside yüz atarlar tergide ‘asr aytur bu hem bir vahşi hayvandur özi çögür atdıñ aq üstide yemulaq kırk elik bu künlerde anıñ teresi sarıgıça Hindüstân sudâgerleri tapsa aladur şebu cinsdin iki küçükini ger nil maliz şâhibniñ vaqtide çini bağıka tirik keltürgen aydı adem kaşığı kelib turub derhal çıyan üstidin âdemniñ yutasığa ağız salğanını kördüm şebu cinsdin saf serik birni şamida molla tapıb mahkem çoñ bir yağaç kafesinde bağan édi anı hem men körgegen şekli müşük şeklide renki her renk kara ve kök yolbars bar déb halk rivâyet kıladur vallahü a‘ lem yene bir kısmı yırtku hayvanlardın böridür burnı renki kökdür kümüz köki dék kümüz köki pişkanda sergış bolğandık kümüz rengidék böriñ rengi hem kümüzge muvâfik hemişe boladur [22a] böri hem yırtku hayvanların yamanıdur tolarak at eşekge ağız saladur kış vaqtide yalguz âdemni tapsa dört beşi bir bolsa âdemni yiyedür qoylarını hem yiyedür yaman hunh‘âr hayvandur yene bir kısmı hayvan özini kiçgedür tumşuqı uzun uçluq yırtku hayvan cinsidin bardur tumşuqını salıb mal keleniñ uçayını tartıb alıb yéb ketedür anı tölki hem yırtku hayvanlar cinsidindür lékin qoy kelege köçi itmey tuşğan tuhi şundağ uşaq nerselerni tutub yiyedür ve yene yırtku hayvanlar cinsidin ayıkdur ayıq hem at kele qoy tapsa yiyedür ve yene bir neçe uşaq yırtku hayvanlar bir ular müşükdék uşaq bir nerse tabib yiyedür mülündék ve davağandék bolar tuşқан saçқан qarğul olay keklik şundağ nerselerni tutub yiyedür.

ÜLKÜ HAYVANLARINIÑ BEYANI

[22b] Téve bir ülkü hayvandur ki kana‘atlık usuzlıkkaçır aşlık âzıp ağır küter küçi bu aş bir hayvandur amma kineci ya‘ni bir kişidin tayaq ikân bolsa intikam aladur anıñ nerleri kış küni çilide buğrasığa kirib ağızından köpük çıkarıb quyruğığa siyab uçasığa taşlab mest dék bolub bir nerse yamaslar tā ki buğraylıkdın çıkıyb bolğunça tola yaman hatırlık bolub qaladur ve yene atdur anıñ obdanınıñ pâdişâhlar arasında behâsi yoqdur çoñlarğa ‘aziz nerseler yahşıatınıñ kıymeti çoñdur yene biri kaçırdu kaçır hem kıymet-bahâ bir hayvandur ba‘zı kaçırğa dört yüz çin yük artsa belini egmey mangadur qalesi hizmetni at kılsa kaçır hem kıladur ve yene bir hayvan eşekdür hem mingeli hem tifar artğalı yaz künleri çıdaşlık amma suğakka ‘aciz raq huşuş dihkânlarğa tola lâzımlık horaqi az işi çoñ yene biri qotazdur ülküde abbıka ‘âciz otlaydurğan yeri tağ üstide ne yerde qarumuz bolsa ol yerde otlabdur tağ duran uralaş at kaçareşek manka limadurğan/mangalmaydur yerde âsanlık bilen yük köterib mangadur yene biri keledür kele obdan fâ‘idelik bir hayvandur horaqi başqa hayvanlardın tolarak yiyedür süt kaymak misk şebu cinslerdin çıkadur erkeklerini buqa dérler ularını kestürüb ahte kılib öy dérler dihkânçılıqniñ işlerige kele bolmasa ularğa tersdür kuş hidâmaki haman pitmek hemni tamam terilgüni kele bilen kıladur yene biri koydur koy tola fâ‘idelik bir hayvandur anıñ yünü ve miyakı ve hem süt kaymakı fâ‘idesi tola özi yavaş bir hayvandur yene açkuyu hem fâ‘idelik bir hayvandur süti obdan anıñ teresi qarim boladur yünü tebit çöpüriniñ tegide tebyit bar anı kıymet-bahâ şalkıladur çöpürni ağramçı kıladur amma açkuniñ ayağı suyuq bir yerde tinmaydurğan bir hayvandur yene hayvan itdür anı âdemler baqadur it öyge yat âdemlerni kireli koymaydur özi kanâ‘atlık bir hayvandur hem suğakka çıdaşlık her qançā aç qalğanı birle igesini taşlab kitmeydür [23a] it vefâdar bir hayvandur igesi ne yerge barsa ol hem ol yerge baradur ve igesidin érkeşib ayrılmaydur ülkü hayvanlardın biri müşükdür müşük öy bilen bir öyde könken. müşük igesi ol öyde köçüb kitse müşük köçüb bargan yeride turmay evvelki öyde qaladur şuniñ üçün temsil söz bardur müşük öy bilen it igesi bilen müşük fâ‘idesi saçқанı yoqaltadur müşük bar öyge saçқан yakın kelmaydur tağar hür cin qaça saçқandın selâmet qaladur. Yene uçarlık ülkü hayvanlardın tuhidur bu hem guldıydurğan fâ‘idelik hayvandur Urus tuhisıdur tuhi tohumı yahşi nersedür bir tuhi her küni bir tohum berse bu toladur âdemler tohum üçün baqarlar yene biri örükdür bu hemtuhi dék tohumge kekeleydür yene biri gazdur ol hem tohum kekeleydür ördikgaz su boyda veya kólde turadur anıñ tohumlarını tuhiğa bu suradur tohumını tohi çıkaradur biri keklikdür anı soqasturmak saramaq üçün kafesinde baqadur yene biri bedeni yâki vatvalaq dérler anı hem kafesinde koyub hem soqasturmak üçün baqadur yene biri ile turğayni anı saramaq üçün baqadur obdan saraydurğanniñ kıymeti çoñ yüz serkeç bir turğayni aladur ve yene bir kısmı turğay bar şofi turğay déb anı hem kafesge salıb baqadur anıñ başıda hevfev tahidék tacı bar obdan saraydurğanniñ dört beş serkeç alıb baqadur yene kara kuçkaç baqadur temürçük baqadur sarık kuçkaç baqadur şatıti baqadur

minā baqadur terülgu baqadur temürçük iki qısmıdır biri tağ temürçüki yene biri ülkü temürçüki bir iķilesini baqadurn yene say sağızhanı hem baqadur yene tağ qarğasını hem baqadur âdem konadurğan cānvārlar arasında kebüter uçub barıb yene keledür âdem arasında yuradurğan cānvārlar qahtıñ qarğa qaluğaç qarğa aq kuçqaç keklük şofiya sar ve yene çoñ âdem av üçün baqadur qarakuş qarçığılaçın şumka koygur tardıy bolarnı şikār üçün baqadur.

HAŞARATNIÑ BEYANI

[34b] Ormalab mangadurğan candarlar yılan, çıyan urmaçuk baqa qaramuçaq Çümle koñqaz qurt miti ve salci mīvelik mīvesiz her dirahıt qurtı köye bir kısım sasıyğan nersedin peydā bolğan qurt pit börge kök pit salma patmaçuk sekne put hezār pay hem dērler hem kök yapurmaqlarınıñ qurtı bolarnıñ ba' zısı putluq ve ba' zısı putsuz bolardıñ ba' zısı kin qanat çıkarıb uçarlar şundağ ki pile qurtidék kıle bulurlar kıle bu hem bir heybetlik bir cānurduy piqaçnak eşek qurtı muzay başı zalı qalca yarğuş.

TUMŞUQLUQ CĀNVĀRLARINIÑ BEYANI

[35a] kebüter tohı, ördek, ğaz, pahtek, qağa, sar, kığul, ulay, keklik, bedni, aq kuçqaç, qara kuçqaç, temürçük turğay, bülbül, alağuralay, bozğuralay, sarıq kuçqaç, şufyañ, hufef, sunduk, kuyğuy, laçın, kugunk cıhalımay, qarçıha, qara kuş, şumqar, turumtay, tavus, yaketuz, şāh tūti, turulgu, kakkuk, qaluğaç, köktalgu cikdeçük ciniz çikit yekin kuçqaç müşük yapalaq.

KUMŞALIQ HAYVĀNLARNIÑ BEYANI

[35b] Fil, yolbas, şır, arslan, aşra, ayq, böri, it, toñkuz, kipe, doğan, mulun, müşük, saçqan, tülki, téve qaçızat, eşek, kile, koy, açku, tuşqan, qolan, keyik, boğa, gulca, qotaz, maymun, bolarnıñ burnını qumşa dērler.

CĀNVĀRLARNIÑ ĀVĀZI

[53a] Aq çınayduy (çınamaq) - kele mevrayduy (mevramak) koyvakçu merayduy

(meramak) - eşek hankrayduy (hanramak)

İt qavayduy(qavamaq) - müşük mıqrayduy (mıqramak) böri uluyduy

(ulumak) yolbars aznayduy (aznamaq) İtni ürse ğankşayduy

(ğankşamaq) – aqursaqı açsa ulubduy (ulumak)

Kakkuk şufıyañ - hūfk qaçqıradu (qaçqırmaq) toğay qara kuçqaç aq kuçqaç

sarıq kuçqaç şāh tūti temürçük sorayduy (soramaq) aq qoçqaçını

cıvıldayduy hem dēdür (cıvıldamaq) qarğa pahtēni qaçqıradu dēdür

tuhi çırlayduy (çırlamaq) kebter pāk kebüter ondayduy (ondlamaq) bedni sarayduy

(saramaq) turulgu qaçqıradu (qaçqırmaq) ğaz vaqırayduy (vaqıramak) sağızħ'ān

qaçqıradu qaçqırmaq çibin pişe yeñildayduy (ve yeñildemaq) here kükin

ğunğuldayduy (ğunğuldamaq) yıqa kükürayduy (küküramaq) salma

çigildayduy (çigildamaq) hevı kuş qaçqıradu (qaçqırmaq) saçqan

Uçıldayduy (uçıldamaq) tuhumı yoq tuhi rukuldayduy (rukuldamaq)

Lēkīn tuhi tuhiqa qallāb bolub otaqlayduy (otaqlamaq)

HAYVANLARNIÑ BALALARIĞA MENŞUB QILINGAN İSİMLER

[54b] Téve botala qalayduy téve balası botalaq (botalamaq)

Aq qolonlayduy qolon (qolonlamaq)

Kele muzayladur muzay	(muzaylamak)
Éşek tayharlaydur tayhar	(tayharlamak)
Ƙoy Ƙuzılaydur Ƙuzı	(kuzılamak)
Eçkü oğlaqlaydur oğlaq	(oğlaqlamak)
möşük aslanlaydur aslan	(aslanlamak)
İt küçükleydür küçük	(küçüklemek)

ƘANATLIƘ CĀNVĀRLARNIŃ BALALARIĞA MENŞUB ƘILINĖAN İSİMLER

[55a] Tūhı – çüceleydür – çüce - çücelemek

Kebüter – baçkulaydur – baçku - baçkulamak

Ƙalğan baƘı cĀnvĀrlarnıŃ balalarnıŃ isimleri bala çıƘarmak bilen menşub Ƙılıbdur kuşlardın tartıb ak ƘuçƘaç niçe ularnıŃ mensubı bala çıƘarmak bilen menşub Ƙılınıbdur ular çanga tizib toğum Ƙoyub bala çıƘaradur. ularnıŃ balası çüce yaka baçku atanmabdur ularnı bala tenşib Ƙılıbdur.

ƘAYVANNIŃ KESELLERİNİŃ BEYĀNI

[59a] Ƙayvan cinsiniŃ toğut kesseliniŃ keyfiyyetini Ƙişi bilmeydür ularnıŃ keseli toğar vaƘtide nihāyet yatıb Ƙoyub toğar ularnıŃ insan cinsiniŃ hılfıdadur Ƙüdüvend Ƙādir-i Ƙākim ‘ale’l iŃlaq Ƙayvanlarğa asan toğut onkay kessel beribdür anıŃ üçün ularğa Ƙabile daya éniğe kerek bolmabdur tola mertebe şundağ vāƘi‘ bolubdur Ƙayvan aygaları ayğıl Ƙotanlarığa kirib ularnı toğƘan ve toğulğan tapıbdurlar ol Ƙādir-i ‘ādil Ƙākim ‘ale’l-iŃlāƘnıŃ Ƙudret-i Ƙāmilesidür aŃnıŃ burnığa ve közige peydā boladur nā-hūn Farsī tilidür (nā-hūn déb tırmaƘnı aytur) aŃnıŃ köziniŃ cayağı Ƙarafıka bir Ƙatıq kömelçik bir nerse aŃnıŃ burnıŃ tubnı ƘamşuyınıŃ yuƘarınıŃ aralıƘığa peydā boladur mezƘür kesel aŃnıŃ iki yerige peydā bolğanda aŃnıŃ ƘursaƘı asılıb aŃnı nihāyet bī-ārām Ƙıladur lékin köziniŃ yamanraqdur ol peydā bolğan kömelçik serik bolub kitgen bolsa aŃnı ol kesel olturadur eger aƘraq bolsa der-maħal ustura bilen alıb taşlasa ƘursaƘınıŃ usukı yanıb saƘayadur ve yene bir kısmı kessel aŃ pütige peydā boladur şüyür dەرler ol ƘaçƘadık aƘ kefkıanıb Ƙiyin yamanraq bolğanda aŃ pütinin basalmaydur evveliside zağun yağını dağlab afitābğa alıb çıƘıb bağlasa saƘayadur yene birisi maŃğa pütla kesellik bu yaman keseldür öpkeke tüşüb öltüredür yene biri aƘsaƘdur tört ‘aybınıŃ biri bar aŃnı şeri‘ atda yanduradur tört ‘ayb biri nā-hūna 2 nice şüyür 3 ve nice maŃğa ‘ardınca töker bu ‘ayblar bolsa yanadur.

MAL BAƘIŞNIŃ BEYĀNI

[78b] Mal baƘmak Ƙazreti HabilniŃ kesbī turur tola peygamberler ba‘zı pādışāhlar hem mal baƘıb yürüb Ƙüdüğe yakın kelibdür mal baƘmak birle insan pat bay boladur mal bir kısım émes téve aŃ Ƙotaz kele Ƙoy açku eşek bolarnıŃ balaları bar téve aŃ Ƙotaz kele eşek bolarnı Ƙararıda érkekige Ƙoyub haber almasa pat avumas Ƙoy açku pat avub tola bolur balaları hem pat toğub tola bolur anıŃ üçün malçılar Ƙoy bilen açkunı tolarak baƘar téveniŃ balasını botalaq aŃnıŃ balasını tayçaq keleniŃ balasını muzay ƘotaznıŃ balasını eşeknin balasını Ƙotek ƘoyınıŃ balasını Ƙuzı eçküniŃ balasını oğlaq dەرler.Ƙaşğar ki tābi‘ araşur dégen kentde MİR Ulaq Bay déb bir Bī-çäre ādem bar érdi nān tilab gedalık Ƙılmaq birle kün ötküzür érdiler künlerde bir kün eşekdin eşekge gedalık Ƙılıb bir mal baƘadurğan bay ƘişiniŃ eşekige kelib şey’inillahi biyādi Allahü déb söze Ƙıldı bay kessel érdi çoŃ oğlı ayğılğa kirib uruq bir eçküni alıb çıƘıb niyāz Ƙıldı ol kedā uruq eçküni mankdur almay uşnesige alıb köterib tola terslik birle öyge keltürüb baƘtı obdan baƘƘanda eçkü semürüb obdan boldı beş altı aydın Ƙiyin çıraylık iki oğlaq toğdı bolar oğlaqlarnı körkende tola hoş bolub baƘar érdi yıldın yılğa eçküler güldeb oğlaqları tola bolur érdi érkeklerni satıb pulığa taşı paƘlan alıb malığa Ƙoşub Ƙoyar érdi şu tariƘa bilen eçkü Ƙoyları ziyāde bolub çoŃ bay boldı yer huyılı alıb yurt ƘalkınıŃ aldıda ‘izzet taptılar uzun ‘ömür körüb dünyadın ottılar oğul Ƙız ve nebireleri tola érdilar [79a] yurt Ƙalkı MİR ulaq baynı körkende bu ‘ibādını oğur érdi.

‘İbād

Şāhni kedā kıılır Hūdā
 Kedāni şāh kıılır Hūdā
 Barnı yoq kıılır Hūdā
 Yoqni bār kıılır Hūdā
 Çölni bāğ kıılır Hūdā
 Bağni çöl kıılır Hūdā
 İmdi leziz bolub kedā
 Āhuy yoq bolur kedā

[79b] Mal baqadurğan ādemler çoñ bay bolsa malnı baqqalı hizmetkār lāzım kıladur mal baqadurğan hizmetkārni pataçı dērler malnı yazvaqtide yaylaqğa alıb barıb otı tola cengellerde baqadur malğa hāzır bolğalı bir neçe obdan aytnı öziğe hem-rāh kıladur vaḥşi hayvanlar malnı yiykali kelse itler qavab hāh kiçe kündüzde patecini haberdār kıladur malnı qodukdın mişkede su tartıb avaqğa koyub suğuradurahşāmda malnı cenkeldin qayıt turub kelib çetinniñ aldıda tohtatıb sanab bolub çetinge sulab tañ atqunçe haber aladur qış vaqtide qotanğa sulab çadır aḥurı degen yūñdin tayyār kılgan yaka qalın hamdin itkan aḥurlarda halb baradur qoynıñ qotaznıñ sūtlerini çılaklarge sağıb çoñ qazanğa koyub qaynatıb qoyadur qaymağı tayar bolğanda qoynıñ qariniğa alıb qoysa öyüb seriğ yağ boladur sūtini yoğan toñlarge koyub aççığanda alıştırub qımız kıladur azraq bolsa ayran kıladur qoynıñ yūñni yūñ dērler yūñni kirkiz aytadur eçküniñ yūñni çöfür dērler çöfürni argamçı aytadur.

MURĞLARINI TUTMAQNIÑ BEYĀNI

[87a] Cānvārlarnıñ arasında obdan āvāz bilen saraydurğanları bardur anıñ üçün efzallerini tutub qapezge sulab baqadur ile toğayı obdan saraydur anı danlaydurğan yerikeden saçıb koyub obdan danga ürkengende yenkiçki yağaçni yumulaq ikib tuzaq étadur qılını yengičge aşıb yağaçniñ étrāflarığa bağlab ötesige quzuq qaçıb yūfbilen tuzaqni quzuqğa bağlab qılınıñ üçini halka kılib tofrağ bilen halkanıñ haşfinı kömüb yağaç tuzaqniñ otrasığadan koyub qoyadur tuzaq kömülüb turadur tugaydanniñ çevreside tuzaqniñ üstide çörkülüb mankıb yorub püti qılınıñ halkasığa sapılıb bağlanıb qaladur tumuçukni pen qapz bilen tutadurpen qapz üç hānelik boladı otranca hānesige obdan örkengen tumuçukdın birni sulab qoyadur iki yanıdaki hānesiniñ tüpesi eşikge oḥşa yapılib turadur tüpesige kendirni yelim bilen yimlāb qoyadur qapzdaki tumuçuk sayrağanda cengeldaki tumuçuklar āvāz anklab uçub kelib qapzanıñ tüpesige qonğanda tüpesi tegige basılıb tumuçuklar seyirilib içige tuşadur eşik yene deslabdaki dék turadur şundağ kılib tola tomurçuklarını tutub aladur bidine degen cānvārni tur koyub tutadur qara kuçqaç aq kuçqaç sarıq kuçqaç keklik şāḥ sanağuç tarançı şofi şofiyañ bolarnı keçik vaqtide o ovasıdın alıb baqadur yava ördek kırğul ğaz bolarnı mélték bilen etib aladur laçin şuñkār bolarnıñ balalarını ovasıdın alıb baqıb örketib ördek ğaz qarğa kebuterlerni alduradur qara kuşniñ balasını tuşkan keyik tülki kuş laçin şivenkqar orda her nemeni alsa püti bilen qarman aladur ikāsi icrā téb almağunçe koyub bermeydürler.

YAVA MURĞLARINIÑ BEYĀNI

[87b] Qara kuş laçin kök sar muşuk yapalaq sar qağalman bolar hem ülküde yürüydür tolarak tağlarda yürüb tağlarınıñ kavaklarıda olabtuḥum koyub bala çıkaradur balaları bir cufdın ziyāde bolmaydur sar qağalman ba'zıda ülküniñ ekiz Türkleride hem olaydur ta' mesige canvarlarını tutub yédür balalarığa hem alıb kelib berib yişni ürketaður ğaz hānguk bağıtaq çuğundék hüddüd bolar ekiz yarlarınıñ kavaklarıda olaydur ta' mesige sas quruti uşaq balıqdan ve qurutlarını téb yéb terikçilik kıladur balaları bir cufdın ziyāde bolmaydur yava ördek saslıqdaki yékanlarınıñ arasığa çañ ki tizib tuḥum qoyadur balaları tuḥınıñ ki dék tola boladur küştini yaqalı boladur kırğul cengellerde danlab yürüydür qamuşlarınıñ arasığa ova tizib tolakaqalaydır tuḥı dék çücelerini arkaşturub yürüb çoñ kılib uçuradur bolar tumşuqı bilen çuqub yiyédür tumşuqluq kuş dērler

UÇARLIQLARNIŃ BEYĀNI

[88a] Uçarlıq cānvārlarnıñ ba‘ zıları dirañtlarda yürüydür ba‘ zıları yerde yürüydür ba‘ zıları yazda kentlerde yürüb kıl vaktide ısıq yurtlar ki ketib bala çıkaradur lak lak ekiz terkniñ açamağığa çañe tizib bir cuf bala çıkaradur ğazāsığa uşaq cānvārlarnıñ yeñi uçqan balalarını tutub alıb kelib baqadur qalenderiñ balıq alğuş sasıqdaki yékanlarnıñ arasığa çan ki tizib bir çufdın bala çıkarıb ğızasığa sasniñ qurutlarını uşaq balıqlarnı tutub berib çoñ bolğanda uçurub kitedür türüm tay turulğa kak kök ğurulay qara kuçqaç şofi şufyañ şağ sanağuş sunduk cékdıçuk qaluğac tümüçük taranča seğızhān tamtarançısı serik kuçqaç turulğa tuğay citildağaq bidine çolañ tuğay çahçı bu kısım cānvārlar dirañtlarnıñ otlarnıñ arasığa çañe tezib tahminen éki cevfv yaka üç cevfv tuğum qoyub bala çıkaradur ğızasığa qurut Çeketgü Paşa çebinlarını tutub alıb kelib berib baqadur balaları uçqanda arqasında arqaşturub yürüb yem yişni ürketedür katete bolğanda erkek tişileri birbirleri birle culaşib ata analarındın ayrılıb ketib bolay dirañtlarge çañe tezib tuğum çıkaradur köz vaktide ısıq yutlarge ketib yaz bolğanda yene inib kılādur qarğa yazda suğakraq yerde ya‘ ni tağlarda kışda ülküde yutkulub yürüb kün ötküzedür tağlarnıñ kavaklarıda ve ekiz dirañtlarge çañe tezib tuğum qoyub bir cuf bala çıkaradur ğızāsığa ülgen hayvanlarnıñ taplarını ve dan qurut kunguz paqa keslançuklarını yiyedür bolar tumsuqı bilen çuqub yiyedür bolarnı tumsuğluk cānvār derler.

SARAĞUÇLARNIŃ BEYĀNI

[88b] Uçarlıq cānvārlar yaratqan perverdékārımğa kısım kısım āvāzlar birle nağme saralıt kılādur ħoroz kéçeki kün kündüzki tünlerniñ vaqitlerini bel kılıb kı kı kıq déb çırlaydur tuğı rük rük déb balalarını çırlaydur hānguq hañ hañ déb kıçkıradur sarçınkılık deb kıçkıradur ördek vak vak déb kıçkıradur turulğı tordu ord déb kıçkıradur ördek vak vak déb kıçkıradur turulğı törd tüTürüd déb kıçkıradur pahteñ kuku kök déb kıçkıradur şofi şofiyān hāk hāk şofi şofyañ déb kıçkıradur qarluğaq vuçı vuçı viç déb kıçkıradur seğız hān ğad ğad déb kıçkıradur hüd hüd hafüfuf küş déb kıçkıradur bu cānvārniñ tuğrasıdın hālklar mundağ bir şı‘ r oqurlar : hufufuf a‘ māleküm inne‘l-lezine kaşka taz : sen koluñni kaşka tar: sen kuluñni aşka tıqsañ men urarmın başka taz: cağalman vıt vıt déb kıçkıradur çuğundék çoñ çoñ déb kıçkıradur andıcan pahta ki hatunıdın qorqadur hatunıdın qorqadur déb kaçkıradur eyle tuğay şofi tuğay çolañ tuğay qara kuçqaç tumuçuk çakçı bu cānvārlar hemmedin obdan her nemeni durab saraydur anıñ uçun hālklar āvāzığa hoşdār bolub kapuzğa sulab baqıb saqlaydur bédine vıt olaq yapı déb kıçkıradur heme cānvārlar sayramaq bilen Hüdāyı ‘ ālemiyānğa nağme saraylık kılıb hāmid ve şeker ü şükr ayıtıb insan gürühi beşer hılığa uluğ şun‘ atlarını körsatadurlar: şı‘ r:

özün kadir Hüdā sultānımız sen : : heme insan gürühi şahımız sen:

: semāvāt üstide heme ferişte: : özüñge haş kuluñ cāyı behişte

3. Bitkiler

KURUĞAN MİVEVELERİNİŃ BEYĀNI

[60b] Üzümnı qurutub şeherlerge alıb barıb satadur üzümni qurutmaq lāzım kelse anı pişgānde taldın kesib alıb ala küneş yerde yayıb qoyub qurutub quruq üzüm déb tıyar kılādur. mīvelerdin qurutub saklaydurğan mīvelerniñ içidin örükni qurutub quruqını köle déb aytur şabtalunı qurutub quruqını kaq aytur eger öçkesini almay qurutsa anı mūnak aytur ğinalu hem qurutub alıb saqlar anı quruq ğinalu ayturlar üçmanı hem qurutub saqlab anı esalğu dērler encürni dāru üçün tabībler qurutub saqlarlar lıkin azraq anı quruq encür dērler öz vaqtidaki pişkān encürni merabba kılıb saqlarlar belki tola nerselerni merabba kılıbsaqlarlar merabba kılar bolsa şekerni kılıb kıvām kılıb üstige qoyarlar örük ğuraside ve hem ğinaluda behide zerdekde almada neşfetde gelasda merabba salurlar lıkin anarda şerbet kılarlar şekerni kıvām kılıb kızıl gülden güllqand salurlar kızıl gülden güllqand salar bolsa kızıl gülni salar bolsa kızıl kelni ilğab güllini suqub gülniñ berkideki aqni kéb çıkarıb atıb suqub kıvām şekerni üstige qoyub közeniñ ağızını çaplab temüz afitāb da bir ay qoyub andın kiyin tıyar boldı déb yédürkızıl gül gül-ğandini Hotende tola i‘ tibār bilen kılıb saqlaydur ve yene penne gül-ğandini kılıb mi‘ desi ağık kişige beredür.

OTNIŇ BEYĀNI

[89a] Otnıñ paydası çoñdur otnı Hüdäyî ekber bendlerini terbiyet kılmak üçün yaratқан terür ot bolmasa ğazâ kılıb ikelibolmaydur her nemeni hām ise ğursaқnı ağrıtb kessel bolmay ǵalmaydur otsuz ādemniñ terikçilik kılmāqı mümkün ēmes her kısım aş nān küştlerini ot ǵuvveti bilen tayyār kılıb yemase başta ‘ilaç yoǵ ot bolub otun bolmasa hem bolmaydur çerā ki ot otunı köydürmegi bilenciǵan otnıñ ǵuvvetidin ot her nemeni tabaǵa keltüredür ǵatıǵ nerselerini ya‘ni temürni çüyünni ǵurǵuşunı tuçnı mis ǵalle altun kemuş rühlarnı otdın başqa neme tabaǵa keltür almaydur bu işğetaş kömür ǵara kömür ya‘ni yaǵaçnıñ tenesidin atkan kömürni lâzım ǵıladur otunǵa otnı tutaşdurǵalı çakmaǵ urus körküti lâzım boladur urus körkütiniñ durusını yanar taǵ dégen taǵlardın aladur ya‘ni yanar taǵlardın ot tutub çıķıb durılarnıñ dutı çıķıb borab turadur taraşa körkütiniñ puķı hem yanar taǵdın çıķadur çakmaknu ǵoyuçdın aytadur sükütniñ ǵuzāqıdın pélte kılıb saǵlaydur çakmaǵ taşını çakmaǵǵa ursa ot yanadur derhal péltini tutsa tutaşadur urus körkütini hem kapınıñ durusıǵa sürkese yanıp ot oladur otnıñ rüşenliki otnı çeraǵnıñ péltesiǵe tutaştursa kiçelerde ǵaranǵu öylerge yaruǵluǵ baradur pizge pānūska şam danga tutaştursa şam yaǵ tamam köyüb bolǵunçe yaruǵ baradur yaz u ǵış belki insaǵa tamam ‘ömrde ot derkār boladurlar.

MİVELİK DİRAĖTLARNIŇ BEYĀNI

[89b] mīvelik dirağtlar bir ğayal bolmaydur her ğayal boladur mīveleriniñ ta‘mi hem bölük boladur ba‘zı mīveler şirin ba‘zıları aççıǵ çüçük boladur érte yaz vaǵtıda mīvelik mīvesiz dirağtlar mevduçak bolub andın nūteleb yafrāç çıķarıb çiçekleb ğura bolub kündin künge çoñ bolub pişadur uruknıñ baldur pişkanlarını maysam derler andın yaǵlıǵ örük aǵ pişme ancāne aǵaçe ta katil ğuyine bu örükler pişedür örükni yéböçükesini çaksa içidin maǵzi çıķadur maǵzi hem tatlıǵ boladur şaftul hem şirin mīvedür toǵuçak şaftul hemedin baldur pişadur andın mañzi kızıl şaftul serik şaftul kin yama şaftul aş şaftul pişadür şaftulnıñ maǵzini yaǵ tartturub pulu aşqa lâzım ǵıladur tuǵaç hem şirin bir mīvedür baldur çilge çilege toǵaç andın ǵalǵan tuǵaçlar pişedür içideki uçıkesidin maǵzi çıķadur anı hem yaǵ tartturadur armut hem bir neçe ğayal hem şirin boladur ǵırlıǵ armut kök armut nökey armut neşput armutdur ǵırlıǵ armut neşput armutnı yazda yédür kök armut Kuçar armutnı ǵomǵa kömüb öyide saǵlab ǵış künleride satadur anar iki kısım boladur tatlıǵ anar aççıǵ anar tatlıǵ anarnı çaynabnyédür aççıǵ anarnı hāmniñ arasıǵa alıb sıķıb ayçadur üzüm hem tola şirin üç ğayal boladur hüseynim üzümü dégen danesi uşak üzüm baldur pişedür andın serik üzüm ǵara üzüm pişedür kök vasalǵu üzümü yarkentdin çıķadur ancı hem tola şirin boladur bu mīve urma vaǵtıdin ta kuzuǵa üç nevbet pişedür başqa mīve dék çiçeklemeydür müdüridin tuǵadur alma mīvesi bir neçe ğayal boladur hem şirindür aǵ alma daray alma Semerǵand alması puǵunda alma Perz-ābād alması kızıl alma ǵışlıǵ alma bolardur ǵara uruk ğaǵanūli giles cinste urus ucması aluça bu mīveler aççıǵ çüçük boladur yañkaǵ çılan bādem piste ğurmacıǵde bolar obdan şirin boladur ucma üç ğayal boladur aǵ ucma çakır uçma şirin boladur ǵara uçma [90a] aççıǵ çüçük boladurlar.

GÜL VE ÇİÇEKLERNIŇ BEYĀNI

[90b] gül ve çiçek bolmay hiç nersede uruǵ bolmaydur ǵavǵun tarbutz kavalar hem çiçeklab andın ğumek saladur ba‘zı güllerdin obdan büyçıķadur ‘ıtırā gül kızıl gül sırıǵ gül za‘per gül reyğan bu güllerdin büy keledür sebday gül almatu gül şure gül kakru gül zeǵar gül ğuğa gül ǵamçı gülbankı gül ğıtay güli ğaşkıpçak ğa‘perniñ gül gül-semen tācı gül ile tācısi ğalte sebdāyzerdek gül tuğum gül Çīne gül encü gül bu güller her biri bölük kısım bölük renk boladur ba‘zı mīveleriniñ çiçekleri hem gülgē oğşaydur çīne gül encübitki güller hem obdan güldür alma çiçeki kızıl çıraylıǵ boladur anarnıñ çiçegini anar güli déb tuvalab bazarǵa alıb çerib suşah gül bilen satadur azǵan diraĖtiniñ çiçegi ba‘yine külgē oğşaydur ğufuyun güli hem her ğayal içiledürler.

OTYAŞLARNIŇ BEYĀNI

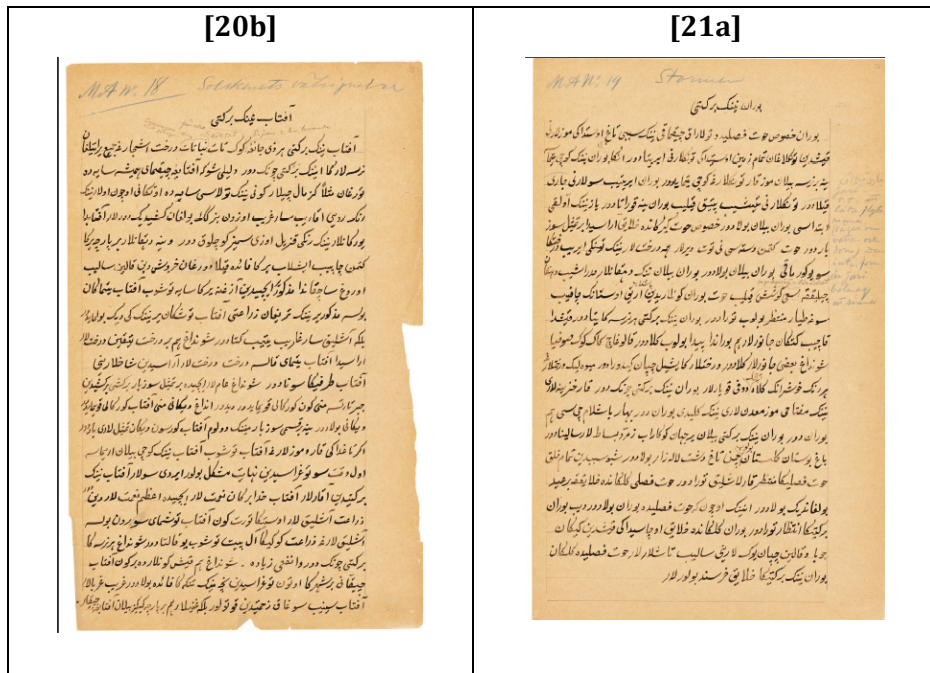
[91a] Otyaş teridürǵan yerni ǵayıǵ ǵoyub obdan işlemese anca oğşamaydur anın üçün gende ǵoyub iki üç nevbet urub paza temür tarmaǵ bilen mal ǵoşlab kéçik kéçik itiz atıb andın uruǵ salıb otyaş teridür ba‘zı otyaşlarnıçonak tartıb uruǵ tikadür otyaşlarnıñ uruǵlarını ğāǵān iǵlimidin alǵan

turur azraq otyaşlar bölük şeherdin peydâ bolğandurlar çamğu yumğak süt piyâz zerdin zîre peynini kızıl hevç cövüni arpa bedyén bolar köhne otyaşlardur hîneni kız balalar yaş çorcanlar kılığa yaqadur üşmeni çorcanlar kız balalar kaşığa qoyadur hâkân iklimidin çıkқан otyaşlar ba' zı çîñ şay palık osuñ cangdu çize cevşı kök turuf kızıl turuf samsak ça' lank lankh'âr beysı huñga şuhladaur aq budaç kızıl budaç düngü kügü sügü lañku bu otyaşlar durlar.

BEYĀBĀN VE CENGLNĪŃ BEYĀNĪ

[91b] İnsanniñ kadimi yetmaydurğan vahşi hayvanlar haţarcem' yörüydürğan on künde ya ki on ayda hududıǵa yetmaydurğan hududınıñ hisâbı yoq yerni beyâbân derler beyâbânda yeluysunlar toğub ğoldaydur cânvarlar belâ çıkarıb tola boladur kiçe kündüz hiç nemedin pervâ kılmaydur yaz kış yaylab yörüydür yertaqu hayvanlar yeluysunlarını aldığa yoluksa ğoruñ kıladur ba' zı yerleride deryâlar iķâdur ba' zı yerleride kavmdin bölük hiç neme yoq girdâblarıǵa bilmasdin âdem azıķıb kirib ketse helâk bolmay qalmaydur ve ba' zı yerleride mîvelik mîvesiz yava giyâhlar tola boladur her ğayal darılar onub kamalı' a yétadur her kısım dirañtlar tola boladur çoñ dirañtlar yuğunab köhne bolub yıķılıb yerib kitadur insanlar ihtiyâţ kıladur mundağ ğeybetlik yerni beyâbân derler cenkel déb hududınıñ hisâbı bar öy yoq ' aķıllı bir iki künlük zeminni cengel derler cenkelde ot tola ussudur maldarlar çadır tikib olturub köçub yorub mal baqadur yertaqu hayvanlar kelse maltıķ birle atıb yoq kıladur ba' zı yerde ölgülük öy dirañtlar hem boladur mundağ zeminni cengel déler ba' zı cenkel de su dirañt bolmaydur yava hayvanlar tola boladurazraq yerleride âdemler olturub zirâ' at kıladur hâzırdârlıķ kılmasa yava tunkuzlar kelib zirâ' atni bozub hârâb kıladurlar.

Orijinal Metin

[22a]

بوی م برتوخو جیوان ائتمه نیکسک جان ا دور توکان اطاعتک ما غترسا اودور
غترسک ائتمه ا لغتر آدم فی ا هم کورسک نیشی بر اوسر ادم فی بیدور کولار
بیم بیدور جان تو خوجیوان دور نیدر کسی جیوان اوزنی نیکسک کوروشور اوزنی
اوجارق برتوخو جیوان چنجهن ادم دور تو مشوق ل سالیب عال لار سالیب اوجاق
کامرتیب الیوسر ائتمه ا دور کولکیم برتوخو جیوان سالیب جان دور لیک ائتمه
کولکیم جان قوشقان کوشق شولر اوزنی اوزنی نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار
میشر برتوخو جیوان ائتمه ا دور اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
میشر اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
بیدور مولونیک د داوا غا ترک یورد تو شقان سا چنان قشول اولان کلایک
شوخا نر لار فی تو سب بیدور

[21b]

دعوت جیوان نیکسک جان
بیرتوخو جیوان شیرور کور باوق بر جیوان دور کورسک کلک باشی چ کور کور
یوقان ایلدین جیوان کورسک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
بیرتوخو جیوان کورسک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
تیوه بر لایا باجیب اوان آدم اولاشیب چنجهن امان نیکسک باجیب سوتوقوب
کامل لاساق لار اوزنی کورسک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
لان اولاشیب باجیب کورسک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
تیوه اوقتا اوزنکلر غولوغ نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار
آدم دور اولاشیب نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار
سوتوقوب مولونیک صوبه ائتمه ا جیوان اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
بیسر بو اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
کولکیم کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
اودور برتوخو جیوان اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
نیکسک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
بیرتوخو جیوان اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
کولکیم کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
بیرتوخو جیوان اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
کولکیم کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک

[23a]

ایست و ماور بر جیوان دور ائتمه ا جیوان اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
ایکلا سیدن اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
موتوک اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
کولکیم کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
شوقسک اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
سوتوک اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
بیرتوخو جیوان اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
تیوه اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
جیوان دور اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
بیرتوخو جیوان اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
کولکیم کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
کولکیم کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
بیرتوخو جیوان اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
کولکیم کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک

[22b]

دعوت جیوان نیکسک جان
بیرتوخو جیوان شیرور کور باوق بر جیوان دور کورسک کلک باشی چ کور کور
یوقان ایلدین جیوان کورسک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
بیرتوخو جیوان کورسک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
تیوه بر لایا باجیب اوان آدم اولاشیب چنجهن امان نیکسک باجیب سوتوقوب
کامل لاساق لار اوزنی کورسک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
لان اولاشیب باجیب کورسک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
تیوه اوقتا اوزنکلر غولوغ نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار
آدم دور اولاشیب نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار اوزنی نر لار
سوتوقوب مولونیک صوبه ائتمه ا جیوان اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
بیسر بو اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
کولکیم کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
اودور برتوخو جیوان اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
نیکسک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک
بیرتوخو جیوان اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق اوجاق
کولکیم کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک کلک

<p style="text-align: center;">[34b]</p> 	<p style="text-align: center;">[35a]</p>
<p style="text-align: center;">[35b]</p> 	<p style="text-align: center;">[53a]</p>

[54b]

حيوانلارنىڭ بىلارنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار

تەبىئەتتا بىلار بىلەر تەبىئەتتە بولسا (تەبىئەتتە)
 اط قۇللايدۇر قولان (قولانلار)
 كىل موزا بىلەيدۇر موزا (موزا بىلەن)
 ایشاق سىكوللايدۇر سىكول (سىكوللار)
 توى قوز بىلەيدۇر قوزى (قوز بىلەن)
 اچىكو اوغلا بىلەيدۇر اوغلاق (اوغلا بىلەن)
 موشىك اسلان بىلەيدۇر اسلان (اسلان بىلەن)
 ايت كوچىكلايدۇر كوچىك (كوچىكلار)

تەبىئەتتا بىلارنىڭ بىلارنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار
 قوزى چوچىكلايدۇر چوچىك چوچىكلايدۇر چوچىك
 كىچىك باچىكلايدۇر باچىك باچىكلايدۇر باچىك

تەبىئەتتا بىلارنىڭ بىلارنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار
 تەبىئەتتا بىلارنىڭ بىلارنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار
 تەبىئەتتا بىلارنىڭ بىلارنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار

[55a]

چىن ابىستى بىلارنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار

چىن بىلارنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار
 چىن بىلارنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار
 چىن بىلارنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار

[59a]

توغۇش دۆڭگىسىنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار

توغۇش دۆڭگىسىنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار
 توغۇش دۆڭگىسىنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار
 توغۇش دۆڭگىسىنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار

[60b]

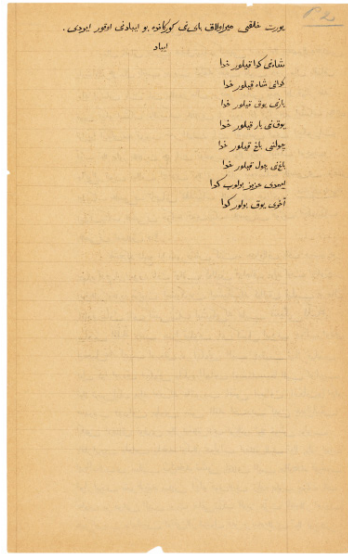
توغۇش دۆڭگىسىنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار

توغۇش دۆڭگىسىنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار
 توغۇش دۆڭگىسىنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار
 توغۇش دۆڭگىسىنىڭ مەنبەسى قىلىنغان اسملار

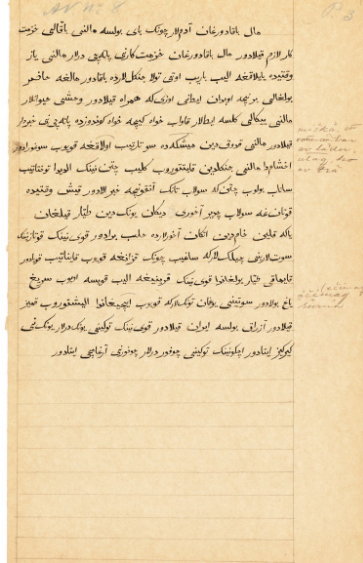

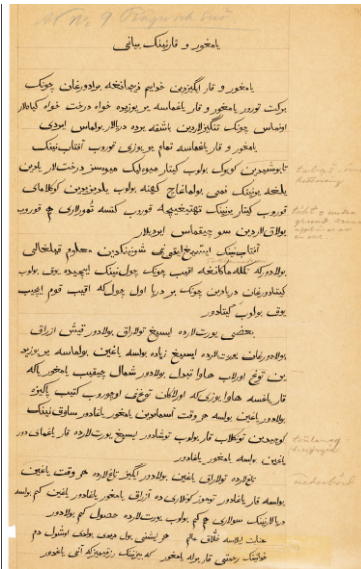
[79a]

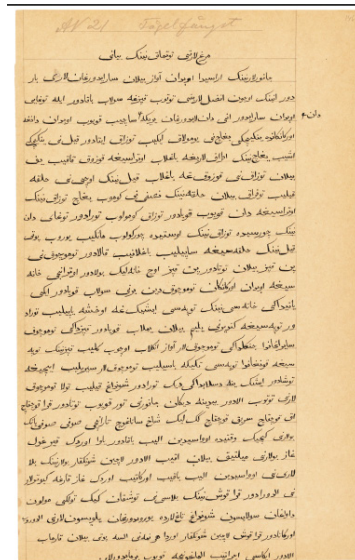
[79b]

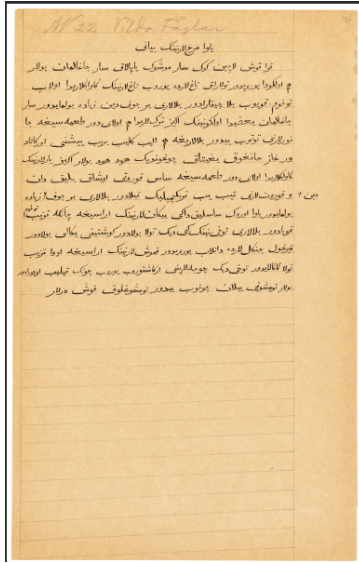
[80a]

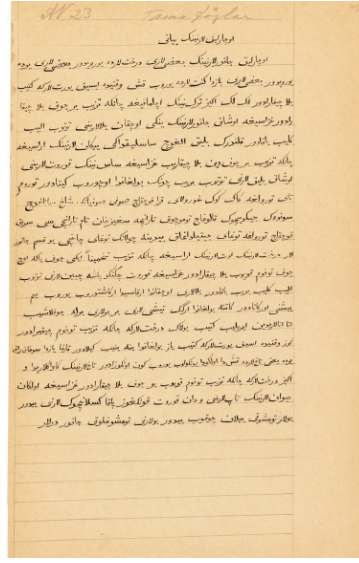
[87a]

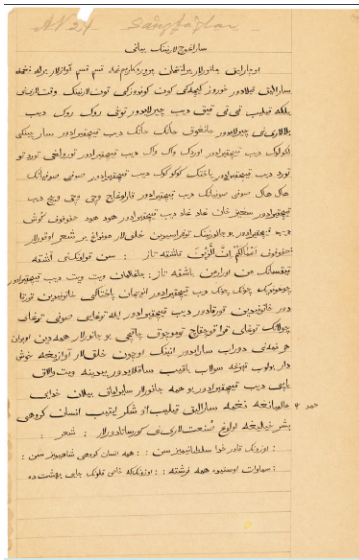
[87b]

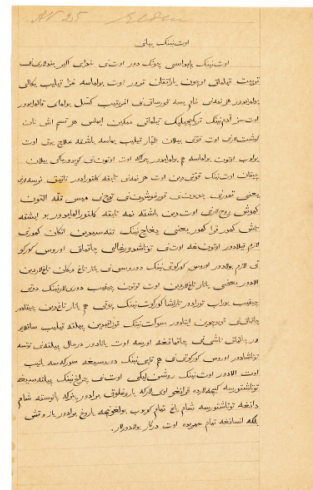
[88a]

[88b]

[89a]

[89b]

دوگن دشتونونك ياش

دوگن دشتونونك ياش... (The text in this block is a dense handwritten manuscript in Arabic script, likely a historical or administrative document. It contains several paragraphs of text with some marginalia and a title at the top.)

[90a]

ايچ چوگن بولور

(This block shows a page from a manuscript, mostly blank or with very faint text, possibly a separator page or a page with very light handwriting.)

[90b]

ئىچ و چېكايىك ياش

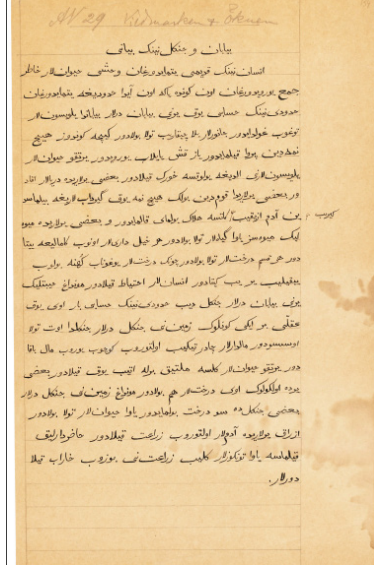
ئىچ و چېكايىك ياش... (This block contains a handwritten manuscript in Arabic script, similar to [89b], with a title at the top and several lines of text.)

[91a]

ايچ چوگن بولور

(This block shows another page from a manuscript, similar to [90a], with a title at the top and some faint text.)

[91b]

Aydoğan, Tuğba (2022). Garip-Senem Hikâyesindeki Epizotlar, Şiirler ve Bazı Motifler Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2022/20, s. 98-108.

GARİP-SENEM HİKÂYESİNDEKİ EPİZOTLAR, ŞİİRLER VE BAZI MOTİFLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

[Araştırma Makalesi/Research Article]

Tuğba AYDOĞAN*

Geliş Tarihi: 07.10.2022

Kabul Tarihi: 11.11.2022

Öz

Türk halk hikâyeleri içerisinde müstesna bir yere sahip Âşık Garip Hikâyesi'nin Doğu versiyonlarından birisi olan Garip-Senem, Doğu Türkistan Uygur Türkleri arasında çok yaygın ve sevilen halk hikâyeleri arasında yer alır. Gerek Anadolu gerekse Doğu Türkistan Uygur sahalarında bu halk hikâyesi ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak, manzum ve mensur karışık şekil özelliğine sahip bu hikâyenin mensur kısımları üzerinde bazı çalışmalar yapılmış ise de manzum kısımları ile ilgili çalışmaların yeterli olduğunu söyleyemeyiz. Çalışmamızda, halk hikâyesi araştırmalarında ihmal edilen manzum bölümlerin şekil incelemelerine ağırlık vereceğiz ve aynı zamanda hikâyenin epizotları ve bazı motifleri üzerinde de değerlendirmelerde bulunacağız. Metin merkezli bir yaklaşımla ele alacağımız halk hikâyesindeki manzum bölümlerin şekil incelemesinde; manzumelerin dörtlük sayısı, ölçüsü, kafiye ve kafiye örgüsünü tespit edeceğiz. Bu tespitler sonucunda manzum şekil özellikleri üzerinden anlatı türü ve sahasıyla ilgili çıkarımlar elde edeceğiz. Ayrıca bu çalışmanın, bizden sonra yapılacak olan halk hikâyesi araştırmalarında manzum bölümlerin şekil incelemesi noktasında bir örnek teşkil edeceğini düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Halk Hikâyesi, Garip-Senem, Motif, Epizot, Şiir İncelemesi.

A REVIEW OF THE EPISODES, POEMS, AND SOME MOTIFS IN THE FOLK TALE OF GARIP-SENEM

Abstract

Garip-Senem, one of the eastern versions of the Âşık Garip Story, which has an exceptional place in Turkish folk tales, is among the very common and popular folk tales among East Turkestan Uyghur Turks. Many studies have been carried out on this folk tale in both Anatolia and East Turkestan Uyghur fields. However, although some studies have been done on the prose parts of this folk tale, which has a mixed form in verse and prose, we cannot say that the studies on the verse parts are sufficient. In our reseach, we will focus on the form analysis of the verse sections that are neglected in folk tale studies, and we will also evaluate the episodes and some motifs of the story. In the form analysis of the verse sections in the folk tale, which we will deal with a text-centered approach, we will determine the number of stanzas, their measure, rhyme and rhyme pattern. As a result of these determinations, we will obtain inferences about the type and field of the narrative through the features of verse form. In addition, we think that this study will set an example for the formanalysis of the verse sections in the folk tale research that will be done after our study.

Keywords: Folk Tale, Garip-Senem, Motif, Episode, Poetry Analysis.

---

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, e-posta: xtbx88@gmail.com
Orcid: 0000-0003-1169-6245

Giriş

Yazılı veya sözlü olarak yaratılan, sözlü olarak yaratılanları âşıklar tarafından bir müzik aleti eşliğinde kahvehane vb. yerlerde bir dinleyici kitlesi önünde, sonraki dönemlerde ise meddahlar tarafından icra edilen; anlatım ve tasvir kısımları mensur, kahramanların karşılıklı konuşmaları ve bireysel duyguların ifade edildiği kısımların manzum olduğu; çoğunlukla gerçek ya da hayalî bir aşkı, bazılarında da aşk ve kahramanlığı konu eden; eğlendirmek, eğitmek ve kültürel aktarımı sağlamak gibi işlevlere sahip halk bilgisi ürünlerine halk hikâyesi adı verilmektedir. Bu türe ait pek çok anlatı mevcuttur ve Âşık Garip Hikâyesi bu anlatılardan birisidir.

Âşık Garip; Türkiye, Balkanlar, Azerbaycan (Kuzey ve Güney), Türkmenistan, Özbekistan ve Doğu Türkistan'da hem yazılı hem de sözlü kaynaklarda bilinen ve Türk dünyasının dışında da bazı komşu milletler (Ermeniler, Gürcüler vs.) arasında yaygın olarak anlatılıp okunan bir halk hikâyesidir. Bu coğrafyalarda, hikâyenin değişik isimlerde birçok varyantı oluşmuş, pek çok baskısı yapılmış ve bunların bazıları günümüze kadar ulaşmıştır (Alptekin, 2019: 224). Bölgelerin sosyal eğilimleri ve mahallî özellikleri sayesinde hikâyeye birçok yeni ve değişik unsur dâhil olmuştur (Türkmen, 1995: 24).

Prof. Dr. Fikret Türkmen (1995), "Âşık Garip Hikayesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma" adlı bu konudaki en kapsamlı çalışma olan doktora tezinde, söz konusu hikâyenin "Destân-ı Hikâyet-i Maksud", "Mısır Şehrinde Zuhur İden Âşık Karib" gibi varyantlarla birlikte derleme yoluyla elde edilen toplam sekiz varyantı karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Fakat Türkmen'in çalışmasında hikâyenin Uygur varyantlarına yer verilmemiştir.

Âşık Garip Hikâyesi'nin Uygur varyantlarından birisi Doğu Türkistanlı bilim adamı Abdülkerim Rahman tarafından derlenen ve 1981 yılında "Uygur Helk Dastanliri" adıyla basılan kitabın 237-297 sayfaları arasında yer almaktadır (Köse ve İnyet, 1996: 44). Hikâyenin bir diğer Uygur varyantı olup bu makalede incelemeye esas olan metin, eserin 1987 yılında basılmış "Uygur Helk Dastanliri 2" adlı ikinci cildinin 220-317 sayfaları arasında yer alan "Garip-Senem" adlı halk hikâyesidir.

Bu metin Prof. Dr. Alimcan İnyet tarafından yayıma hazırlanan "Uygur Halk Destanları 1" adlı kitaptaki "Garip ile Senem" adlı metinden olay örgüsü bakımından bazı farklılıklar arz eder. Örneğin Garip'in Yemen'e gitmesi, Şah Senem'in Garip'i aramak için Halep Şirvan'a gitmesi ve zindana düşmesi, Ahçı Ana'nın tüccar kılığında Yemen'e gidip Garip'i bulması gibi epizotlar Uygur Halk Destanları 1'deki metinde yoktur.

Metnin dil özellikleri, söz konusu hikâyenin yazılı ortamın ürünü olduğunu göstermektedir:

Xeverlerni rivayet qilguçılar ve eserlerni köçürgüçiler, kona qiziqarlıq dastanlarını sözlügüçiler, gep xamanlırı bolğan rivayetçiler şundaq rivayet qilipturlerkim, Diyari Bekri vilayetide bir padişah bar erdi. Atını Şah Annasxan der erdi. Anıng bir veziri bar erdi. Atını Hasan Vezir der erdi. Bular bir-biri bilen nahayıtı dost méhriban erdi. Künlerning bir küni bular şikar qılmaq üçün meslihet qılıp tola leşker esvap-alat birlen şikarğa çıqtılar. Üç keçe-kündüz deşt-bayavanlarda yürdi. Aldığa héçnémerse uçrımdı (UHD 2-1987: 220).¹

¹ "Haberleri rivayet ve eserleri istinsâh edenler eski ilginç destanları söyleyenler, söz ustaları olan rivayetçiler şöyle rivayet ederler ki, Diyar Bekri vilayetinde bir padişah var idi. Adına Şah Abbas derlerdi. Onun bir veziri var idi. Adına Hasan Vezir derlerdi. Bunlar birbiriyle yakın dost idiler. Günlerin birinde bunlar avlanmak için danıştılar ve çok sayıda asker ve alet edevat ile ava çıktılar. Üç gün üç gece çöllerde yürüdüler. Önlerine hiçbir şey rastlamadı." Metinde geçen "erdi", "çıktılar", "héçnémerse" gibi ifadeler Çağatayca'ya özgü olup yazılı ortamın özelliklerini yansıtır.

A. Hikâyenin Olay Örgüsü

Ele aldığımız hikâyenin olay örgüsünü aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Diyarbakır vilayetinin hükümdarı Şah Abbashan'ın Şah Senem adında bir kızı ve veziri Hasan'ın Garip adında bir oğlu bulunmaktadır. Bu çocuklar dünyaya gelmeden önce gelecekte birbiriyle evlendirileceğine dair yazılı mühürlü bir anlaşmayla beşik kertme yapılmıştır. Çocuklar da okuldaki tahsil sürecinde birbirlerini sevip âşık olurlar. Ancak zamanla Hasan Vezir vefat edince statü değişmesi dolayısıyla Şah Abbashan'ın hatunu anlaşmayı bozar ve Garip'in Bağdat'a sürgün edilmesine yol açar. Bağdat'a sürülen Garip, bir gün rastladığı falcı ninenin uyarı ve tavsiyesiyle annesi ve kız kardeşiyle vedalaşarak Diyarbakır vilayetine doğru yola koyulur. Dönüş yolunda dağın tepesindeki bir mağarada Şeyh Cüneydil Bağdâdî ile karşılaşır, şeyhin sorularına doğru cevap vererek duasını alır. Yolda rastladığı kırk haydut, Garip'i köle olarak satmak için Halep Şirvan şehrine götürürler. Bu sırada aşkıdan hastalanan Şah Senem için yapılan has bahçede çalıştırılmak üzere köle satın almaya gelen Şah Abbashan'ın adamları Garip'i satın alarak Diyarbakır'a dönerler ve böylece Garip has bahçede çalışmaya başlar. Has bahçede ahçı Ana'nın yardımıyla Senem ile buluşan Garip, kendisine âşık olan Süçük adlı kızın istediğini reddetmesi dolayısıyla iftiraya uğrar. Şah Abbashan, Abdullah Şatiri adlı adamını Garip'i tutuklamaya gönderince Şah Senem, Garip'in kaçmasını ister. Bunun üzerine Garip Yemen şehrine gider. Garip'in hasretine dayanamayan Şah Senem, sevgilisini aramaya çıkar ve Halep Şirvan şehrinde zindana atılır. Halep padişahı, Şah Senem'in durumunu anladıktan sonra onu memleketine yolcu eder. Şah Senem'in hâline acıyan ahçı ana, Garip'i tüccar kılığında aramaya çıkar ve Yemen şehrine gidip Garip'i bulur. Memleketine dönen Garip, Şah Senem'in istediği üzerine birlikte Halep-Şirvan şehrine doğru yola koyulur. Yolda dinlenmek için mola verirken ava çıkan Şah Abbashan'ın kendilerine doğru yaklaştığını görürler. Bunun üzerine Şah Senem, Allah'a dua eder ve duası kabul edilip aslındakinden daha güzelleşir. Şah Abbashan, bu güzel kızı görüp âşık olur ve böylece âşkın ne demek olduğunu farkına varır. Şah Abbashan, Bağdat'tan Garip'in getirilmesini ister ve Garip dönünce onu Şah Senem'le evlendirir. Böylece iki sevgili muratlarına ererler.

Bu olay örgüsüne göre, hikâyenin epizotlarını;

1. Kahramanın ailesinin tanıtılması,
2. Kahramanın doğumu ve ad alması,
3. Kahramanın eğitimi ve âşık olması,
4. Kahramanın evlenmesinin engellenmesi,
5. Kahramanın kavuşma mücadelesi,
6. Kahramanın memleketine geri dönmesi,
7. Sonuç

şeklinde tespit edebiliriz.

B. Hikâyenin Epizotları ve Buna Bağlı Şiirler

Halk hikâyeleri, manzum-mensur karışık olma özellikleriyle karakteristiktir. Halk hikâyelerinde, heyecan ve duyguların yoğunlaştığı kısımlar ve karşılıklı söyleşmelerin olduğu bölümler manzum, olayların anlatıldığı ve olaylar arasındaki geçişlerin sağlandığı bölümler ise mensur olarak ifade edilmektedir. Manzum bölümler, hikâyenin mevcut kısmındaki konuyla ilgili olmalarına rağmen metinden ayrılmaları durumunda müstakil bir şiir olarak da var olabilirler (Türkmen, 1998: 101). Garip-Senem Hikâyesi'nde de benzer bir

durum söz konusudur. Şiirler, epizotlardaki konu ile uyum hâlinde olsalar da müstakil birer şiir olarak da var olabilirler. Bu sebeple Garip-Senem Hikâyesi'ndeki şiirlerin epizotlarına göre incelenmesinin doğru olacağını düşünmekteyiz.

1. Kahramanın Ailesinin Tanıtılması

Hikâyenin bu epizotunda, isminden de anlaşılacağı üzere kahramanın ailesi tanıtılır. Diyarbakır padişahı Şah Abbashan ve veziri Hasan'ın birbiriyle yakın dost olmalarından bahsedilir. Garip ve Şah Senem'in aileleri olacak bu kişiler, sosyal statü bakımından birbirine denktir. Ava çıktıkları bir gün, eşleri hamile olan padişah ve veziri eğer birinin eşi kız, birinin de oğlan doğurursa ikisinin nikahı bir olsun diye söz keserler ve vaatleri bozulmasın diye Şah Abbashan vaadini yazarak kendi mührünü basar ve Hasan Vezir'e verir.

Bu epizotta "gebe geyik" motifi dikkat çekmektedir. Gebe geyik; Garip-Senem, Tahir ile Zühre gibi Uygur halk hikâyelerinde evlada işaret etmektedir. Şah Abbashan ve Hasan Vezir, av sırasında karşılaştıkları gebe geyiği eşlerinin de gebe olması sebebiyle vurmaktan vazgeçerler. Bu olay, Allah'ın lütfu ve işareti olarak yorumlanır. Zira o gebe geyiği vururlarsa gebe hanımlarının başlarına bir felaket geleceği düşünülür (İnayet, 2013: 50-51).

Hikâyenin bu epizotunda şiir bulunmamaktadır.

2. Kahramanın Doğumu ve Ad Alması

Padişah Abbashan ve Hasan Vezir'in avdan dönmelerinin üzerinden dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat, dokuz dakika geçtikten sonra Hasan Vezir'in karısı bir oğlan doğurur. Bu çocuğa Şah Garip adını verirler. Bir zaman sonra da padişahın karısı bir kız doğurur. Bu kıza da Şah Senem adını verirler. Şah Garip'in doğumundan üç yıl sonra Hasan Vezir hastalanıp vefat eder. Şah Garip yetim kalır ve aileler arasındaki sosyal statü denkliliği bozulur.

Burada, kahramanın doğumu ile "dokuz" sayısı arasında bir ilişki kurulduğu görülmektedir. İslamiyet öncesi Türk kültüründe oldukça önemli sayılardan biri olan dokuz, hem tek bir sayı olması hem de kutsal kabul edilen "üç" sayısının katlarından olması sebebiyle kut, kısmet ve nasip ile ilişkilendirilmiştir. İslamiyet öncesi inanışta olduğu gibi tasavvufta da dokuz gök inancı vardır ve Allah'ın göğün dokuzuncu katında olduğuna inanılır (Çoruhlu, 2020: 350). Garip-Senem Hikâyesi'nde tasavvufi unsurlardan sıkça faydalandığı düşünürsek bu bağlamda Şah Garip'i kâmil bir insan olarak değerlendirebiliriz.

Hikâyenin bu epizotunda da şiire yer verilmediğini görmekteyiz.

3. Kahramanın Eğitimi ve Âşık Olması

Halk hikâyelerinde kahramanların âşık olmaları; rüyada görüp âşık olma, bade içerek âşık olma, ilk karşılaşmada âşık olma, eğitim sırasında âşık olma, resmini veya saç telini görüp âşık olma, aşk hastalığına tutulma ve aynı evde büyüyen kahramanların kardeş olmadıklarını öğrendiklerinde âşık olmaları gibi çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir (İnayet, 1995: 31-34). Garip-Senem Hikâyesi'nde Şah Garip ve Şah Senem, dört yaşına geldiklerinde aileleri tarafından okula verilirler ve yıllar içerisinde birbirlerine eğitim sırasında âşık olurlar.

Garip-Senem Hikâyesi'nin bu epizotunda daha çok karşılıklı konuşmalara yer verilmiş olup şiir bulunmamaktadır.

4. Kahramanın Evlenmesinin Engellenmesi

Halk hikâyelerinde kahramanın evlenmesinin engellenmesi; sevgilinin sosyal statüsünün ya da dinî inancının değişmesi, entrika, büyü ve iftira gibi sebeplerle gerçekleşmektedir. Garip-Senem Hikâyesi'nde bu sebep, Garip'in yetim kalması yani sosyal statüsünün değişmesidir.

Bu evliliğe karşı çıkan kişi ise Şah Senem'in annesi olup Şah Abbashan'ı verdiği sözden döndürmek için elinden gelen tüm gayreti gösterir.

Garip-Senem Hikâyesi'ndeki ilk şiir, kızının Garip ile evlenmesine karşı çıkan annesinin babası ile konuşmasına şahitlik ettiği an Şah Senem tarafından söylenmiştir. Annesinin sözlerini işitip her şeyin değiştiğini, artık Garip'i görmesinin zorlaştığını düşünen ve yüreği yanan Şah Senem, hissettiği acıyla "saldın" redifli 4+4 duraklı, 8 heceli bir koşma söyler. Kafiye örgüsü; ilk dörtlükte a/b/c/b, diğer dörtlüklerde d/d/d/b, e/e/e/b... şeklindedir. Bir dörtlükte "saldın" yerine "ettin" redifi kullanılmış olup şiir, 6 dörtlükten meydana gelmiştir.

Hikâyenin ikinci şiiri, Şah Senem'i okulda göremediği için ağlayan Şah Garip'in "ne oldu yârim gelmedi" redifli mani ve koşma karışımı şiirdir. 8 heceden oluşan mısralar 4+4 duraklıdır. İlk dörtlüğün kafiye örgüsü a/b/a/b diğer dörtlüklerde ise c/c/c/b, d/d/d/b... şeklinde düzenli olarak devam etmektedir.

Mollası, Garip'in ahvalini görüp neden dersini okumayarak ağladığını sorup Garip'e iki tokat atar. Garip, Şah Senem'i yâd edip onu göremediği için dertlenerek "keşke" redifli 7 dörtlükten oluşan bir koşma söyler. Hikâyedeki üçüncü şiir; 7, 8 ve 9 heceli mısralardan meydana gelmekte ve söz konusu şiirin belirli yerlerinde vezinde hatalar görülmektedir. Şiirin kafiye örgüsü ilk dörtlüğü a/b/a/b, diğer dörtlükleri c/c/c/b, d/d/d/b... şeklindedir.

Hikâyedeki dördüncü şiiri, Garip'i ağlarken gören Şah Senem, onun bu ahvaline üzüлüp mollasına bakarak söyler. Şiir, "azad kıl"² redifli 5 beşlikten oluşmuş bir muhammestir. Mısralar, 7+7 duraklı 14 heceden meydana gelmektedir. Şiirin kafiye örgüsü ilk dörtlük; a/a/a/a/a diğer dörtlükler b/b/b/b/a, c/c/c/c/a... şeklindedir.

Şah Senem'in yakarışlarına dayanamayan Molla, gönül işi olduğunu anlayıp gençleri birbiri ile görüştürmeye karar verir. Okuldaki çocukları serbest bırakılınca Şah Senem, Garip'in yanına gider, dertleşip ağlaşırken karşılıklı dörtlükler söyleyerek hikâyenin beşinci şiirini oluştururlar. Senem'in söylediği bölümler "Garibim" redifli, Garip'in söylediği bölümler ise "vardır" redifli olup şiir 5+5, 10 dörtlükten meydana gelmiştir. Senem'in söylediği bölümler koşma nazım şekliyle söylenmiş olup kafiye örgüsü; a/a/a/b, c/c/c/b, d/d/d/b... şeklindedir. Garip'in söylediği bölümler de koşma nazım şekliyle söylenmiş olup şiirdeki mısralarda genellikle 11 ve 12'li hecelere yer verilse de ölçüde tam anlamıyla birlik sağlanamamıştır.

Babası Şah Abbashan ve Garip'in babası Hasan Vezir'in vaktiyle vaatleştğini ve bunu mühürledikleri bir yazı ile tescillediklerini öğrenen Şah Senem, Garip'ten aldığı bu kağıdı babasına bir kitap içerisinde ulaştırır. Artık sözünde durması gerektiğini düşünen Şah Abbashan'a karısı engel olur. Garip'in yetim bir çocuk olduğunu, babası olmayan bir çocuğa kız verilmeyeceğini söyleyerek Şah Abbashan'ın elindeki mühürlü yazıyı alıp yırtar ve Şah Abbashan'ın Garip ve ailesini Bağdat'a sürgün etmesini sağlar.

Bu epizottaki altıncı yani son şiir, Şah Senem'in söylediği "Garip seni bir Allah'a tapşurdum"³ nakaratlı 4, Şah Garip'in söylediği "yığlamagıl"⁴ Senemcan gitsem dönerim" nakaratlı 5 dörtlükten meydana gelmektedir. Şah Senem'in söylediği ilk dörtlük a/b/a/b, diğer dörtlükler c/c/c/b, d/d/d/b yani koşma şeklinde kafiyeleşmişken Garip'in söylediği ilk dörtlük a/b/a/b, diğer dörtlükler c/c/c/b, d/d/d/b... kafiye örgüsüyle koşma şeklinde ve 11'li hece ölçüsüyle söylenmiştir.

² Azat et.

³ Emanet ettim.

⁴ Ağlama.

Kahramanın evlenmesinin engellenmesi epizotunda 6 şiire yer verilmiş olup bu şiirler büyük ölçüde koşma nazım şekliyle ve dörtlükler hâindedir. Ayrıca şiirlerde ölçü ve kafiye düzeninin tam anlamıyla kurulmadığını görmekteyiz.

5. Kahramanın Kavuşma Mücadelesi

Garip ve ailesinin Bağdat'a gitmesi ile kahramanın kavuşma mücadelesi epizotu başlar. Şah Senem ile vedalaşan Garip, menzilleri aşarak kırk günde Bağdat şehrine ulaşır. Halk hikâyelerinde kırk sayısının formülistik bir sayı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Sayı sembolizminde kırk; beklemenin, hazırlığın ve denemenin sayısıdır. Kitab-ı Mukaddes'te kurtuluş yolu boyunca büyük olaylar kırk sayısına bağlanmış olup bu sayı, meydana gelecek diğer olayların işareti şeklinde yorumlanmaktadır (Güvenç, 2009: 89). Bu bağlamda Garip'in Bağdat şehrine kırk günde gitmesini kavuşma mücadelesi için ilk adım olarak değerlendirebiliriz.

Kahramanın kavuşma mücadelesi epizotundaki ilk şiiri Garip, karşılaştığı falcı nineye söyler. Garip'in nineye derdini anlattığı 4 dörtlükten oluşan "salgı⁵" redifli şiirin ilk dörtlüğü a/b/a/b, diğer dörtlükleri a/a/a/b, c/c/c/b... kafiye örgüsüyle 4+4 duraklı 8'li hece ölçüsüyle söylenmiş koşma şeklindedir.

Garip'in sözlerini işitip fal açan nine, Garip'in Diyarbakır padişahının kızı Şah Senem'e gerçekten âşık olduğunu görür. Garip'e, Diyarbakır'a geri dönüp Şah Senem'in bağına bakan nineye evlat olursa sevdiğiyle görüşüp muradına erebileceğini söyler. Nineden bu sözleri işiten Garip, soluğu annesinin yanında alarak Diyarbakır'a gitmek için ondan izin ister ve 5 dörtlükten oluşan epizotun ikinci şiirini söyler. Bu şiir de 4 dörtlük 8'li, 1 dörtlük ise 11'li hece ölçüsünden oluşmuştur. İlk dörtlüğün kafiye örgüsü a/b/c/b, diğer dörtlüklerin ise d/d/d/b, e/e/e/b... şeklindedir.

Epizottaki üçüncü şiir, Garip'in annesinin söylediği "balam seni bir Allah'a tapşurdum" nakaratlı şiirdir. 11 heceli mısralardan meydana gelen ve koşma nazım şekliyle söylenmiş şiirin kafiye örgüsü ilk dörtlüğün a/b/a/b, diğer dörtlüklerin ise c/c/c/b, d/d/d/b... şeklindedir.

Annesinin duygu dolu sözlerinden sonra ağlayarak ona veda eden Garip, evden çıkmak üzereyken kardeşi Gülcemal, onu harap bir hâlde görünce Garip'e bakarak "han atam kayda barursan⁶" nakaratlı şiiri söyler. 6 dörtlükten oluşan epizotun dördüncü şiiri, koşma nazım şekliyle 8'li hece ölçüsüyle söylenmiş olup şiirin ilk dörtlüğünün kafiye örgüsü a/b/a/b, diğer dörtlükler ise c/c/c/b, d/d/d/b... şeklindedir.

Kardeşi Gülcemal'den bu sözleri işitip üzülen Garip, kardeşine ahvalini anlatıp onunla vedalaşarak yola revan olur. Garip üç gün üç gece yürüdüktan sonra yüksek bir dağa varır. Dağın ortasında bir mağara, mağaranın ağzında ise bir ışık vardır. Bunları gören Garip, burada bir evliya olduğunu, kendisinin bir pirin eteğini tutmadıkça murada eremeyeceğini düşünür ve mağaranın içinden Şeyh Cüneydil Bağdadî çıkıp gelir.

Garip'in üç gün, üç gece yürümesini İslam inancındaki sayı sembolizmi ile açıklayabiliriz. Tasavvufi inanışa göre ruhun üç derecesi vardır. Bektaşilikte de erişilmesi gereken "telkin", "libas" ve "ahadiyyet" olmak üzere üç merteye vardır. Mevlevilikte ise derviş adayı üç gün post üzerinde bekleyerek çile çeker ve devam edip etmemeye karar verir (Çoruhlu, 2020: 347-348). Bu açıdan bakacak olursak hikâyede Garip'in Şeyh Cüneydil Bağdadî ile karşılaşmadan üç sayısına yer verilmesini, onun manevi bir mücadele ve çilenin eşliğinde olduğu ve bu mücadeleyi kazandığı taktirde evliya derecesine yükseleceği şeklinde yorumlayabiliriz.

⁵ Sal sen.

⁶ Abi, nereye gidersin?

Şeyh Cüneydil Bağdadî'nin yüksek bir dağdaki mağaradan çıkmasını, Türk kültüründeki dağ ve mağara kültürleriyle ve İslam inancıyla açıklayabiliriz. *"İster kozmik dağ olarak dünyanın eksenini, imparatorluğun merkezi olsun, ormanlık bir yer, karla kaplı, ulaşılmaz ve gizemli, isterse göğe daha yakın yüksekçe bir yer olsun dağ, Türklerin dinsel tasarımlarında her zaman önemli bir rol oynamıştır"* (Roux, 2011: 62). Dağlar, göğe yakın olmaları sebebiyle kutsal olarak kabul görmüş ilahî mekânlardır. Mağaralar da *"ilahi buyruğun tebliğ edildiği yer olarak karşımıza çıkar"* (Gültepe, 2015: 595). Bu bilgiler ışığında, Garip'in Cüneydil Bağdadî'yi dağdaki bir mağaradan çıkarken görmesini ve onda âşıklık alameti olduğunu hissetmesini, Tanrısal bir mekânda Tanrısal bir tebliğ alması şeklinde değerlendirebiliriz.

Epizotun beşinci şiiri, Şeyh Cüneydil Bağdadî'nin Garip'i gördüğünde; "Ben bu oğula bir sorayım, soruma iyi cevap verirse dua edip kemaline hem muradına erdireyim, eğer cevap vermezse terbiye edip kemaline ulaştırayım" düşüncesinden sonra Garip ile karşılıklı söyledikleri 14 dörtlükten oluşmaktadır. Bağdadî; "oğlum âşık bolsan⁷ mana cevap ver" nakaratlı 7 dörtlük, Garip ise "bana üstat⁸ isen cevabım şudur" nakaratlı 7 dörtlük söyler. Kafiye örgüsünde kimi düzensizlikler olsa da dörtlükler koşma nazım şeklinde olup hem kendi içinde hem de bir önceki dörtlükle de kafiyelidir. Mısralarda 10,11,12 ve 13'lü heceler olup düzenli bir vezin yoktur. Bu mısralarda Cüneydil Bağdadî, Garip'e dinî ve tasavvufi açıdan oldukça önemli ve derin bazı sorular yönelendirir. Garip ise tüm sorulara Cüneydil Bağdadî'nin takdirini kazanacak cevaplar verir. Bu cevaplar karşısında teşekkür eden Cüneydil Bağdadî, Garip'e "Allah muradını versin, maksadına ulaştırın" diye dua ederek onunla vedalaşır.

Garip, mesafeleri aşarak yedi gün yedi gece yol yürür. *"Yedi sayısı İslami inanışlarda yaygın olarak karşımıza çıkar. Allah göğü yedi katlı olarak yaratmıştır. Hac'da Kâbe yedi kez tavaf edilir. Safa ile Merve arasında yedi şart uygulanır, yedi gidiş dönüş yapılır ve yedişer taşla üç kez Şeytan taşlanır. Tasavvufta beden ruhsal güçlerinin toplandığı yedi noktadan söz edilir"* (Çoruhlu, 2020: 349). Bir aşk hikâyesinden ziyade tasavvufi bir metin olarak okuyabileceğimiz Garip-Senem Hikâyesi'nde tasavvufi açıdan büyük önem taşıyan sayı ve motiflere yer verilmesi bu fikrimizi desteklemektedir.

Epizotun altıncı şiiri yine Garip tarafından kendisini öldüreceğini hissettiği haramilere karşı söylenmiştir. 4 dörtlükten oluşan bu şiir 11'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Kafiye örgüsü, ilk dörtlükte a/b/a/b, diğer dörtlüklerde a/a/a/b, c/c/c/b... yani koşma şeklindedir. "Yar yüzünü göremeden öleceğim" redifli şiirde Garip, Senemcan'ın yüzünü bir kez daha göremeyecek olmanın vermiş olduğu üzüntüyü dile getirmektedir.

Bu şiirde Garip, haramilerden "zenci" diye bahsetmektedir. Yani onun sevgilisine kavuşmasını engelleyen bozguncu - harami kişiler "kara yüzlü" kişilerdir. Çelik (2019: 340); Türk halk anlatılarında "zenci" ya da "arap" olarak ifade edilen bu kişilerin özellikle bedensel nitelikleri yüzünden "biz" kümesinin dışına itildiklerini ifade etmektedir. Örneğin; Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde, kahramanların birbirine kavuşmalarını engelleyen "Arap" figürüdür. Garip-Senem Hikâyesinde de benzer olarak kahramanın sevgiliye ulaşma yolundaki engelinin "zenci" olarak ifade edilmesi oldukça önemlidir. Nitekim haramiler içerisinde aksakal bir haraminin teklifi üzerine Garip öldürülmez ve satılıp parasının paylaşılmasına karar verilir.

Bu sırada yemeden içmeden kesilen kızına çare bulmaya çalışan Şah Abbashan; ulemalar, hukemalar, müneccimleri gezer ve açılan falda kızının aşk acısı çektiğini öğrenir. Çare olarak da Diyarbakır dışında bir tepede kızına çarbağ yaptırır. Bu çarbağda çalışmak üzere kırk köle satın alınır, bu kırk köleden biri de Garip'tir. Çalıştığı bağdaki bahçıvan nine ile anne-

⁷ İsen.

⁸ Üstat.

evlat gibi olan Garip, bağdan toplanan çiçeklerin Senem'e gittiğini öğrenince sevinir ve mektup yazarak bir demet çiçekle beraber Senem'e götürmesi için nineye verir.

Epizotun yedinci şiiri Senem ile nine arasındaki karşılıklı konuşmalarının yer aldığı şiirdir. 8 dördlükten oluşan bu şiirin mısraları 12'li hece ölçüsüyle (6+6 duraklı) kaleme alınmıştır. Kafiye şeması a/b/a/b, c/d/c/d, e/e/e/b... yani koşma şeklindedir. Bazı dördlülüklerde (çimeni-meni-seni) zengin kafiye yer verilirken şiirin büyük bir bölümünde "zaman-kurban-can" örneğinde olduğu gibi tam kafiye yer verilmiştir.

Nineden bu çiçekleri Garip'in dizdiğini öğrenen Şah Senem çok sevinir ve çiçeklerin arasındaki mektubu görür. Garip'in ahvalini anlattığı mektup, epizotun sekizinci şiiri olarak sunulmuştur. Bu şiirde Garip, Şah Senem'in derdinden ne hâle geldiğini anlatmaktadır. "... boldum derdinden" redifli şiir a/b/a/b, c/c/c/b, d/d/d/b... kafiye şemasına sahip olup koşma nazım şekliyle ve 12'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Mektubu okuyan Şah Senem sevinerek Garip'i görmek için bir çare düşünür ve bahçıvan nineye kaderinden yakındığı epizotun dokuzuncu şiirini söyler. Bu şiir, 4 dördlülük ve 8'li hece ölçüsüyle (4+4 duraklı) oluşturulmuştur. Kafiye şeması a/b/a/b, c/c/c/b, d/d/d/b şeklinde olup nazım şekli koşmadır.

Şah Senem, epizotun onuncu şiirini de ahvalini gören ahçı dadısına söyler. Şah Senem'in ahçı anneye derdini anlattığı "Yarın gülü keldi özi kelmedi"⁹ nakaratlı şiir, 11'li hece ölçüsünden oluşan mısralardan meydana gelmiştir. 4 dördlülükten oluşan şiir; a/b/c/b, d/d/d/b, e/e/e/b kafiye şemasına sahip olup koşma nazım şeklindedir.

Ahçı annesinin tavsiyesiyle çarbağa gidip eğlenmek istediğini söyleyen Şah Senem, babasından izin alır ve çarbağa gider. Garip, Şah Senem'i beklerken bahçıvan annesine epizotun on birinci şiirini söyler. 4 dördlülükten oluşan şiir 11'li hece ölçüsünden meydana gelmiştir. Kafiye şeması a/b/a/b, a/a/a/b, c/c/c/b... şeklinde olup nazım şekli yine koşmadır.

Çarbağa gelen Şah Senem, kendisini ağaçta bekleyen Garip'i göremediği için üzülüp ağlayarak epizotun on ikinci şiirini söyler. 6 dördlülükten oluşan bu şiir, 8'li hece ölçüsünden meydana gelmiştir. Şiirde ilk dördlülük, a/b/a/b diğer dördlülükler, c/c/c/b, d/d/d/b şeklinde kafiyelenmiştir. "Yok" redifli şiirde; yarım, tam ve zengin kafiyelere yer verilmiştir.

Şah Senem'den bu sözleri işiten ahçı anne Senem'e ahvalini sorar ve Şah Senem ona bakarak Garip'i aradığını belirttiği epizotun on üçüncü şiirini söyler. "... boldu neyleyin" redifli şiir, 6 dördlülükten meydana gelmiştir. 8'li hece ölçüsünden meydana gelen şiirin kafiye şeması a/b/a/b, c/c/c/b, d/d/d/b yani koşma nazım şeklindedir.

Garip, bu sözleri işitip sevinir ve kendini aşikâr etmek için ağaçtan inerek Şah Senem'in yanına gelir. Sevgililer, kırk gün boyunca hasret giderir. Kırk günün sonunda Şah Senem, babasından bir daha izin istemek için gideceğini söylediğinde Garip, dertlenerek epizotun on dördüncü şiirini söyler. 3 dördlülükten oluşan şiirde 11'li hece ölçüsü kullanılmıştır. Kafiye şeması ise a/b/a/b, c/c/c/b, d/d/d/b şeklindedir.

Şah Senem, babasından kırk gün daha izin istediğinde kızının iyileştiğini gören Şah Abbashan, ona bir daha izin verir. Şah Senem sevinip ahçı anne ile yola revan olur. Şah Senem'in geldiği gören Garip, sevdiğine bakarak epizotun on beşinci şiirini söyler. 4 dördlülükten meydana gelen şiirde 8'li hece ölçüsü kullanılmıştır. Kafiye şeması a/b/c/b, d/d/d/b, e/e/e/b olup koşma şeklindedir.

⁹ Yârin gülü geldi kendi gelmedi.

Epizotun on altıncı şiirini yine Garip söyler. Bu şiirde Garip, Şah Senem'e karşı duyduğu derin hisleri dile getirir. 5 dörtlükten oluşan şiirin mısraları 8'li hece ölçüsünden meydana gelmiştir. Kafiye şeması a/b/c/b, d/d/d/b, e/e/e/b şeklinde olup nazım şekli koşmadır.

Garip'ten bu sözleri işiten Şah Senem çok sevinir. Sevgililer birlikte birkaç gün geçirdikten sonra Şah Senem saçlarını altın tarakla tararken Garip sevgilisine epizotun on yedinci şiirini söyler. Garip'in sevgilisinin güzelliğini anlattığı bu şiir 4 dörtlükten meydana gelmiştir. 11 heceli mısralardan meydana gelen şiirin kafiye şeması a/b/a/b, c/c/c/b, d/d/d/b yani koşma şeklindedir.

Geçen kırk günün ardından Şah Senem, yine şehre babasının yanına izin istemeye giderken Garip'i bahçıvan nineye emanet eder. Babasından tekrar izin alan Şah Senem, üç yüz ay yüzlü cariyesini etrafına toplatıp çarbağa doğru revan olur. Yolda cariyelerine, aşkın derdini epizotun bir diğer şiiriyle anlatır. 5 dörtlükten oluşan şiir, 8 heceli dizelerden meydana gelmiştir. "Bolur mu?" redifli şiirin kafiye şeması a/b/c/b, d/d/d/b, e/e/e/b şeklindedir.

Garip ile yeniden kavuşan Şah Senem'in cariyelerinden Süçük adlı kız Garip'e âşık olur ve bir gün Garip'in yalnız kaldığı sırada onu öperek muradına ermek ister. Süçük, Garip'in arkasından gizlice gelip onu kucaklayarak öper. Bu edepsiz harekete çok sinirlenen Garip, Süçük'ün ağzına vurur, tokatın darbesiyle kızın dişleri kırılır ve ağzı kanar. Bu durum karşısında çok sinirlenen Süçük, önce Garip'i her şeyi Şah Abbashan'a anlatmakla tehdit eder, sonra da bunu gerçekleştirir. Şah Abbashan hiddetlenip Abdullah Şatiri ve on bin celladını Garip'in üzerine salar. Şah Senem ve ahçı anne, Garip'i iki kere saklarlar. Üçüncüde Abdullah Şatiri, Garip'in bulur fakat Şah Senem ona altın vererek epizotun bir diğer şiirini söyler. 4 dörtlükten meydana gelen şiir, 11'li hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Kafiye şeması a/b/a/b, c/c/c/b, d/d/d/b... yani koşma şeklindedir.

Abdullah Şatiri, Senem'den bu sözleri işitince gönlü yumuşar, ona acır ve yedi avuç altını alarak Padişah Abbashan'ın yanına gelir ve Garip'i bulamadığını söyler. Şah Senem, er ya da geç Garip'in yakalacağını düşünerek ona kaçması gerektiğini söylediğinde Garip, Senem'in kendinden bıktığını düşünürerek "Ey Şah Senem, benden bıkmış isen bu çarbağın kendine kalsın, beni artık burada bulamazsın." diyerek çıkıp gider. Şah Senem, söylediği sözlerden pişman olsa da Garip yola revan olup menzilleri aşarak kırk günde Yemen şehrine ulaşır. Yemen padişahı, Garip'in geldiğini işitip onu sarayına getirterek sorular sorar. Yemen padişahı ve Garip'in karşılıklı soru-cevapları epizotun bir diğer şiirini oluşturur. 7 dörtlükten meydana gelen şiirin 4 dörtlüğünü Yemen padişahı, 3 dörtlüğünü ise Garip söyler. Kafiye şeması, önce çapraz sonra düz olmak üzere koşma nazım şeklindedir. Şiirin mısraları 11 heceden meydana gelmiştir.

Bu sırada Şah Senem, Garip'in ayrılığına dayanamaz, bir ata binip Garip'i aramaya çıkar. Yedi gün yedi gece yol gidip Halep-Şirvan denen şehre ulaşır. Bu şehri bilmeyen Şah Senem, Garip'i ararken acımasız cellatlar tarafından zindana atılır. Garip için düştüğü zindanda hüzünlenip Garip'i yâd eder ve 4 dörtlükten oluşan bir diğer şiiri söyler. Şiir, 8 heceli mısralardan meydana gelmiştir. Kafiye şeması a/b/a/b, c/c/c/b, d/d/d/b yani koşma şeklindedir. "Oldu" redifli şiirde "Zindan-zıyan-güman-çayan" kelimeleriyle tam kafiyeye yer verilmiştir.

Halep padişahı, zindanda on dört günlük dolunay gibi bir kızın ağladığını görünce cellatları yanına çağırıp bu kızı çıkarmalarını söyler. Halep padişahı, Şah Senem'e ahvalini sorar. Şah Senem, padişaha ahvalini anlatır, padişah ona acıyarak saygı ve selamla Şah Senem'i yurduna yolcu eder. Birkaç günlük yoldan sonra çarbağına gelen Şah Senem, aşkın ateşiyle yanarak ahçı annesine derdini anlatır. Ahçı anne, Şah Senem'e acıyıp tüccar kılığında Araplar gibi giyinerek bir ata biner ve Garip'i aramak için yola koyulur. Ahçı anne, birçok şehir gezerek en son Yemen şehrine varır ve Garip'i bulur. Garip, ahçı anneye ahvalini anlatır ve ayrılık derdinden ne hâllere düştüğünden bahsettiği epizotun bir diğer şiirini söyler. 4

dörtlükten oluşan bu şiir, 11 heceli mısralardan meydana gelmiştir. Kafiye şeması a/b/a/b, c/c/c/b, d/d/d/b yani koşma şeklindedir.

Ahçı anne bu sözleri işitir, Şah Senem'in söylediği sözler için pişman olduğunu belirtir ve Garip'i Senem'e götüreceğini söyler. İki âşığın macerasını işiten Yemen padişahı da Garip'i ikna eder. Ahçı anne ile yola revan olan Garip, ahçı annenin kendisine yaptığı sadakat sınavını da geçer. Yolları aşip Diyarbakır'daki çarbağa gelirler. Garip, Şah Senem'in de sadakat sınavından geçtikten sonra günlerden bir gün Şah Senem, korkaklar gibi gizlice aşklarını yaşamaktan sıkıldığını, Halep-Şirvan şehrine gidip Garip'in kendisini nikâhına almasını ister. Garip, Şah Senem'in bu arzusunu sevinçle kabul eder. Ata binip Halep-Şirvan şehrine revan olurlar. Yedi günlük yolu üç günde geçip bir dağa gelirler, atları telef olur, yol yürümeye mecalleri kalmaz. Garip, Şah Senem'i sırtında üç gün üç gece taşır.

Dinlenmek için bir pınarın başında oturduklarında Şah Senem, altın tarağını alıp saçını taramak üzereyken babası Şah Abbashan'ın ava çıktığını görür. Şah Senem, Garip'i uyandırıp kaçması gerektiğini söyleyerek kendisini gönderir ve onu Allah'a emanet ettiğini anlatan epizotun bir diğer şiirini söyler. 5 dörtlükten oluşan bu şiir, 8 heceli mısralardan meydana gelmiştir. Kafiye şeması a/b/a/b, c/c/c/b, d/d/d/b şeklinde olup nazım şekli yine koşmadır. "Garibni sana tapşurdum"¹⁰ nakaratlı bu şiir münacaat tarzındadır. Şah Senem; Hz. Âdem, Hz. Musa, Hz. Süleyman, Hz. Ali ve Hz. Fatma gibi din büyüklerini anar (telmih sanatı) ve onların hatrına Allah'tan Garip'i koruması için niyaz eder.

Şah Senem, bu şiiri söyleyip gözlerinden bahar yağmuru gibi yaş döküp otururken Şah Abbashan gelir. Şah Senem, ellerini açıp Allah'a babasının aşkın derdini öğrenmesi için dua eder. Şah Senem'in duası Allah katında kabul edilip kendisine güzel yüz bağışlanır ve Şah Abbashan geldiğinde dağ eteğinde oturan güzel bir kız görüp aşkından bayılır. Ayıldığında Şah Abbashan, aşkın ne demek olduğunu anlayarak Garip ve Şah Senem'e ettikleri için tövbe eder.

6. Kahramanın Memleketine Dönmesi

Şah Abbashan derhâl şehre geri dönüp zaptiyelerden Bağdat şehrine varmalarını, Garip'i bulmalarını; annesi, kız kardeşi ve tüm ahalisiyle birlikte getirmelerini ister. Zaptiyeler bir süre yol yürüyüp otuz yedi günde Bağdat şehrine varır. Garip'in yanında biraz dinlendikten sonra Garip'e Şah Abbashan'ın fermanını okuyup Garip'i, annesi, kız kardeşi ve tüm ahbablarıyla beraber alıp Bağdat şehriden doğru Diyarbakır vilayetine getirirler. Şah Abbashan bunları karşılamaya adam gönderir, onları çok saygı selamlarla şehre getirir. Hikâyenin bu epizotunda şiire yer verilmemiştir.

7. Sonuç

Dinlendikten sonra kırk gün kırk gece düğün yapıp Şah Senem'le Garip'i evlendirir. Bu iki âşık sonunda birbiriyle buluşup muratlarına ererler. Sonra Padişah Abbashan, kendi yerine Garip'i padişahlık tahtına oturtup kendisi Allah'a ibadet etmekle meşgul olur. Garip, yıllarca şehri adaletle yönetip saltanat sürer. Şah Senem'le muratlarına ererler ve bu dünyaya iyi ad bırakırlar. Onların iyi sıfat ve vasıfları ahir zaman Müslümanlarına yadigâr kalır. Hikâyenin son epizotunda da şiire yer verilmemiştir.

Sonuç

İncelediğimiz Garip-Senem hikâyesi; kahramanın ailesinin tanıtılması, kahramanın doğumu ve ad verme, kahramanın eğitimi ve âşık olması, kahramanın evlenmesinin engellenmesi, kahramanın kavuşma mücadelesi, kahramanın memleketine geri dönmesi ve sonuç epizotlarından meydana gelmektedir. Bu epizotlar ve Türkmen'in; kahramanın doğduğu yer, kahramanın ailesi, âşık olma (saz çalma yeteneği kazanması), âşığın sevgilisinin

¹⁰ Garip'i sana emanet ettim.

memleketine geri dönmesi ve sonuç şeklinde isimlendirdiği epizotlar benzerlik göstermekte olup içerik ve şekil açısından birçok farklılık söz konusudur.

Bu epizotlar içerisinde manzum parçalara sadece “kahramanın evlenmesinin engellenmesi” ve “kahramanın kavuşma mücadelesi” epizotlarında yer verilmiştir. Bu iki epizotta toplam 52 manzume bulunmaktadır. Bu şiirlerin büyük bir bölümünü 4 dörtlükten oluşurken bazen bu sınırın altında ya da üstünde kalındığı da olmuştur. Şiirler genellikle hecenin 7, 8 ve 11’li kalıbıyla söylenmiş olup şiirlerin bazı mısralarında vezin hataları mevcuttur. Yine şiirlerin büyük bir bölümü koşma nazım şeklinde olup ilk dörtlük çapraz, diğer dörtlükler ise düz kafiyelidir. Şiirlerde; benzetme, mecaz, telmih, istiare, istifham... gibi sanatlara yer verilmiştir. Ayrıca üç, yedi, dokuz ve kırk gibi formülistik sayıların yanında gebe geyik, dağ, mağara ve zenci gibi motiflerden de yararlanılarak anlatım güçlendirilmiştir.

İnceleme sonucunda, halk hikâyelerinin manzum kısımlarının da en az mensur kısımlar kadar önemli olduğunu, bunların tür özelliklerini yansıttıklarını ve incelemeye değer olduklarını gördük. Bu sebeple, halk hikâyesi araştırmalarında manzum bölümlerin şekil incelemelerinin de ihmal edilmemesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Kısaltmalar

UHD 2 *Uygur Helk Dastanliri 2.* (1987). Urumçi: Şincang Helk Neşriyatı.

Kaynakça

- Alptekin, Ali Berat (2019). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çelik, Adil (2019). “Bilişsel ve İşlevsel Nitelikleriyle Türk Halk Anlatılarında Arap/Zenci İmajı”. *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı* (Balıkesir/Edremit, 3-5 Ekim 2019). (Ed. Mustafa Aça). Çanakkale: Toküad Yayınları, 337-349.
- Çoruhlu, Yaşar (2020). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gültepe, Necati (2015). *Türk Mitolojisi - Yeni Araştırmalar Işığında*. İstanbul: Resse Yayınları.
- Güvenç, Ahmet Özgür (2009). “Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”. *A. Ü. Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (41): 85-97.
- İnayet, Alimcan (1995). *Uygur Halk Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnayet, Alimcan (2005). *Uygur Halk Destanları 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnayet, Alimcan (2013). “Uygur Kültüründe Geyik”. *Geyik Kitabı*. (Ed. E. Gürsoy Naskali ve E. Demir). İstanbul: Kitabevi Yayınları, 45-54.
- Köse, Nerin ve İnayet, Alimcan (1996). “Âşık Garib’in Türkmen ve Uygur Varyantları Üzerine”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (1): 43-57.
- Roux, Jean-Paul (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Türkmen, Fikret (1995). *Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkmen, Fikret (1998). *Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Uygur Helk Dastanliri 2* (1987). Urumçi: Şincang Helk Neşriyatı.
- Yıldız Ata, Naciye (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Öztürk, Hilal (2022). Reyila Kaşgarlı, Memtili Ependi (Tevfik) ve Şiirleri: Giriş-İnceleme-Çeviri Yazı-Aktarma-Sözlük-Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021, 391 s., *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2022/20, s. 109-111.

Reyila Kaşgarlı, Memtili Ependi (Tevfik) ve Şiirleri: Giriş-İnceleme-Çeviri Yazı-Aktarma-Sözlük-Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021, 391 s.

[Kitap İncelemesi / Book Review]

Hilal ÖZTÜRK*

Geliş Tarihi: 10.06.2022

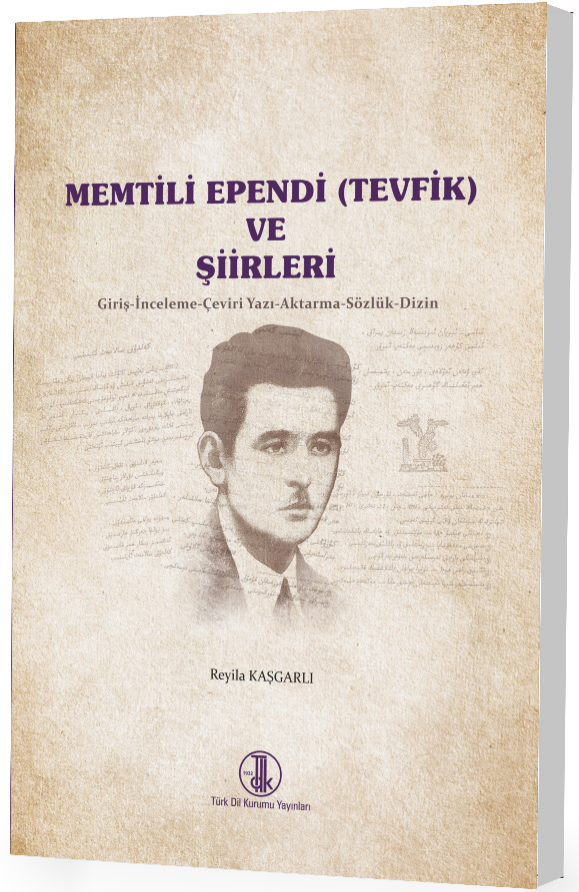
Kabul Tarihi: 10.08.2022

“Kaldi el yurt, kaldi Tarim, kaldi İli, Zerepşan Uşbu veten jémide könlüm méniñ perişan.”

Uygurlar arasında “Memtili Ependi” adıyla bilinen Mehmet Ali Tohtacı (1901-1937), 20. yüzyıl Uygur edebiyatı ve Uygur credit hareketinin en önemli temsilcilerinden biridir. Şair kimliğinin yanında eğitimci ve besteci yönüyle de öne çıkan Memtili Efendi, 36 yıllık kısa ömrüne Uygur edebiyatı ve Uygur millî eğitimine iz bırakan birçok çalışma sığdırmıştır. Memleketi Atuş'ta onlarca credit okulu açarak ileride Uygur siyasi ve sosyal hayatında etkili olacak binlerce gencin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Okulların öğretmen ihtiyacını karşılama görevini de üzerine alan Memtili Efendi, bu amaçla birçok öğretmen yetiştirme kursu açmıştır. Bu kurslardan mezun olan genç öğretmenler, yurdun dört bir yanına dağılarak yeni kurulan credit okullarında görev almış ve onun başlattığı eğitim seferberliğini devam ettirmiştir.

Kalemiyle dönemin ağır koşulları altında ezilen halkın sesi olan Memtili Efendi'nin şiirleri, kendisi hayattayken yayımlanma imkânı bulamamıştır. Ancak birçoğunu besteleyerek öğrencilerine ezberlettiği bu şiirler, halkın hafızasında ve bazı not defterlerinde saklanarak korunabilmiş; 1980 yılından sonra da çeşitli makalelerle gün yüzüne çıkmıştır. Şiirlerin ilk yayını ise 2000 yılında, şairin öldürülüşünden 63 yıl sonra, *Memtili Ependi Şiirleri* adıyla Şinciang Halk Neşriyatı tarafından yapılmıştır.

Türkiye'de Memtili'nin edebî hayatı ve eğitim faaliyetleri üzerine pek çok bilimsel çalışma yapıldıysa da eserleri bugüne kadar toplu olarak yayımlanmamıştır. Elimizdeki eser,

*Ars. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta: hilal.ozturk@hbv.edu.tr
Orcid: 0000-0001-8430-2505

Memtili Tefvik Efendi'nin şiirlerinin Türkiye Türkçesindeki ilk baskısı olma özelliğini taşımaktadır. Aynı zamanda Yeni Usul Mektebi'ndeki öğrencilerinden biri olan Mehmet Salih Artuş'tan temin edilen ve daha önce yayımlanmamış on altı şiir de bu çalışmayla edebiyat ve bilim dünyasına tanıtılmıştır.

2021 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasından çıkan eser, yazarın "Çağdaş Uygur Edebiyatı Şairlerinden Memtili Tefvik Efendi'nin Şiirleri Üzerine Dil İncelemesi" adını taşıyan doktora tezinin yeniden düzenlenerek kitaplaştırılmış biçimidir. Eser şu bölümlerden oluşmaktadır: *Ön Söz* (9-10), *Giriş* (15-27), *Memtili Ependi (Tevfik)* (29-63), *Memtili Ependi'nin ve Şiirlerinin Genel Özellikleri* (65-77), *Şiirlerin Dil Özellikleri* (79-100), *Şiirlerin Çeviri Yazımı ve Türkiye Türkçesine Aktarımı* (101-171), *Sözlük* (173-267), *Açıklamalı Özel Adlar Dizini* (269-281), *Kaynaklar* (283-288), *Ekler* (289-391).

Giriş bölümünde eser hakkında kısa bilgi verildikten sonra başta Doğu Türkistan olmak üzere Memtili Efendi ve şiirleri üzerine yapılmış çalışmaların künyesi verilerek genel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Memtili Ependi (Tevfik) bölümünde şairin hayatı ve eğitimci yönü ele alınmış; Uygur millî eğitim tarihinde yaptığı öncü çalışmalar ve cedit tarzı okullaşma faaliyetlerindeki rolü incelenmiştir. Bu bölümde, Atuş'taki bir mektepten İstanbul'daki öğretmen yetiştirme okuluna uzanan eğitim hayatının, Memtili'nin bir şair ve eğitimci olarak yetişmesinde ve fikir dünyasının şekillenmesindeki etkisini görmek mümkündür.

Memtili Ependi'nin ve Şiirlerinin Genel Özellikleri adını taşıyan bölümde şairin edebî anlayışının ve eserlerinde işlediği konuların kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Şiirlerin Dil Özellikleri bölümünde *Memtili Ependi Şiirleri* adlı eserdeki şiirler ile Artuş'un not defterindeki şiirler imla ve dil özellikleri bakımından karşılaştırılmıştır.

Memtili Efendi, şiirlerini 1920-1930'lu yıllarda, Çağatay yazı dili geleneğinin devam ettiği ve yerel ağızlar temelinde Çağdaş Uygur Türkçesinin teşekkül etmeye başladığı bir dönemde yazmıştır. Ancak 1980 yılından sonra yayımlanma imkânı bulan bu şiirler, Çağdaş Uygur Türkçesinin dil ve imla özelliklerini yansıtmaktadır. Not defterindeki şiirlerin ise, kesin bir tarih bulunmamakla birlikte, 1930'lu yıllarda kaydedilmiş olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu şiirlerin bir diğer özelliği Çağatay Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Atuş ağzına ait özellikler taşımalarıdır. Daha erken dönemde kayda geçirilen bu şiirlerin, Memtili'nin dilini ve dönemin imla özelliklerini daha iyi yansıttığı söylenebilir.

Şiirlerin Çeviri Yazımı ve Türkiye Türkçesine Aktarımı bölümünde daha önce yayımlanmış altmış üç şiir ve Artuş'un not defterindeki on altı şiirin çeviri yazımı ve Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Bu on altı şiir içinden dördü özgün metinler olmayıp Memtili'nin Türkiye'de öğrendiği ve öğrencilerine öğrettiği çeşitli marş, türkü ve şiirlerdir.

Sözlük bölümünde şiirlerde geçen yaklaşık 1.400 kelimenin Türkiye Türkçesindeki karşılığı; *Açıklamalı Özel Adlar Dizini* bölümünde şiirlerde zikredilen kişiler ve yerler hakkında kısa bilgiler; *Kaynaklar* bölümünde çalışmada yararlanılan kaynakların listesi, *Ekler* bölümünde ise şiirlerin tıpkıbasımı, el yazmaları ve Memtili'ye ait fotoğraf albümü verilmiştir.

İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Reyila Kaşgarlı tarafından hazırlanan eser, Türk Dünyası Edebiyatı ve Çağdaş Uygur Edebiyatı alanında çalışacak araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı olacaktır. Eser, 20. yüzyılda Doğu Türkistan'da eğitimi millîleştirme faaliyetleri ve Memtili'nin bu doğrultudaki çalışmalarıyla ilgili doyurucu bilgiler içermektedir. Aynı şairin ağzından dökülen ancak farklı dönemlerde yazıya geçirilen şiirlerin karşılaştırmalı incelemesi, Çağatay Türkçesinin Çağdaş Uygur Türkçesi üzerindeki

etkisinin 20. yüzyılın ilk yarlarına kadar devam ettiğini göstermekte ve ağdaş Uygur Türkçesinin imlasının yaklaşık 70 yıllık dönemde geçirdiği değişimi ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Kaşgarlı, Reyila (2021). *Memtili Ependi (Tevfik) ve Şiirleri: Giriş-İnceleme-eviri Yazı-Aktarma-Sözlük-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Orhun, Murat (2022). Memet Tursun Zunun Oqya, Çağdaş Uygur Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, Londra: Uygur Dili Araştırmaları, 2021, 1297 s., *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2022/20, s. 112-114.

Memet Tursun Zunun Oqya, Çağdaş Uygur Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü Londra: Uygur Dili Araştırmaları, 2021, 1297 s.

[Kitap Tanıtım ve Değerlendirme / Book Review]

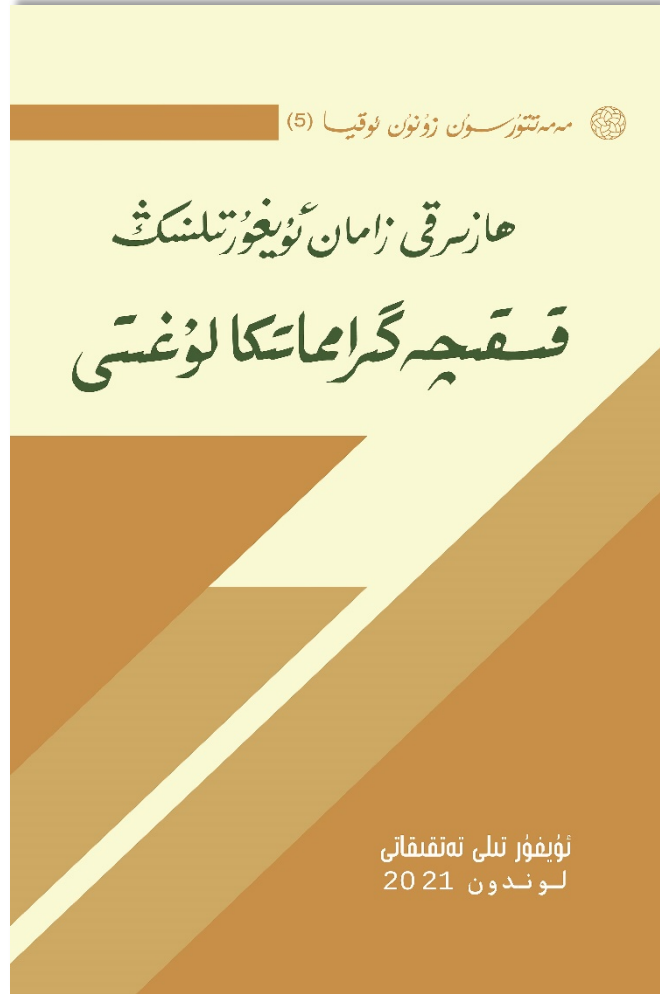
Murat ORHUN*

Geliş Tarihi: 04.10.2022

Kabul Tarihi: 03.11.2022

Uygurca dil bilgisi, yirminci yüzyılın yarısından günümüze önemli ölçüde değişmiştir. Günümüzde Uygurcanın dil bilgisi üzerine yapılan çalışmaların sayısı nispeten artmış olmakla birlikte alanda Uygurca dil bilgisi sözlüğünün olmaması dikkatleri çekmiş ve önemli bir eksiklik olarak görülmüştür. Bu eksikliği gidermek amacıyla hazırlanan sözlük, 2500 adet dil bilgisi terimine ve bu terimlerin çeşitli anlamlarına doğrudan erişim sağlamaktadır. Sözlük, dil örnekleri ve çok sayıda referans, açık ve özlü tanımlar, ilgili alanlardaki akademik literatürden uygun alıntılar ile çok sayıda fonetik, morfoloji, sözcük bilgisi, sözlük bilim ve söz dizimi dâhil olmak üzere geniş kapsamlı dil bilgisi çalışmalarını sunmaktadır. Ayrıca Uygurcaya bilinçli olarak ilgi duyan herkese geniş kapsamlı genel bilgi sağlamaktadır. Kitap; *Giriş, Sözlük, Ekler* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır:

Giriş Bölümü: Bu bölümde yazarın Uygurca ve Uygurca terimler hakkındaki görüşleri, sözlüğü yazma nedeni ve nasıl kullanılması ile ilgili önerisi özet şeklinde yer almıştır. Bu çalışmada “Uygurca nasıl kullanılmalı?” konusu temel alınarak genel olarak çağdaş Uygurcada kullanılan terimler ifade edilmiş, açıklanmış ve anlaşılması zor olan terimler açıklamalı örnekler ile izah edilmiştir. Karşı anlamlı ve yakın anlamlı terimler karşılaştırılmış ve örnekler ile yorumlanmıştır. Ayrıca kitabı yazarken görüştüğü ve ziyaret ettiği dil bilimcileri ile görüşmek istediği bilim adamlarından özellikle Mirsultan Osmanof’dan söz etmiştir. Yine bu bölümde Uygurlara, Uygurcaua, Uygurcanın kullanım alanına, Uygurcanın diyalektlerine ve Uygur yazılarına (alfabeler) yer verilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, e-posta: murat.orhun@bilgi.edu.tr
Orcid: 0000-0002-5013-1119

Sözlük Bölümü: Kitabın önemli kısmını oluşturan bu bölümde, terimler ve sözcükler çağdaş Uygur alfabesine göre sıralanmıştır.

Genel olarak dil bilimi ile ilgili terimler detaylı bir biçimde açıklanırken Uygurcanın dil bilgisi ile ilgili pek çok konuya değinilmiştir. Örneğin sesli (Oqya, 2021:531-570) ve sessiz (Oqya, 2021: 590-1012) harflerin özellikleri, ses uyumları, çağdaş Uygurca ve eski Uygurcada kullanılan sözcüklerin karşılaştırılması, Uygurcadaki sözcüklerin biçim birimsel yapısı, fonetik özellikleri, sözlük kapsamı, heceler, söz dizimleri ve çeşitleri, söz dizimlerinin analizi örnekler ile açıklanmıştır. Günümüz Uygurcasında temel sorunları oluşturan imla kurallarına da özellikle değinilmiştir. Örneğin Arapça (Oqya, 2021: 100-105), Farsça (Oqya, 2021: 187-190), Çince (Oqya, 2021: 453-457) ve Rusçadan (Oqya, 2021: 493-499) Uygurcaya giren sözcüklerin özellikleri, söz çeşitleri, Uygurcaya kabul edilirken yapılan leksik ve fonetik değişiklikler, bu değişikliklerin imla kurallarına yansması yine örnekler ile açıklanmıştır. Genel olarak bir kural söz konusu olmadığından dolayı istisna durumlar göz önünde bulundurularak örnekler verilmiştir.

Uygurca ile ilgili farklı bölgelerde kullanılan farklı diyalektleri (Hotan, Kaşgar, Lopnur) için sözcükler üzerinden örnekler verilmiştir. Bu kapsamda Uygur bölgesinde en fazla kullanılan Tarancı (Oqya, 2021:258-276) diyalekti detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Bu diyalektin ses uyumu ve fonetik yönünden merkezi lehçeden farklı olduğundan özenle ve kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Çağdaş Uygur alfabesi sağdan sola yazıldığından dolayı sayıların imlası, Latin ve Kiril alfabelerine göre daha farklı olduğundan sayıların imlasına da özen gösterilmiştir (Oqya, 2021: 518-523). Uygurcada pek çok ek bulunmaktadır ve kullanıldığı duruma göre sözcüklere farklı anlam katmaktadır. Bu nedenle eklerin imlası da ele alınmıştır (Oqya, 2021: 720-722). Uygurcada seslerin uyumunda farklı durumlar söz konusu olduğundan aynı ek sözcüklerin yapılarına göre farklı şekilde eklenmektedir. Ayrıca Uygurcada sıkça kullanılan ve fazla anlam içeren sözcükler, anlamlarına göre örnekler ile açıklanmıştır. “Bulmaq” (26 çeşit), “tutmaq” (37 çeşit), “çüşmek” (32 çeşit), “çiqmaq” (38 çeşit), “salmaq” (38 çeşit), “qalmaq” (30 çeşit), “qoymaq” (37 çeşit), “ötmek” (30 çeşit) gibi sözcükler bu sözcüklere örnek teşkil etmektedir.

Ekler Bölümü:

1. Ekler: Uygurcada en çok kullanılan 100'den fazla ek, örnekleri ile açıklanmıştır. Özellikle bu ekler, sesli-sessiz uyumu gibi tüm ayrıntıları ile gösterilmiştir.
2. Sarı Uygurca: Sarı Uygurca'yı kullanan kişi sayısı, kullanılan bölgeler, bu dilin ses bilimi, söz bilimi, söz dizim ve dil bilgisi, Sarı Uygurların dil geleneği, yazma ve folkloru gibi bilgileri içermektedir.
3. Ek: Bu başlık altında, Uygurcanın gelişme süreci, genel bakış, Baskov'ın bakışı ve Uygur dil bilimcilerinin araştırmaları açıklanmıştır.
4. Uygurların Bazı Eski Yazıları: Bu başlık altında, Uygurların eskiden kullandığı Karuştı, Udun, Soğdi, eski Türk (Orhun) yazısı, eski Uygur yazısı, Hakaniye (Karahana), Çağatayca ve çağdaş Uygur yazısı gibi bazı Uygur yazılarının kullanıldığı bölgeler, zaman ve yazılan bazı eserler özetlenmiştir.
5. Çağdaş Uygurcanın İmlası ile İlgili Altı Defa Yapılan Çalışmalar: Bu başlık altında, 1948 senesinden günümüze kadar çağdaş Uygurcanın imlası ile ilgili yapılan çalışmalar, tarihleri ve yapılan değişiklikler yer almaktadır.
6. Uygurcadaki Harfleri Latin Alfabesi ile Gösterme Çalışması: Çağdaş Uygurcada kullanılan Arap alfabesine ek olarak Latin alfabesi kullanımı ile ilgili yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Latin alfabesi ile ilgili örnekler verilirken imla kuralları da açıklanmıştır.

7. Uygur Dil Bilimcileri ve Onların Bazı Eserleri: Kâşgarlı Mahmut ve Ali Şîr Nevaî dâhil olmak üzere 60'tan fazla dil bilimcinin biyografileri, yaptığı araştırmaları ve yazdığı eserleri listelenmiştir.
8. Uygurca ile İlgili Yapılan Bazı Yayınların Listesi: Bu başlık altında Eski Uygurca, Çağatayca, çağdaş Uygurca ve Türk dilleri ile ilgili yayımlanmış 100'den fazla eserin listesi verilmiştir.

Sonuç olarak Oqya'nın hazırlamış olduğu bu çalışma, dil bilim terimleri açıklanırken aynı zamanda Uygurca öğrenmek isteyenler için geniş ve pratik bilgiler içermektedir. Oqya, bu sözlüğü hazırlarken Uygurca dil bilimi ile ilgili Uygur Özerk Bölgesi, Orta Asya ve uluslararası saygın dergilerde yayımlanmış kaynakları incelemiş ve böylelikle Uygurca dil bilgisi ve dil bilim araştırmalarında kullanılan terimleri bir araya getirerek bu terimlerin açıklamalarına da yer vermiştir. Dolayısıyla bu çalışma, sözlük mahiyeti taşımasının yanı sıra Uygurca üzerine araştırma yapmak isteyenler için kapsamlı bir kaynak, Uygurca öğrenmek isteyenler için bir ders kitabı niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

Oqya, Memet Tursun Zunun (2021). *Çağdaş Uygur Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Londra: Uygur Araştırmaları.

ULUSLARARASI UYGUR ARASTIRMALARI DERGISI

ISSN: 2458-827X

www.uygurarastirmalari.com

uygurarastirmalari@gmail.com

